

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ
РНЦ ВСЕСВІТНЬОЇ МИТНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
АКАДЕМІЯ СОЦІАЛЬНИХ НАУК УКРАЇНИ

ХІІІ міжнародна наукова конференція

ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ, ПОДАТКІВ ТА МИТА

24–25 жовтня 2019 р.
Дніпро

Тези доповідей

Київ–2019

ОРГКОМІТЕТ

ХІІ міжнародної наукової конференції “ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ, ПОДАТКІВ ТА МИТА”

Головуючі:

1. *Смолій В. А.* – д.і.н., академік НАН України, директор Інституту історії України Національної академії наук України;

2. *Ченцов В. В.* – д.і.н., д.держ.упр., проф., перший проректор Університету митної справи та фінансів.

Заступники головуючих:

3. *Дячок О. О.* – к.і.н., доц., доцент каф. історії та теорії держави і права Університету митної справи та фінансів;

4. *Колесников К. М.* – д.і.н., проф., завідувач каф. історії та теорії держави і права Університету митної справи та фінансів;

5. *Приймаченко Д. В.* – д.ю.н., проф., проректор з наукової роботи Університету митної справи та фінансів;

6. *Шевченко В. В.* – к.і.н., с.н.с., старший науковий співробітник відділу історії України ХІХ – початку ХХ ст. Інституту історії України Національної академії наук України.

Члени організаційного комітету:

7. *Блануца А. В.* – к.і.н., старший науковий співробітник відділу історії України середніх віків та раннього нового часу Інституту історії України Національної академії наук України;

8. *Дерев'яно Т. П.* – начальник редакційного відділу Університету митної справи та фінансів;

9. *Марценюк О. О.* – к.держ.упр., керівник навчально-наукового центру Університету митної справи та фінансів;

10. *Морозов О. В.* – д.і.н., доц., професор кафедри історії та теорії держави і права Університету митної справи та фінансів;

11. *Разживін В. М.* – начальник відділу міжнародних зв'язків Університету митної справи та фінансів.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Університету митної справи та фінансів
(протокол № 3 від 15.09.2019 р.)*

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту історії України НАН України
(протокол № 7 від 26.09.2019 р.)*

Наукова редакція О. О. Дячка та В. В. Шевченко
Упорядкування О. О. Дячка

ISBN 978-966-02-9016-7

© Інститут історії України НАН України, 2019
© Університет митної справи та фінансів, 2019

ЗМІСТ

Колесников К. М. Глобалізаційні проекти на мета-регіональному рівні в доіндустріальну добу.....	6
Виноградов Г. М. “Полюддя” як складова середньовічної податкової системи Русі	9
Циватый В. Г. Торговля и купечество в Англии в эпоху Средних веков и раннего Нового времени: институциональный и внешнеполитический дискурсы	11
Смерека Б. В. Фіскальна політика Молдовського князівства та джерела її вивчення (XV–XVI ст.)	14
Турега Ю. О. Оподаткування виробництва алкогольних напоїв у м. Броди в XVII ст.....	16
Крішан А. Ш. Скільки і за що платили міщани: оподаткування жителів Ковеля в останній третині XVII ст.....	18
Арану В. В. Роль еврейских купцов в торговле между Молдавским княжеством и Речью Посполитой (вторая половина XVIII века)	20
Китурко И. Ф. Создание и функционирование государственной таможенной службы ВКЛ во второй половине XVIII в. через призму архивных источников	22
Касян С. Я., Мандрик Є. О. Економіка як сегмент розвитку суспільства у дослідженнях Шарля Фур'є	25
Кірін Р. С. Гірничарента: історичний досвід правового поняття	27
Шпортун О. І. Особливості управління фінансовою діяльністю казенних палат Наддніпрянщини наприкінці XVIII – на початку XX ст.	29
Томулец В. Н. Роль аккерманской соли в торговле Бессарабии с украинскими губерниями в первой половине XIX века.....	30
Мазур В. В. Пенсійне забезпечення державних чиновників Російської імперії у першій половині XIX ст.: законодавчі засади	33
Rutkowski M. Construction and repair of roads in the Mac Adam system in the Kingdom of Poland according to the official ministerial instruction of September 22, 1825	34
Проців О. Р. Оподаткування власників собак у Галичині (середина XIX – початок XX ст.)	38
Шандра І. О. Експортний вектор в роботі представницьких організацій підприємців українських губерній (друга половина XIX – початок XX ст.)	40
Орлик М. В. До питання розвитку комерційного кредиту в Наддніпрянській Україні (друга половина XIX – початок XX ст.).....	43
Істоміна А. О. Науковий дискурс щодо грошового обігу в Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.....	44

Мельничук К. В. Проблема натуральних повинностей селян у роботі органів селянського самоврядування Правобережної України пореформеної доби	45
Морозов О. В. Іноземні замовлення для військово-морського флоту Грецького королівства (1867–1912 рр.)	47
Добжанський С. О. Продаж міських земель в системі місцевого самоуправління Правобережної України (кінець XIX – початок XX ст.)	49
Шевченко В. В. Улаштування громадських пляжів в Одесі наприкінці XIX – на початку XX ст.: економічні аспекти	51
Милько В. І. Фінансове забезпечення та бюджети земських шкіл напередодні Першої світової війни (1910–1914 рр.)	53
Савчук Н. І. Пільговий тариф для проїзду освітніх екскурсій залізницями Російської імперії: суть та особливості користування	55
Орлик С. В. Митна політика уряду Російської імперії на окупованих територіях Галичини та Буковини у період Першої світової війни	57
Синявська Л. І. Функціонування ринку металу на Сході України в роки Першої світової війни	59
Дейнеко С. М. Вплив митної політики Російської імперії на кризу озброєнь (1915–1916 рр.)	62
Купчик О. Р. Торгівельна діяльність УСРР в Австрії (початок 1920-х років)	65
Старка В. В. Податкова політика радянської влади у західноукраїнському селі у вересні 1939 – червні 1941 рр.	67
Баран Б. М. Податкова політика радянської влади щодо Української греко-католицької церкви 1939–1946 років	69
Фрадинський О. А. Ленд-ліз автоматичного стрілецького озброєння в СРСР	71
Ченцов В. В. Етапи становлення митної системи В'єтнаму	73
Мазур О. О. Відродження товарно-грошових відносин в українському селі у 1953–1958 рр.	76
Муравський Вол. Вас., Муравський Вас. Вол. Історичне позиціонування обліку в загальнодержавній автоматизованій системі В. М. Глушкова	78
Гахраманова Х. Дж. Азербайджансько-українська торгівля енергоносіями	80
Булгакова О. Ф. Етапи розвитку інформаційних технологій у діяльності Державної митної служби України	83
Zemlo M. The role of ideal factors in the development of the economy in the view of Max Weber. Inspirations for the present day	85
Касян С. Я. Історія становлення митної і торговельної політики багатонаціональних корпорацій і високотехнологічних підприємств у світі	88

Морозов О. В., Гревцов М. Є. Застосування кількісних методів в історичних дослідженнях	89
Бойко-Гагарін А., Шевчук О. Фальшиві банкноти на грошовому ринку України (1990– 2000 рр.).....	91
Пивоваренко О. А. Аналіз споживацьких настроїв у сфері харчування: поколіневий вимір. На матеріалах опитування 2019 р.	94
Дячок О. О. Про деякі перспективи конференції	96

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЕКТИ НА МЕТА-РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ В ДОІНДУСТРІАЛЬНУ ДОБУ

Колесников Костянтин Миколайович
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Вікіпедія визначає глобалізацію (globalization) як процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації; у ширшому розумінні – перетворення певного явища на планетарне, таке, що стосується всієї Землі. Утім, ще за старих часів, задовго до того як інтеграційно-уніфікаційні процеси захопили всю планету, було презентовано низку потужних “глобалізацій них” проектів на мета-регіональному рівні.

Якщо тлумачити поняття глобалізації в широкому сенсі, слід зазначити, що цей процес розпочався відразу з виходом перших колективів древніх гомінід за межі своєї, вірогідно, східно-африканської прабатьківщини. В такому разі розселення людини Земною кулею і буде синонімом глобалізації. Причому в той далекий палеолітичний час уніфікація, одна з ознак глобалізації, була на щонайвищому рівні за всю історію homo, причиною чого був його (homo) абсолютний культурний, господарський і технологічний примітивізм. Наважитися розглядати процес розселення homo sapiens Земною кулею як перший глобалізаційний проект можна, лише залишивши за дужками цілу низку майбутніх технологічних досягнень, на підйомі яких в останні півтора-два століття забезпечено встановлення стійких і швидких взаємозв’язків у планетарному масштабі.

У старі часи розселення споріднених людських колективів не обов’язково гарантувало підтримання культурно-господарської, духовно-релігійної і тим більше соціально-політичної (соціо-потестарної) інтеграції й уніфікації. Перші археологічні культури прадавніх людей були дійсно напрочуд схожими, втім це була схожість примітивізму, з плином часу відмінності між віддаленими групами гомінід тільки накопичувалися. Сталі контакти – необхідна запорука інтеграції й уніфікації – існували лише між сусідніми людськими групами, віддаленіші один від одного колективи могли підтримувати в кращому разі опосередковані зв’язки через сусідів-посередників.

Не пізніше неоліту – бронзового віку з розвитком гужового, колісного та верхового транспорту, з прогресом судноплавства формуються великі регіональні контактні зони. Крім антропогенних логістично-технологічних факторів, на їх формування величезний вплив справили географічні, а саме ландшафтно-кліматичні чинники. Виникнення подібних зон стає прологом до появи первинних цивілізацій (“великих культур”, за О. Шпенглером), майже одночасно поруч формуються менші мета-територіальні спільноти, субцивілізаційні простори (майбутні “супутникові цивілізації”, за А. Тойнбі), що тяжитимуть до сусідніх первинних цивілізаційних центрів. Такі контактні цивілізаційно-географічні зони разом зі своїми супут-

никовими культурно-історичними просторами продукують уніфіковані взірці моделей господарювання, політичного життя, культурного поступу і духовно-релігійного розвитку. Вони набувають стабільності і не стільки змінюються чи розвиваються, скільки щораз відтворюються впродовж тисячоліть.

Ще до початку залізного віку одним із таких мета-територіальних просторів стає Україна й терени навколо неї, точніше саме та частина Східної Європи з центром в сучасній Україні, що на півночі обмежена Поліськими лісами й болотами, на півдні омивається водами Чорного й Азовського морів, на заході і сході спирається на Карпато-Балканський та Кавказький гірські масиви відповідно. Зі сходу цей простір відкритий у бік Великого Євразійського степу, що безмежно тягнеться до Монголії і Китаю, та й із заходу український простір не має якихось нездоланих перешкод. Цей простір, розтягнутий зі сходу на захід, перерізається із півночі на південь низкою повноводних суднохідних річок, що є не стільки перепонами, скільки комунікативно-транспортними мережами. Відкритість, свого роду ажурність, природних кордонів Українського простору (“глобусу України”, кажучи словами старого жарту) впродовж тисячоліть позбавляла його будь-якого інтегрального суб’єктного статусу в світовій історії, надаючи йому притому роль контактної зони. Від часів Великої грецької колонізації український простір був уключений до Середземноморської ойкумени, ставши невід’ємною частиною античної “Європи”, містячи при цьому в середині себе умовно-символічний кордон із “Азією”, що проходив Танаїсом і Боспором Кіммерійським (Доном і Керченською протокою).

Мета-територіальні інтегровані спільноти (“первинні цивілізації”, “великі культури”) з власними супутниковими просторами стають першою (“регіональною”) формою глобалізації. Свого часу Е. Дюркгейм, міркуючи про форми розподілу праці, розподіляв моделі інтеграції на штучні й органічні: механічна солідарність, або солідарність за подібністю, пов’язана переважно із силовим нав’язуванням зв’язків, та органічна солідарність, викликана розподілом праці, що “останнім часом усе впевненіше здобуває перевагу”. Якщо згадати, як розбудовувалися імперії Стародавнього Світу, то нічого, крім однотипних сценаріїв збройного поглинання, не спадає на гадку. Втім, не слід забувати, що солдати майже ніколи не були першовідкривачами, піонерами географічних мандрів. Усі армії завжди рушали давно прокладеними шляхами, просуваючись вслід за товарними агентами (приміром, месопотамськими *тамкарами*) і купцями. Саме тому, щоб розглянути первинні глобалізаційно-інтеграційні процеси на мета-регіональному рівні, варто звертатися до міжнародних обмінно-торговельних операцій, що відбувалися від античної доби до середньовіччя.

В історії людства перші глобалізаційно-інтеграційні процеси на мета-регіональному рівні розгорнулися впродовж першого періоду історії

Стародавнього Сходу в III–II тис. до н. е. в Месопотамії – межиріччі Євфрату і Тигру, в Єгипті – долині і дельті Нілу. Йдеться про виникнення територіальної держави Саргона Давнього (став володарем Аккаду близько 2334 р. до н. е.), спробу створення першої тоталітарної держави царями Ур-Намму і Шульгі з III династії Ура (2112–2003 рр. до н. е.), остаточне об'єднання Верхнього і Нижнього Єгипту за другого фараона III династії Джосера (XXVIII–XXVII ст. до н. е.). Надалі подібних територіальних інтеграційних проектів було чимало – це напівлегендарні держави Шан-Інь і Чжоу, перша китайська імперія Цинь, Ассирійська військова держава, Перська імперія Ахеменідів і, нарешті, Римська імперія... Впродовж другого періоду історії Стародавнього Сходу, що розпочався з кінця II тис. до н. е. так званою катастрофою бронзового віку, починає формуватися альтернативна модель екстериторіальної інтеграції з реальною претензією на глобальність: виникають перші світові релігії – буддизм, зороастризм, християнство. В подальшому ці універсалістські релігії будуть поставлені на службу територіальним імперсько-інтеграційним проектам – як, приміром, буддійська імперія Гуптів в Індії, Іраншахр Сасанідської династії на Близькому і Середньому Сході або *Pax Romana Christiana* – Римський християнський світ, що зростав повною мірою на ґрунті римського імперського універсалізму старого язичницького Римського світу – *Pax Romana* в поєднанні з трансцендентальними інтенціями *Εκκλησία του Χριστού* – Церкви Христової. Останній інтеграційний проект породив два варіанти – латиномовну конфедерацію католицьких держав Західної Європи на чолі з Римським папою та грекомовну середньовічну православну Візантійську імперію – *Βασιλεία του Ρωμαίου*. В VII–VIII ст. ісламська теократія – Арабський халіфат поглинув зороастрійський Іраншахр та ледь не поховав православну Східну Римську імперію, відторгнувши від неї увесь Близький Схід, частину Малої Азії, Єгипет і Північну Африку. В XIII ст. спостерігаємо генезу ще одного квазіглобалізаційного проекту: Монгольська імперія охоплює єдиною державною організацією не видані до того за своїми масштабами територіальні простори від Китаю і Кореї до Східної Європи та від Сибіру до Ірану і Закавказзя. Якщо інтегративним стрижнем *Pax Romana Christiana* та *Pax Islamica* була імперативно декретована ідейно-релігійна тотальність, то *Pax Mongolica* ґрунтувався на релігійній толерантності при неухильному слідуванні Чингізхановому Закону – Великій Ясі та жорсткому підпорядкуванню кожного індивіда принципу службової державницької доцільності.

Як бачимо, у Старому Світі напередодні Великих географічних відкриттів, що стануть прологом глобалізації в планетарному масштабі, існуватимуть три мета-регіональних інтеграційно-глобалізаційних проекти – *Pax Romana Christiana*, *Pax Islamica* та *Pax Mongolica*. У Новому Світі відбувалися інтеграційні процеси схожі з афро-євразійськими мета-регіональними об'єднувачими тенденціями першого періоду історії Стародавнього Світу. Йдеться, перш за все, про Ацтекську й Інкську імперії,

соціальні структури яких будуть невдовзі долучені до розбудови першого квазіглобалізаційного проекту планетарного масштабу – створення державами Європи імперсько-колоніального світу в XVI–XIX ст.

“ПОЛЮДДЯ” ЯК СКЛАДОВА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ РУСІ

Виноградов Геннадій Миколайович
Дніпровський гуманітарний університет (м. Дніпро)

Полюддя як особливий спосіб оподаткування переважно у формі щорічного чи щосезонного об'їзду світським правителем підвладної території з метою збирання данини та низкою додаткових завдань входить до класичного тематичного арсеналу історичної науки. Тривалий період полюддя вважалося специфічною рисою історії Давньої Русі, про що свідчать, крім іншого, як сам термін відверто східнослов'янського походження, так і відсутність прямих семантичних аналогій в інших слов'янських, германських, романських чи інших мовах, які б знайшли відображення в середньовічних текстах переважно латинською, грецькою та церковнослов'янською мовами. З кінця 50-х рр. XX ст. і протягом наступних років Арон Гуревич наполегливо й аргументовано підкреслював глибокий типологічний зв'язок східноєвропейського полюддя зі скандинавською вейцлою, що стало підґрунтям для активного пошуку аналогій полюддю ледь не по всій ойкумені, навіть, якщо приймати дискусійну аргументацію Ю. Кобшанова, серед африканських і американських індіанських племен (показовою може бути назви збірки 2009 р. за редакцією згаданого автора “Полюдье: всемирно-историческое явление” чи його монографії 1995 р. “Полюдье: явление отечественной и всемирной истории цивилизаций”).

Щодо власне податкових складових полюддя, то необхідно зауважити, що здається малоімовірним з позицій здорового глузду та елементарної логістики представнику верховної влади Русі чи Норвегії, з огляду на географічні умови зазначених територій й нерозвинутість грошового обігу (на Русі протягом її державного розквіту була навіть відсутня власна грошова одиниця), везти до столичного центру, переборюючи численні природні перешкоди, хутра, рабів чи інші цінності як податок. Найвірогідніше, полюддя мало насамперед представницько-символічний характер з метою систематичної й регулярної презентації володаря, виконання ним численних ритуальних функцій. Податки, крім подарунків володарю та його свиті, залишалися на місцях; державні витрати на утримання центральної влади, резиденції володаря і його особисто, дипломатію, міжнародну політику, включаючи військові витрати, цілком могли покриватися з

прибутків з регіонів навколо центру країни і доменів лідера, адже вони, на відміну від наступних часів, за доби Середньовіччя, наскільки можна судити з різноманітних джерел, були доволі скромними.

Історична наука вже не одне століття прагне збагнути дивний парадокс, адже вперше термін “полюддя” згадується в творі візантійського василевса (титул “імператор” стосовно візантійських світських правителів принципово неприйнятний, як, власне, і назва Візантія щодо “Василеї ромеїв”) Костянтина VII Багрянородного, відомого під умовною назвою “Про управління імперією” (948–952 pp.). У 9-му розділі твору грецькою транскрипцією наводиться явно слов'янське слово *polŭdĭa*, яке Костянтин перекладає суто грецьким *γῶρος* – “кружляння” (серед інших значень: “коло”, “круглий”, “крутитися”, “кружляти”, а також “горбатий” та ін.). У власне давньоруських та арабських працях, де згадується практика полюддя, назва безпосередньо не наводиться, втім необхідно врахувати, що в процесі християнізації місіонери-інтелектуали активно послуговувалися словами з єврейської, грецької та латини (так званими Святими Мовами) з семантичним змістом на кшталт “охоплювати”, “брати в обійми” та іншими, близькими до “кружляти”, для створення ефекту взяття Богом певних територій і народів під захист (авторитетні імена Яфет, Мешех (Мосх), штучний топонім – самоназва Німеччини – *Deutschland*, який походить від грецьких *Θεός* – Бог, *δίσκος* – коло, диск, *δισκεῖω* – кидати диск, оточувати, кружляти тощо чи від латинських відповідників *deus* – Бог і *discus* – диск, коло; загалом: Бог оточує в сенсі захищає, оберігає; втім важливий ще один латинізм: *disco* – вчитися, навчатися, дізнаватися, знайомитися, що в сукупності з *deus* дає Бог навчає, знайомить, дає знання тощо).

Якщо продовжити розгляд аналогічних філологічних асоціацій, які в християнському Середньовіччі мали принципове значення, оскільки у відповідності з євангельською тезою, що на початку було Слово, Слово було у Бога, Слово було Богом і все через Слово стало, а Син Божий – втілене Слово Господнє, слово як таке, його складові, словосполучення, фраза, речення, зрештою – мова є земними проекціями Промислу Божого, то зазначене слово “полюддя” є буквальною калькою грецького *ἐπίδημος* – прибулий, приїжджий, поширений в народі та ін. (сучасне значення “епідемія” має, зрозуміло, специфічне медичне навантаження), що опосередковано має апелювати до ролі місіонерів в поширенні як християнського віровчення, так і створення на язичницьких територіях відповідної мовної “системи координат” з топонімів, етнізмів, імен, соціальної термінології тощо.

Ми вже висловлювалися стосовно того, що обов'язкові бенкети під час поїздок світських правителів підвладними територіями у добу Середньовіччя в процесі християнізації переслідували мету не стільки вживання їжі в процесі спілкування, але насамперед ознайомлення підданих з суттю і змістом Таїнства Євхаристії, євангельською Таємною Вечерею. Це мало

сприяти поступовому, але наполегливо-регулярному, з використанням авторитета володаря й, говорячи сучасною мовою, “адміністративного ресурсу”, прищепленню місцевим елітам, а з їх допомогою – решті населення християнського віровчення. Полюддя, вочевидь, не могло залишатися осторонь таких важливих завдань, а отже, з огляду на зазначену власне об’єктивну податкову проблематичність, все більше насичувалося християнство-пропагандистським змістом.

Зазначимо, що висловлені міркування мають суто гіпотетичний характер, пропонують лише одну з версій в інтерпретації інституту полюддя. Свідомо звернуто увагу на логічні та лінгвістичні аспекти проблеми з урахуванням богословського контексту, без якого неможливо об’єктивно оцінювати історію християнського Середньовіччя як в цілому, так і окремих територіальних, проблемних чи концептуальних сегментів. Так звані “неподаткові” сегменти полюддя мали обов’язково еволюціонувати під впливом об’єктивних обставин, специфічних історичних умов кожного з регіонів Східної чи Північної Європи, а також тих германських, слов’янських, кельтських та інших земель, які потрапляли в поле зору християнського місіонерства чи дипломатії країн з вже розвинутою християнською ідеологією і відповідним практичним досвідом.

ТОРГОВЛЯ И КУПЕЧЕСТВО В АНГЛИИ В ЭПОХУ СРЕДНИХ ВЕКОВ И РАННЕГО НОВОГО ВРЕМЕНИ: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ И ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРСЫ

Циватый Вячеслав Григорьевич

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (г. Киев)

Английская торговая практика имеет многовековую институциональную историю. Её расцвет или падение всегда во многом зависел от внешнеполитического и международно-дипломатического факторов. Особенным этапом эволюции английской внешней торговли принято считать период эпохи Средневековья и раннего Нового времени (XVI–XVIII вв.).

Английская компания купцов-авантюристов – это пример формирования торговой институции в европейском и мировом торгово-политическом пространстве. Историю Компании купцов-авантюристов подразделяют на три этапа.

Первый этап – с рубежа XIII–XIV вв. до последней четверти XV в. Этому этапу свойственно институциональное развитие и формирование купеческих гильдий в городах страны, начало институционального процесса активной внешнеторговой деятельности национального купечества.

Второй этап – с последней четверти XV в. до середины XVII в. Этот этап принято считать этапом расцвета Компании купцов-авантюристов. Она институционализируется в общенациональное объединение, которое обладает монопольным положением во внешней торговле и политико-дипломатической жизни Англии. В это время она авторитетнейшая торговая корпорация и по имиджу, и по реальному месту в жизни английского общества.

Третий этап – с середины XVII в. до XIX в. Этот этап стал эпохой потерь компаний былых приоритетов. Умирание компании, начавшееся с середины XVII в., было усиленно ликвидацией практики монопольной торговли в стране и установлением её свободы. Разрушение затянулось на долгие годы, существование объединения становилось всё более инерционным.

У английских купцов эпохи Средневековья, приоритетом для которых было занятие именно внешней торговлей, само собой получалось два места деятельности и проживания. Это был город в Англии, в котором они родились, где фактически был их домашний очаг, и территории на континенте Европы, куда они вывозили и где они институционально организовывали продажу своих товаров. Такие города принято называть – “рыночные города (mart townes)”.

В торговой практике господствовала практика коллективных купеческих экспедиций в чужие страны. Эта форма известна была с древних веков, а как институциональная система стала практиковаться с эпохи классического Средневековья. Основными районами торговли купцов-авантюристов (“adventurers” – предприниматель; человек, идущий на риск, делец; искатель приключений), ведущих внешнюю торговлю в XIII–XIV вв. и в начале XV в., были Скандинавские страны, Нидерланды, Пруссия, Испания.

Уникальные сведения о взаимоотношениях английских купцов с немецкой Ганзой предоставляют документы деятельности Йоркской купеческой корпорации. Институциональная и организационная структура Компании купцов-авантюристов не была и не могла быть неизменной (статичной). Она постепенно усвершенствовалась и менялась параллельно с эволюцией самой организации. Хартия 1564 года легализовала Компанию купцов-авантюристов на принципах правопреемственности. Принцип эгалитарности купеческой среды был основополагающим для всех периодов деятельности этой компании.

О системе управления Компанией купцов-авантюристов дают информацию и исчерпывающие сведения королевские хартии, которые давались объединению на протяжении активной деятельности организации, и “Законы и ордонансы” корпорации.

По типу управления и формам деятельности купцов ассоциация “авантюристов” принадлежала к типу регулируемые компании. Этот вариант коммерческих объединений наделял своих членов свободой инди-

видуальных действий в сфере торговли. Купцы при этом должны были лишь соблюдать определённые правила коммерческой деятельности.

Система управления корпорации окончательно оформилась к середине XVI века. Юридически этот факт был закреплён в Хартии Елизаветы 1564 года. Статья грамоты, которая инкорпорировала объединение, гласит: “Настоящим для нас, наших наследников и преемников гарантируется и учреждается, что товарищество или компания, называемая купцы-авантюристы, силою и властью этого презента с этого времени считается созданной, инкорпорированной, объединённой и учреждённой как единое, бессрочное (perpetual) товарищеское объединение; как организм политический и корпоративный в действительности она будет продолжать существовать всегда и называться «Правитель, помощники и товарищество купцов-авантюристов Англии (Governor, Assistants and Fellowship of Merchant Adventurers of England)»”.

Таким образом, институционально сформировавшаяся в эпоху Средних веков Компания купцов-авантюристов успешно просуществовала несколько веков и демонстрировала свою успешность всем торговым объединениям континентальной Европы.

Фактически английская внешняя торговля была отражена в деятельности этой Компании как национальном объединении, члены которого вели внешнюю торговлю сукном на континенте Европы под протекторатом хартий и грантов своих и чужих монархов. Много интересных фактов об истории и институциональной деятельности Компании купцов-авантюристов мы имеем возможность получить из источника “Трактат о коммерции” Джона Уилера.

Как отмечает автор, трактат написан в 1601 году главным образом для лучшей информированности тех, кто сомневается в необходимости существования названного Объединения в английском королевстве. Этот документ регламентирует и определяет выгоды, проистекающие от хорошо организованной и управляемой торговли, какую осуществляет Объединение Купцов-авантюристов.

Внешняя торговля во все времена была важнейшим инструментом, который обеспечивал институциональную взаимосвязь народов и континентов во всемирно-историческом процессе.

ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА МОЛДОВСЬКОГО КНЯЗІВСТВА ТА ДЖЕРЕЛА ЇЇ ВИВЧЕННЯ (XV–XVI ст.)

Смерека Богдан Володимирович

*Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. Грушевського НАН України, Львівське відділення (м. Львів)*

Фіскальна політика Молдовського князівства досі належить до мало-вивчених аспектів функціонування цього державного утворення. Це спричинене, в першу чергу, браком статистичного джерельного матеріалу. На відміну від Польського та Угорського королівства, у складі яких також перебували заселені українцями терени і де, починаючи з XV ст., зустрічаємо перші зразки описово-статистичних джерел, у Молдовському князівстві аналогічні матеріали з'являються лише в кінці XVI ст. На відміну від польських та угорських, молдовські фіскальні документи містять дуже загальні відомості, які можуть бути використані лише для поперервного аналізу. Та перш ніж детально говорити про джерельну базу, зосередимо увагу на самому Молдовському князівстві, його державному апараті та адміністративному устрої, особливостях фіскальної політики.

Молдовське князівство первісно виникло як територіальне утворення (воєводат) в долині ріки Молдова (притока Сірету, басейн Дунаю) під сюзеренітетом Угорського королівства. Очілником воєводату був Драгош Воде (правив у середині XIV ст.). Вже в 1365 р. воєводи Богдану з Кухи (Богдану I) вдалося вийти з-під угорського контролю, об'єднати свої володіння з воєводатом Сучава-Редечуць та Шипинською державою, яка складалася з трьох волостей (Цецинської з центром на місці сучасних Чернівців, Хмельівської – її центр знаходився на Черемоші, Хотинської). Оскільки на звільнених від татар теренах в нижній течії Прута, Дністра та Сірета в цей же період паралельно оформлювалося ще одне територіальне утворення з центром в Яссах, державу під керівництвом Богдана в історіографії прийнято називати Верхнім королівством (рум. *Tara de Sus*), а державу з центром в Яссах – відповідно Нижнім (*Tara de Jos*). Обидві держави були об'єднані в єдине Молдавське князівство воєводою Петру I Мушатом (1375–1391 pp.).

Адміністративно-територіальний устрій нового князівства наново переорієнтував кордони давніх територіальних одиниць. Заселені переважно українцями три волості Шипинської землі були переформатовані на дві землі (цинуту, рум. *ținut*) – Хотинську (обмежену течіями рік Дністер на півночі, Прут на півдні, Рингач на заході і Чугур на сході) та Чернівецьку (на захід від Хотинської; обмежену течіями рік Дністер, Черемош та Сучава). За іншими даними поселення в долині верхнього Сірету, його лівих приток Славець та Михидра, в т. ч. Сторожинець та Берегомет, належали до Сучавського цинуту. Цинуту ділилися на околи (волості, рум. *occolul*), ті – в свою чергу – на громади.

На північно-західній гористій околиці князівства, у верхів'ях Сучави, Молдови, Молдовиці, Путили та Черемошу, знаходилася ще одна адміністративна одиниця – т. зв. Довгопільська волость, або Вільний окіл Кимпулунг (рум. Ocolul liber Câmpulung). Окіл мав особливий статус – формально перебуваючи у складі Чернівецького цинуту, він фактично підпорядковувався господарю напрямую. Однак і центральна влада майже не втручалася у внутрішнє життя околу, обмежуючись лише збором данини з його мешканців.

Фіскальна функція здійснювалася одночасно на державному, регіональному та місцевому рівнях. Головною особою в князівстві, яка відповідала за наповнення державної казни був скарбник (рум. vistier, на початку XVI ст. в джерелах з'являється другий скарбник). Він входив до складу Господарської ради (рум. Sfatul domnesc) – головного дорадчого органу.

Фіскальну функцію на рівні цинуту здійснював його очільник – пиркалаб (рум. răcălab), який, будучи намісником господаря, перебував у замку. Оскільки в його руках також зосереджувалася адміністративна, судова, та оборонна (у прикордонних цинутах) функції, це впливало на перелік податків, які “закріплювалися” за пиркалабом. Через урядників у своєму апараті, пиркалаб завідував стягненням судових штрафів (рум. osluh, rîpas, duegegubina, zavesca; цим займався глобник), військових податків (перебували в компетенції ілішара) та традиційної десятини, що стягувалася десятичаром часто у формі натуральної данини (вівцями, свиньми, бджолами, збіжжям, вином, медом, воском, сіном тощо). Оскільки пиркалаб не отримував платні за свою роботу, частину зібраних коштів він забирав собі як винагороду, що призводило до зловживань та адміністративного свавілля.

Брак статистичних документів (про що вже говорилося вище), як основного джерела вивчення фіскальної політики, змушує звернути увагу на актові матеріали. Вони дають змогу вивчати податкову політику князівства у тому відношенні, що, аналізуючи численні привілеї та імунітетні грамоти, ми маємо змогу виокремити тих осіб, які від сплати податків звільнялися. Це, окрім феодалів (рум. boieri), були мешканці монастирів, а також новозакладених сіл (рум. slobozii).

Збір податків у містах належав до компетенції міської влади – війта (солтиса, рум. Șoltuz) та ради 12 пиргарів. У селах їх стягненням займалися очільники громад (в залежності від форми права іменувалися жудітами або ватаманами), які забирали собі в якості оплати третину зібраних коштів. Вони ж відбирали очільників домогосподарств, які після внесення до реєстрів (рум. Catastih) сплачували податки в рамках централізованого збору з усіх цинутів князівства.

Найдавнішим серед таких “катастихів” є “Реєстр числа селян з усіх цинутів, дворян, ветафів, немешів та священників” (рум. Catastih de cisle de țirani de la toate ținuturi și curtiani și vătăji și neamiși și popi), що датується 20 лютого 1591 р. Згідно з його даними, у Хотинському цинуті зафіксовано

1916 “țirani istov” (формально вільних селян, з яких стягувалася десятина і які були змушені відробляти панщину), 232 “săraci” (бідняків), 77 “curtiani” (дворян, особистих слуг господаря, які призначалися на державні посади), 41 “vătași”, 122 “neamiși” (інші, неідентифіковані категорії населення, з яких стягувалися податки), 95 “ropi” (священники). У Чернівецькому цинуті реєстр зафіксував 1095 вільних селян, 68 бідняків, 41 ваташа (ветафа), 17 дворян, 66 нямішів (немешів) та 69 священників. Усього в документі зафіксовано 47 217 осіб, серед них 38 439 представників селянства та духовенства.

ОПОДАТКУВАННЯ ВИРОБНИЦТВА АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ У м. БРОДИ в XVII ст.

Турега Юрій Орестович

Львівський національний університет імені Івана Франка (м. Львів)

Алкоголь, принаймні з епохи пізнього Середньовіччя, займав помітне місце в процесах наповнення королівських, шляхетських і міських скарбниць. Наприклад, у сер. XIV ст. місто Брюгге отримувало 88% своїх доходів саме з оподаткування вина й пива. Зростання виробництва міцних напоїв у наступну епоху назавжди закріпило їх у податковій протосистемі європейських країн. Цікаво, що саме податок з пива був головним джерелом фінансування Нідерландської революції 1566–1648 рр.

Вигідність оподаткування алкоголю розуміли володарі та вельможі як на теренах сучасної Західної, так і Східної Європи. Тож не дивно, що руський воєвода й засновник Любича (Бродів) у локаційному документі 1586 р. надав міщанам право на володіння броварнями, винницями, солодівнями. У цьому самому документі Станіслава Жолкевського серед низки інших питань були встановлені норми стягнень з виробників міцних напоїв. Від вару пива — 6 грошів броварщизни, а від горілчаного котла — 1 злотий (зл.). Стягнення із солоду здійснювали в натуральній формі, тобто брали кожному 10 мацю з помелу як горілчаного, так і пивного солоду. У 1614 р. онук засновника міста Лукаш, на прохання громади Бродів, переглянув окремі положення з привілеїв, наданих міщанам його дідом і батьком. Дідич об'єднав броварне й стягнення з пивного солоду (останнє платили до двору збіжжям), і відтоді збір від одного вару пива, який мав готуватися з 5 бродівських маць збіжжя, встановлювався на рівні 2 зл. Проте міру від горілчаного солоду треба було й надалі давати згідно з давніми звичаями. Право на варіння пива й виробництво горілки для бродівчан підтвердив привілей 1629 р., виданий новим власником Бродів — Станіславом Конецпольським. Згідно з ним, сплата за вар пива, включно з броварним, проти 1614 р. виросла на 1 зл. Від горілчаного котла слід було

відраховувати 30 грошів, які, за волею дідича, спрямовували на реставраційні потреби міста.

Як свідчать акти, постанова 1614 р. про перехід до грошових стягнень із солоду в місті прижилася. Солодові стягнення прив'язувалися до процесу помелу. Особа, яка станом на 1628 р. бажала змолоти й реалізувати солод, повинна була отримати квит від міського шафаря. Заборонявся обхід цього порядку шляхом помелу в чужих млинах. У разі здачі солодових мір в оренду видачу квитів на помел здійснювали орендарі. Щоб уникнути претензій з боку останніх, власники алковиробничих закладів домовлялися зі своїми найманими працівниками, що ті будуть працювати після отримання квитів. Орендарі також слідували за кількістю зерна в солоді, міру якого визначали міські привілеї й постанови замкової адміністрації.

В оренду здавали й чопове. Зазвичай його орендарями були євреї, виконувати обов'язки яким допомагали факторчики. Умови оренди прописувалися в інтерцизії від дідича, що, однак, не усувало можливості виникнення конфліктних ситуацій між орендарями й міщанами.

На жаль, міські книги у справі оподаткування виробництва чи шинкування алкоголю зберегли переважно відомості, не обтяжені деталями. До винятків належить запис від 20 грудня 1652 р., в якому йдеться про оренду містом збору чопового до скарбу короля на 1653 р., залишок якого мали направити на потребу “бродівської республіки”. За рішенням влади міста, усіх, хто збирався ситити мед чи їхати до млина із солодами, зобов'язували брати квит у двох поборців. Податок стягувався із трьох видів діяльності: пивоваріння, сичення меду, куріння горілки, а його розмір залежав від того, до якої з двох категорій населення міста належав платник. Для міщан він був менший, а для людей без осілости, які не несли міських тягарів, – вищий. Чопове Броди сплачували і в попередні роки. Наприклад, у 1650 р. на Вишенському сеймику, під час квітуння адміністратора чопового львівської землі, який виконував свої функції у 1638–1648 рр., шляхта нагадала йому про борг Бродів, розміром у 1000 зл.

Шинкування медом і пивом також обкладалося податком – акцизою, тому всі, хто бажав продавати спиртні напої, згідно з волею дідича, мали провадити таку діяльність з відома акцизників.

Отже, наповнення скарбниці власника міста за рахунок оподаткування міцних напоїв відбувалося на таких трьох етапах їхнього “життєвого шляху”, як підготовка сировини, виробництво та реалізація.

СКІЛЬКИ І ЗА ЩО ПЛАТИЛИ МІЩАНИ: ОПОДАТКУВАННЯ ЖИТЕЛІВ КОВЕЛЯ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVII ст.

Крішан Акаш Шубанович
Акціонерне товариство “Фармак” (м. Київ)

У Ранньомодерний час Ковель був значним економічним центром Волині, розташованим на торговельних шляхах. Місцеві купці отримували значні прибутки на транзитній торгівлі та контрактах на поставку до Гданська поташу та зерна, які користувалися підвищеним попитом у багатьох країнах Європи. Після подій Хмельниччини, яка охопила українські воєводства Речі Посполитої у середині XVII ст., статус Ковеля як значного центру ремесла і торгівлі на деякий час зі зрозумілих причини занепадає.

У перші скрутні повоєнні роки, коли виробництво і товарообіг на Волині опинилися у кризовому стані, центральна влада через своїх “агентів впливу”, тобто державців королівщин, намагалася провадити достатньо гнучку політику у галузі оподаткування міщан тих регіонів, котрі істотно постраждали внаслідок військових дій.

Принагідно зауважимо, що через аналіз системи оподаткування міської громади деякі сучасні дослідники подають типологію урбаністичних осередків Речі Посполитої ранньомодерного часу. Так, згідно із запропонованою Андрієм Заяцем класифікацією міських поселень (в основі якої лежить принцип поділу за фінансовою ознакою), на Волині протягом Ранньомодерного часу існували такі типи міст:

- головні міста, в яких керівники магістрату (бурмістри) мали сплачувати по 4 злотих польських до королівської скарбниці;
- міста і містечка другого порядку, або так звані “середні” міста (відповідно – по 15 грошів);
- міста, що мали ярмарки і торги (відповідно – по 8 грошів);
- міста без торгів (відповідно – по 2 гроші).

Такого ж методу дослідження дотримується і сучасний польський історик А. Янечек, який в основу поділу міст поклав величину збираного чопового: з великих міст – понад 10 000, з більших – понад 500, з менших – від 100 до 500 і з містечок – до 100 злотих польських.

Відповідно до цих класифікацій, Ковель в останній третині XVII ст. можна віднести за типом до категорії “менших міст, що мали ярмарки і торги” (оскільки, згідно з податковими записами, з кожної торговельної “лавки”, “столу” чи “клітки” міщани сплачували по 8 грошів, а сума чопового за різні роки у цей же період не перевищувала 400 злотих).

Перші нововведення, котрі напряму стосувалися сфери збуту і купівлі продукції на ковельських торгах і ярмарках, датуються груднем 1670 р., коли міська громада отримала королівську “конфірмацію” (підтвердження прав). Згідно з нею, ковельчани і надалі могли користуватися старими

пільгами, наданими ще королевою Боною, на безмитну торгівлю воском, медом, хмелем і рогатою худобою, десятину дерева і сухої риби у “торгові” дні. Однак повоєнна економічна криза внесла певні свої корективи у систему оподаткування фінансових операцій. Згідно із королівським привілеєм 1670 р. та спеціальним декретом старости Вацлава Лещинського, власники крамниць і винниць “за греблею”, а також ті, хто продавав сіль, повинні були щорічно сплачувати податок у розмірі 15 грошів на міські потреби. З місцевих крамарів, котрі мали на ринковій площі “столи” (невеликі торгові місця), замковий і міський уряди стягували по 7,5 грошів.

Подібна “тарифікація” населення Ковеля зберігалася і після передачі Вацлавом Лещинським міста у тримання сину Стефану. Інвентар, здійснений замковими урядовцями у 1690 р., також засвідчує те, що від сплати будь-яких мит були звільнені члени гарбарського цеху, але за умови виконання ними повинностей на користь старости. Окремо з міщан стягувався щорічний податок у 15 злотих за право користування міським ставом і по 15 грошів гайового за кожного коня. Кожного року, відповідно до цієї постанови, громада Ковеля мала давати підстарості 30 пар чобіт або ж сплачувати грошовий еквівалент у розмірі 225 злотих. Вірогідно, що останній податок був запроваджений ще Вацлавом Лещинським, бо якісне взуття потрібне було для матеріального забезпечення вояків з магнатської хоруґви.

Звільненими від певних податків були певні категорії жителів міста і околиці. Так, власники млинів, розташованих у Ковельському старостві, не платили помірно. Окремо у тексті привілею Михайла Вишневецького було згадано, “щоб з ремісників понад встановленого нічого не брали”; аж до кінця XVII ст. від сплати чиншу та інших форм податків були також звільнені і деякі міські урядники – райці (разом і з квартальним бурмістром) та писарі.

Різні податки і мита формували “бюджет” Ковеля. Згідно із записами в актових книгах магістрату, станом на 1679 р. на потреби міста урядники видали загалом 1169 злотих і 12,5 грошів. З цих коштів 50 злотих було спрямовано на ремонт міської брами. Вже за пару років можна спостерігати вельми позитивні зрушення у процесі “відродження” економічних потужностей Ковеля, на деякий час втрачених внаслідок військових дій середини XVII ст. Так, якщо у 1675 р., згідно зі записом в актовій книзі Володимирського гроду, з населення міста було стягнуто податків лише на 353 злотих, то вже наступного року ця сума зросла до 819 злотих і 20 грошів. Саме на такі суми у 1675–1676 рр. наскільки збагатила королівську скарбницю міська громада. Водночас старостинським урядникам ковельчани сплачували значно більше. Так, наприклад, у 1681 р. на користь державця з міста було “вибрано” податків на суму у 8153 злотих і 5 грошів.

Отже, як можемо простежити на прикладі волинського Ковеля в останній чверті XVII ст., міське населення королівських міст сплачувало

певні мита як у власний міський “бюджет”, так і на користь центральної влади та місцевого дідича. Оскільки через події Хмельниччини більшість урбаністичних осередків Волині втратила значні матеріальні ресурси (сировина, робоча сила), королівська адміністрація провадила на місцях доволі гнучку політику щодо оподаткування міщанських громад, щоб сприяти реанімації торгівельно-виробничих потужностей останніх, а відтак налагодити поруйновану воєнним лихоліттям економіку краю.

РОЛЬ ЕВРЕЙСКИХ КУПЦОВ В ТОРГОВЛЕ МЕЖДУ МОЛДАВСКИМ КНЯЖЕСТВОМ И РЕЧЬЮ ПОСПОЛИТОЙ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XVIII ВЕКА)

Арапу Валентин Васильевич
Институт культурного наследия (г. Кишинёв)

Во второй половине XVIII века в Молдавском княжестве возросло число еврейского населения вследствие политических и военных потрясений того времени: аннексии Буковины Австрией (1775), первого территориального раздела Речи Посполитой (1772–1773). Таким образом, если в 1774 г. в Молдове число евреев, глав семейств, составляло чуть более 1300, то в период 1780–1783 гг. в княжество прибыло более 4000 евреев. В 1803 г. в Молдове проживало около 12 000 евреев. В 1774 г. в Ясах проживало 171 еврея, к 1792 число еврейского населения столицы молдавского княжества увеличилось в четыре раза, соответственно возросло на 221,4 % налоги и поборы, взимаемые властями с этой общины.

В Польше, согласно переписи 1765 г., проживало 429 587 евреев, в 1772 г. число евреев достигло 600 000 (≈5% от общего числа населения). Численность евреев по регионам заметно отличалась, например, после первого территориального раздела Речи Посполитой в Галиции и Лодомерии евреи составляли 9% от общего числа населения, во Львове и восточных областях они составляли 17% от общего числа населения.

Французский поданный Александре д’Отерив*, состоявший на службе при дворе господаря Молдовы Александру Ипсиланти, отмечал, что евреи “умеренны, платят налоги без пререканий, обогащаются постепенно и не выводят накопленное за границу”, евреи “этой страны (Молдовы) обладают особыми нравами, чем и отличаются от всех остальных евреев из Турции и из остального мира. Их алчность не так ненавистна, они не так мелочны, не так нечистоплотны и не так бранимы, как в других местах. Пожалуй, соседство с Польшей предрасполагает их к добропорядочности,

* Alexandre-Maurice Blanc de Lanautte, conte d’Hauterive (1754–1830) – французский дипломат и политический деятель.

предопределив тем самым их доброе расположение в обеих провинциях” (в Валахии и Молдове).

Еврейские купцы из Брод вывозили ежегодно из Молдовы 100 000 заячьих шкурок, 100 шкурок стоили 50 флоринов; таким образом общая сумма с этой торговли составляла 50 000 флоринов. Примечательно что инициатива торговли заячьими шкурками исходила целиком от евреев, а прежде местные жители просто выбрасывали эти шкурки. С. И. Райчевич* отмечал, что “евреи из Брод” закупали в Молдове “двести тысяч заячьих шкурок”, соответственно сто шкурок стоили 50 пиастров.

Данные таможенных реестров свидетельствуют о торговой деятельности евреев Молдовы и Польши. Негоцианты Пихив и Зельман провели через таможенные пункты Ярова и Кременчуга “6 рулонов ткани направляясь в Ботошань”. Купец Берку уплатил пошлину на соль, которая издавна экспортировалась из Молдовы в Польшу. В период с ноября 1765 по март 1766 гг. еврейские купцы, пересекавшие границу в Могилёве-Подольском, Ярове и Кременчуге, уплатили в основном пошлину на горилку, ввозимую в Молдову из Польши.

Еврейский купец из Могилёва-Подольского Майорк Гершкович ввёз в Молдову 8 мая 1784 г. 151 кусков “Береславского сукна” (стоимость товара составляла 2499 рублей и 45 копеек), 108 кусков польского сукна (стоимость товара – 908 рублей), 171 “окале”** сахара (стоимостью в 97 рублей и 75 копеек) и 215 “окале” кофе (стоимостью в 79 рублей и 67 копеек). В целом, Майорк Гершкович провёл через таможенную границу товаров, общая стоимость которых составила 3585 рублей и 37 копеек или 5975 пиастров и 74 аспров. Негоциант Мортк Майоревиц из Могилёва-Подольского уплатил 14 мая 1785 г. таможенную пошлину за 900 “окале” льна, общая стоимость которого была оценена в 666 рублей и 20 копеек (1110 пиастров 12 аспров).

Кроме официальной торговой деятельности, некоторые евреи из Молдовы и Польши промышляли контрабандой. Из Польши перевозили горилку в Кэушень, вывозили из Молдовы в Польшу селитру, на которую распространялась торговая монополия Порты. Весной 1761 г. польские пограничники конфисковали у еврея из Хотина, который возвращался из Вроцлава, 3 ружья и 11 пар пистолетов. Посредством подкупа чиновников, евреи стали со временем арендаторами питейных заведений. Также, исторические источники приписывают евреям и цыганам фальшивомонетничество. Довольно пагубной для торговли Молдавского княжества была

* С. И. Райчевич (Stefano Ignazio Raicevich) описал положение дел в Валахии и Молдове в своей работе *Obssezzioni storiche naturali, e politiche intorno la Valachia, e Moldavia* (1788).

** “Ока”, “оке” (“оса”, “осава”, “ocale”) – единица измерения, равная 1,283 kg / 1,2828 kg.

практика “фальсификации товаров” евреями, то есть продажи низкокачественных товаров посредством предания им броского товарного вида.

Торговая деятельность евреев была сопряжена с определёнными рисками. Например, в разгар чумы 1770 г., еврейские купцы купили в Ясах и в других заражённых чумой областях разные предметы, принадлежавшие ранее богатым семьям, члены которых скончались от этой болезни. Купцы перепродали приобретённые предметы в Польшу, способствуя тем самым дальнейшему распространению эпидемии чумы. В другом случае, в конце зимы 1770 г., прибыл в Яссы некий служивый из города Галац, где свирепствовала чума. Вновь прибывший продал местному еврею турецкий тулуп и в скором времени “еврей и двое его детей скончались от чумы”, воры же обнесли дом еврея, способствуя тем самым распространению чумы в городе.

Таким образом, во второй половине XVIII века еврейские купцы сыграли важную роль в торговле между Молдавским княжеством и Речью Посполитой. Вопреки некоторым погрешностям, к которым прибегали немногочисленные евреи (связанные в основном с контрабандой), население княжества и официальные власти относились к ним благосклонно, с пониманием и оценкой их общего вклада в развитии торговли и экономики государства в целом.

СОЗДАНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ТАМОЖЕННОЙ СЛУЖБЫ ВКЛ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII в. ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АРХИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ

Китурко Ирина Фёдоровна

*Гродненский государственный университет имени Янки Купалы
(г. Гродно)*

Исследование проблемы создания и функционирования во второй половине XVIII в. в структуре органов государственного управления ВКЛ специального института таможенной службы требует выявления и введения в научный оборот новых архивных источников в связи с недостаточной изученностью данного вопроса в историографии.

Уникальным комплексом документов является архив Скарбовой комиссии ВКЛ (Экономической рады литовского скарба) за 1765–1794 гг., который хранится в Государственном историческом архиве Литвы. Там сосредоточены материалы заседаний Экономического совета, где рассматривались практически все основные вопросы, связанные со становлением и функционированием государственной таможенной службы ВКЛ: создание и реорганизация таможенных пунктов, назначение их руководителей, определение должностных обязанностей и размера жалованья для таможен-

ников разных рангов, организация ежедневной работы на таможенных, осуществление контроля и т.д.

Документы этого фонда можно классифицировать следующим образом. **Актзовые материалы.** Главными среди этого типа источников для изучаемой проблемы являются *универсалы Скарбовой комиссии ВКЛ* – распорядительные документы, которые принимались по наиболее важным экономическим вопросам и были обязательными для исполнения теми, кому они адресовались. Универсалами регулировались как общие для всей страны аспекты экономической жизни (контроль за введением единой системы меры и веса, за недопущением обращения фальшивых денег, за уплатой налогов и др.), так и специфические, как, например, организация таможенной службы и обеспечение условий для её функционирования (создание или ликвидация мытных комор, процедура досмотра купцов на таможенных пунктах, контроль за деятельностью таможенных служащих и др.). Именно универсалы в определённой степени позволяют выяснить реализацию на практике основных направлений государственной экономической политики, закреплённых в постановлениях сеймов.

К актовым источникам можно также отнести: *ординации* – специальные документы, которые имели по существу уставный характер и регулировали основательное упорядочение конкретного экономического вопроса (“Ординация комор”, “Таможенная ординация”, “Ординация скарбовым служащим”); *инструменты* – документы прямого действия, которые выдавались Скарбовой комиссией ВКЛ конкретным лицам при назначении их на высшие должности в таможенной иерархии – контрарэгистранта (руководителя таможенного округа – репартиции) и суперинтенданта (начальника таможенной коморы); *распоряжения (инструкции)* Экономической рады должностным лицам, которые адресовались как для целых групп чиновников, так и для конкретных лиц в связи с конкретными указаниями, необходимыми для выполнения на местах. Выяснение причин появления каждого такого источника позволяет определить не только направления развития государственной таможенной службы ВКЛ и отдельные вопросы её функционирования, но и степень исполнительской дисциплины таможенных служащих; *резолуции* – издавались Скарбовой комиссией ВКЛ в ответ на различного рода материалы, которые требовали реагирования с её стороны: жалобы купцов на таможенных служащих, предложения различных лиц по совершенствованию работы таможенной службы, материалы контрольных проверок на таможнях, в том числе люстраций таможенных пунктов; *таможенные тарифы (таможенные инструкции)* – документы, содержавшие перечень в алфавитном порядке традиционных и экзотических товаров с указанием суммы пошлины от определённого количества того или иного товара.

Документы таможенного делопроизводства. Наибольшей информативностью среди этой группы источников выделяются *расчётные книги мытных комор*. Как правило, они составлялись за каждые полгода и

содержали информацию о доходах таможен и о средствах, которые выделялись для их функционирования (на жалование служащим, на содержание здания, на канцелярские принадлежности, на доставку полученной пошлины в государственную казну и др.).

Перевоз товаров купцами через границу происходил на основании специальных разрешений – *квитанций*, сведения из которых (фамилия купца, дата пересечения границы, откуда и куда едет, какой товар везёт и какую сумму пошлины заплатил) переписывалась таможенными писарями в *реестры* – специальные книги, которые являлись неотъемлемой частью таможенного делопроизводства и на основании которых составлялись расчётные книги комор. Отдельный, весьма значительный и информативный пласт документов для изучения истории государственной таможенной службы ВКЛ во второй половине XVIII в. составляют *отчёты таможенных служащих* высшего звена, которые отсылались раз в квартал в Скарбовую комиссию и содержали подробную информацию об актуальном состоянии конкретной репартиции с предложениями повышения эффективности работы таможен.

Периодически для составления независимой точки зрения Скарбовая комиссия ВКЛ посылала своих комиссаров с целью проведения детальной инспекции таможенных пунктов – люстрации. Результатом работы таких скарбовых комиссаров непосредственно “на грунте” были материалы люстраций, в которых не только фиксировалось точная ситуация на конкретных таможнях, но и вносились предложения по совершенствованию их функционирования. В архиве Скарбовой комиссии сохранились материалы таких масштабных мероприятий, проведенных в репартициях ВКЛ в 1769, 1774, 1779, 1782 и 1786 гг.

Источниками для изучения заявленной проблемы могут служить и *жалобы (суплики)* определённых лиц, преимущественно купцов, на те или иные нарушения в таможенной сфере: незаконную конфискацию товара, завышение суммы пошлины, требование со стороны таможенных служащих денежной награды за облегчённое пересечение границы и т.д. Данный вид документов особенно требует критического отношения и подтверждения или опровержения другими источниками, в которых содержится рассмотрение этих суплик.

Многие из перечисленных источников содержатся в специальных делах, которые создавались в канцелярии Скарбовой комиссии ВКЛ:

- *дневники* Экономической рады, в которых в хронологической последовательности фиксировались основные вопросы, рассматривавшиеся на заседаниях этого государственного органа;

- *протоколы* Скарбовой комиссии, которые содержат наиболее полные, “протокольные” записи принятых решений: поточный протокол, экономический протокол и судебный протокол.

Таким образом, можно констатировать, что источниковедческая база архивных документов по истории создания и функционирования госу-

дарственной таможенной службы ВКЛ во второй половине XVIII в. достаточно репрезентативная и позволяет решить заявленную проблему.

ЕКОНОМІКА ЯК СЕГМЕНТ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА У ДОСЛІДЖЕННЯХ ШАРЛЯ ФУР'Є

Касян Сергій Якович

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

Мандрик Єгор Олександрович

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

Вагоме значення у досягнення парадигми сучасних соціалістичних та інституціональних учень відігравали економічні ідеї пізніх соціалістів-утопістів. Відмінною рисою соціалістичних економічних учень пізнього періоду було певне критикування класичних наукових поглядів щодо функціонування господарської системи. Така риса їх істотно відрізняла від економічних наукових поглядів раннього утопічного соціалізму. Окрім цього, пізні соціал-утопісти прагнули окреслити ефективну модель соціального устрою, що могла б базуватися на досягненні гармонійних стосунків у громадянському суспільстві. Економічні праці представників означеного часу стосуються удосконалення методів досягнення нового соціального справедливого устрою.

Такі методи і способи передусім відображали певний вплив на поведінку людей, підтримання соціальних обшин, спонукання тодішньої влади до запровадження у суспільне життя визначених соціалістичних ідей і поглядів. Доцільно проводити історичний екскурс щодо висвітлення теоретико-методичних засад маркетингового ціноутворення на продукцію промислових підприємств в умовах різних форм економічної бізнес-взаємодії.

Франсуа Марі Шарль Фур'є (1772–1837 рр.) історично вивчав сутність трудової мотивації, приділяючи значну вагу формуванню і розвитку людських пристрастей, що мають здебільшого природний прояв. Проводячи такий історичний аналіз і співставлення, вчений виокремлював такі групи прояву чуттєвих аспектів у соціальних взаємовідносинах людей: відчуття, що надходять і транслуються завдяки органам відчуттів людини; позитивні відчуття ставлення людей один до одного; відчуття, пов'язані із конкурентною суспільною взаємодією людей у соціальній площині, що мають вагомий творчий аспект.

Науковець надавав значення дослідженню шляхів досягнення гармонії у суспільстві й економіці, підкреслюючи значущість отримання справедливого суспільного устрою, який сприяє отриманню щастя. В його ученнях акцентується на значущості злагодженості інтересів різних соціальних

агентів, що має приводити до гармонізму. Такий гармонізм значною мірою забезпечуватиме функціонування справедливого суспільства, де можуть бути узгоджені мита, торгівля, тарифи і податки.

Ш. Фур'є наголошує у своїй економічній програмі на поширенні концепції асоційованої праці, що доцільно мала б будуватися на загальній власності та інтеграції розуму, праці і капіталу. Аналіз наукових праць цієї історичної постаті засвідчує наявність методологічного підходу до інтеграції, гармонії інтересів різних прошарків суспільства, класів через взаємодію виробничих і невиробничих громадських організацій. Таке інтегрування має здійснюватися на засадах поступових, еволюційних змін із застосуванням дієвих форм агітації, функціонування передових соціалістичних общин.

Ш. Фур'є у своїх економічних поглядах звертав увагу на приватну власність, процес розподілення продукції, функціонуванню капіталу і праці. Описувалися можливі поступові зміни капіталістичного механізму господарювання на виважений, дещо утопічний, соціалістичний спосіб господарювання. Значущою він вважав мотивацію трудових ресурсів для збільшення вартості суспільних благ.

У наукових працях сучасних учених теж приділяється належна увага організації торгівлі, податків, визначенню потоків прибутку та мита. Зокрема, І. З. Должанський, Т. О. Загорна, О. О. Удалих, І. М. Герасименко, В. М. Рашупкіна досліджують управління потенціалом підприємства на основі використання інструментів маркетингової діагностики, визначаючи інвестиційні можливості у процесі планування прибутку підприємства. При цьому справедливо наголошується на урахуванні коливань ціни реалізації продукції при визначенні обсягу потоку прибутку, доцільності проведення попереднього оцінювання цінових стратегій підприємств. Вони наголошують на необхідності узгодження планової величини обсягу продукції, розрахованої за встановленими цінами та виробничої потужності підприємства.

Отже, з огляду на проведену історичну дослідницьку роботу Ш. Фур'є, можна дійти висновку, що сформовані багато років тому вченим тези за певних умов можна ураховувати при поліпшенні сучасної ситуації у сфері встановлення мит, тарифів та податків в Україні та світі. Впровадження окремих соціалістичних підходів до сучасного суспільно-економічного устрою може привести до підвищення загального рівня життя у довгостроковій перспективі. Проте цього можна досягти за умови чіткого дотримання прав людини на приватну власність та отримання належних потоків прибутку. Оптимальне поєднання механізмів і процедур розвинутого капіталістичного ринку та основних соціальних ідей Ш. Фур'є, за інших рівних умов, може спричинити до нівелювання відмінностей між класами, а отже, може зробити економічну і фінансову систему держави більш стабільною та стійкою.

ГІРНИЧА РЕНТА: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ПОНЯТТЯ

Кірін Роман Станіславович

Інститут економіко-правових досліджень НАН України (м. Київ)

Започаткування теорії ренти зобов'язане дослідженням земельної ренти, напрацювання щодо якої проводили фізіократи та представники класичної школи політичної економії. Так, фізіократи Ф. Кене та В. Петті пов'язували природу ренти з дією сил природи, вважаючи її єдиною формою створеного в країні додаткового продукту ("чистого" продукту). Вони стверджували, що особи, зайняті в промисловому виробництві, виробляють лише стільки, скільки споживають (заробітну плату і прибуток). Натомість, особи, зайняті землеробством, створюють ще й надлишок, який носить назву ренти. Розмірковуючи таким чином, фізіократи вважали, що тільки те, що збільшує сукупний ("чистий") дохід землеробства, збільшує і багатство країни, адже чим вище земельна рента, тим багатше суспільство.

Подальший розвиток теорії рентних відносин пов'язаний з працями А. Сміта та Д. Рікардо. Перший, у праці "Дослідження про природу та причини добробуту націй" (1776 р.) визначає ренту як плату за користування землею, вважаючи, що рента пов'язана з приватною власністю на землю і є результатом неоплаченої праці сільськогосподарських робітників. Окрім земельної ренти, А. Сміт розглядав також й "ренту з копалень".

Д. Рікардо в книзі "Начала політичної економії і оподаткування" (1817 р.) відмовився від спроби пояснити ренту дією сил природи, відзначаючи, що вартість створеного продукту не складається, а розпадається (розподіляється) на доходи, у тому числі ренту, яка утворюється відповідно до закону вартості, і її основою є праця сільськогосподарських робітників. Д. Рікардо досліджував земельну ренту, диференціальну земельну ренту, а також визнавав існування гірничої ренти.

А. Маршалл, представник маржинального підходу, у книзі "Принципи економічної науки" (1890 р.) називав економічну ренту "квзірентою" і пропонував вживати цей термін стосовно доходу, одержуваного за рахунок створених людиною машин і інших знарядь виробництва. В свою чергу термін "рента" краще використовувати для позначення "вільних дарів природи".

З позицій інституційного підходу. Г. Таллок (1967 р.) та А. Крюгер (1974 р.) досліджували вплив на рентні відносини і формування ренти факторів позаекономічного характеру, насамперед інститутів та інституційного середовища – сукупності формалізованих і неформалізованих норм, правил, а також механізмів їх реалізації, які впливають на рішення економічних суб'єктів.

Сучасне уявлення про природу гірничої ренти можна представити через наявні у науковому економіко-правовому просторі дефініції:

1) гірнича рента являє собою частину економічного прибутку від передачі прав власності (прав на використання) ділянки землі і надр для цілей розвідки і видобутку корисних копалин або від реалізації продукції гірничої компанії, яка обумовлена факторами, які в основному не залежать від рішень і дій конкретних господарюючих суб'єктів (Н. Жикаляк);

2) під гірничою рентою розуміються економічні відносини з приводу отримання доходу від господарського, комерційного або іншого використання надр, вилучення запасів корисних копалин (В. Сотніков);

3) гірнича рента – це додатковий дохід надкористувача, це та частина надприбутку (різниця між прибутком підприємства і нормальним прибутком (середнім прибутком господарюючих суб'єктів у певній галузі), приведена до одиниці реалізованої продукції), яка повинна відійти державі (держава виступає в ролі рантьє), оскільки, згідно із ст. 13 Конституції України, надра є об'єктами права власності Українського народу. Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин і гірнича рента – це тотожні поняття (Ю. В. Разовський, О. М. Сухіна, К. Ю. Горенкова);

4) монопольна гірнича рента одержується з тих ділянок, де видобуваються рідкісні корисні копалини, які продаються за монопольними цінами, що визначаються лише платіжною здатністю споживачів (В. С. Міщенко).

Серед класифікацій видів гірничої ренти можна виділити такі: 1) гірнича будівельна (об'ємна абсолютна), 2) гірнича видобувна (потонна абсолютна і гірнича диференціальна: рудна, нерудна, вугільна, торф'яна, сланцева); 3) гірничо-хімічна (сировинна абсолютна і диференціальна: апатитова, фосфоритна, соляна; хімічна: розсільно-хімічна, вилуговальна); 4) свердловинна нафтогазова (нафтова абсолютна і диференціальна; газова абсолютна і диференціальна; свердловинна надглибока; попутногазова диференціальна) (Ю. Разовський, доповнена С. Булатом, Е. Савельєвою, Ю. Макаркиним, В. Хадарцевим, 1995–2010 рр.). Рента набуває трьох форм: абсолютної, монопольної та диференційної. Рентна класифікація має таку послідовність: тип, клас, вид, різновид; 5) гірнича, нафтогазова, гірничорудна, гірничо-хімічна (Ю. Яковець, 2003 р.).

Подібні підходи до визначення правового поняття “гірнича рента” свідчать про відсутність єдиної, загальновизнаної думки серед вітчизняних і зарубіжних учених, підприємців і політиків щодо цього виду ренти, як її визначати та розподіляти. Одні й ті самі економіко-правові явища, пов'язані з рентними відносинами, різними авторами оцінюються і називаються по-різному. Аналіз зарубіжних джерел також не дає чітких уявлень про те, як механізм рентних вилучень і система розподілу гірничої ренти, що діють в економічно розвинених країнах, можуть бути використані в специфічній вітчизняній економіці з наявним рівнем розвитку

гірничодобувної промисловості. Натомість дослідження еволюції теорії гірничої ренти на різних етапах формування ринкової економіки підтверджує статус гірничої ренти як однієї з найважливіших економіко-правових категорій суспільного відтворення.

Виходячи із встановленого чинними Податковим кодексом України та Кодексом України про надра правового режиму рентної плати за користування надрами пропонується виділити такий тип ренти як надрова, з двома її класами – гірнича та підземна.

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ КАЗЕННИХ ПАЛАТ НАДДНІПРЯНЩИНИ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Шпортун Оксана Іванівна

*Центральноукраїнський національний технічний університет
(м. Кропивницький)*

Кожна країна має свою фінансову систему, яка трансформується у результаті різних суспільно-політичних процесів. Однією з основних функцій держави, яка забезпечує її існування, є саме податково-фінансова. З метою побудови правильної та ефективної моделі фінансового управління країни важливим є дослідження особливостей управління фінансовою діяльністю державних органів у минулому, зокрема наприкінці XVIII – на початку XX ст., коли відбувалися кардинальні соціально-економічні зміни та було проведено земську, міську, фінансову, судову, шкільну, військову, поліцейську й інші реформи. Саме тоді в результаті губернської реформи було створено нову фінансову установу – казенну палату.

Діяльність казенних палат була і залишається об'єктом зацікавлень багатьох вітчизняних дослідників. Сучасні українські науковці В. Р. Жвалюк, В. М. Орлик, О. М. Головка мають ґрунтовні дослідження фінансових органів Російської імперії, зокрема й казенних палат. Досить часто з'являються публікації, наукові розвідки, в яких діяльність казенних палат вивчається опосередковано, у контексті різноманітних історичних досліджень (В. С. Шандра, М. В. Брамак, Л. В. Годунова та ін.).

Від моменту заснування казенних палат на них були покладені певні обов'язки фінансового характеру, а саме: збір відомостей за доходами та видатками губернії, ведення ревізії рахунків та контроль за організацією зборів, доставка та зберігання дохідної частини бюджету.

Ліквідація української автономії на Лівобережжі супроводжувалася і започаткуванням місцевих установ кредиту Російської імперії, що стало основою для створення єдиної загальноімперської фінансової системи. Так

були утворені перші контори Асигнаційного банку. Надходження коштів до контор здійснювалося з казенних палат. Крім того, казенні палати вели нагляд за своєчасним надходженням доходів до бюджету та витрачанням коштів у межах асигнувань, передбачених для губернії.

Тривалий випуск асигнацій та війна стали основними причинами фінансової кризи. Уряд був змушений проводити реформи 1860–1864 рр., зокрема податків, бюджету, фінансового управління та контролю, які розповсюджувалися на фінансову систему Російської імперії. Зміни торкнулися й казенних палат.

На казенні палати покладалося нарахування й обчислення податку. Так, Київська казенна палата вела відомості про нарахування промислового податку відповідно до указів Сенату. Обчислювалися суми податків з капіталу підприємств та суми відсоткових зборів, що супроводжувалися записами відомостей губернських рішень щодо промислового податку.

Таким чином, для контролю за дохідною частиною бюджету Російської імперії було створено спеціалізовану губернську установу – казенну палату. До її основних повноважень належали контроль за доходами та витратами у губерніях, облік населення, майнові питання тощо. Функції, завдання, структура казенних палат нерідко змінювались. Це свідчить про недосконалість фінансової системи й державного управління Російської імперії.

РОЛЬ АККЕРМАНСКОЙ СОЛИ В ТОРГОВЛЕ БЕССАРАБИИ С УКРАИНСКИМИ ГУБЕРНИЯМИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Томулец Валентин Николаевич

Молдавский государственный университет (г. Кишинёв)

Ещё до аннексии в 1812 г. Бессарабии Россией молдавские купцы были знакомы и связаны с украинским рынком. Главный предмет молдавского экспорта составляли сельскохозяйственные продукты. Председательствующий в Диванах Молдавского княжества В. И. Красно-Милашевич писал в декабре 1810 г. начальнику контрольных таможен Байкову, что виноградное вино и соль составляют “... главнейший предмет изобилия края сего” и они главные предметы вывоза в Россию; другие товары менее известны, “... ибо они, кроме фруктов, составляют весьма маловажную отрасль здешней торговли”.

Русское правительство способствовало вывозу продуктов земледелия из Молдавского княжества на украинские рынки. В. И. Красно-Милашевич писал в июне 1811 г. главнокомандующему Молдавской армией М. И. Голенищеву-Кутузову, что “из произведений, коими изобилует

Молдавия, главнейшие, как то: соль и виноградное вино, до наступления сего 1811 года пропускаемы были в России через все существующие таможни и именно: через Могилев, Исаковцы, Дубоссары; а также и через Маяки, селение, находящееся близ Овидиополя”.

Торговля с украинскими губерниями способствовала оживлению сельского хозяйства и ремесла Дунайских княжеств, расширению и укреплению экономических связей молдавского рынка с украинским рынком. Согласно тому же свидетельству, она содействовала и служила “... ощутительнейшей пользе не только промышленников и обывателей здешних, но и самих жителей России, получавших помянутые произведения”. Молдавские купцы обрели в украинских губерниях хороший рынок сбыта своих товаров, особенно соли. В. И. Красно-Милашевич отмечал, что “... не только Подольская, но и Волынская и Киевская губернии, довольствуются солью молдавских соляных окон, как ближайших к оным, нежели другие какие-либо соляные заводы”. Только в течение одного года, с 1 июля 1806 по 1 июля 1807 г. в Россию было вывезено 5 млн ок соли (*ока* – старинная молдавская мера веса. 1 пуд равен 13 ок), а в последующий год – 5,8 млн ок.

Особенно увеличился вывоз бессарабской соли после упразднения 26 сентября 1830 г. таможенной линии на Днестре.

Для определения места и значения торговли бессарабской солью на юге Украины сопоставлены данные о вывозе соли в другие губернии Украины и России через два пункта: из Бессарабии – через Аккерман-Овидиополь, из Крыма (Таврической губернии) – через Керчь (Таблица 1).

Таблица 1

Вывоз бессарабской и крымской соли в другие губернии Украины и России через Овидиополь и Керченский порт в 1833–1850 гг. (в пудах)*

Год	Через Овидиополь	Через Керчь**		
		Всего	В том числе	
			В другие порты Черного моря	В другие порты Азовского моря
1	2	3	4	5
1833	82495	1175399	109030	1066369
1834	592270	1151940	131390	1020550
1835	575475	775625	22125	753500
1836	2509444	1143117	40600	1102517
1837	2136422	1431775	34365	1397410
1838	2792411	1199895	184335	1015560
1839	1029869	1054180	40270	1013910
1840	738490	310715	16200	294515

* РГИА, Ф. 19, оп. 3, д. 957, лл. 194 об–195; ф. 560, оп. 3, д. 883, л. 21 и об.

** Крымская соль добывалась в Геничи, Перекопе, Прогнойске и Керчи.

1	2	3	4	5
1841	2272072	382014	5610	376404
1842	1873882	405645	6640	399005
1843	2089618	400415	12280	388135
1844	2593762	167625	4225	163400
1845	2974950	393775	31090	362685
1846	2674182	995560	132270	863290
1847	2473054	1159120	71420	1087700
1848	2458153	1368445	180090	1188355
1849	2721750	933865	133715	800150
1850	2360792	1054330	73095	981235
Итого	34949091	15503440	1228750	14274690

Данные таблицы свидетельствуют, что бессарабская соль, которая по качеству была лучше крымской, пользовалась большим спросом на украинских рынках. Из аккерманских складов соль вывозили преимущественно в Одессу. Особенно увеличился вывоз бессарабской соли после учреждения в 1838 г. Днестровского пароходства, галеры и парусные суда которого доставляли соль из Аккермана в Овидиополь – на противоположный берег Днестровского лимана. Отсюда гужевым транспортом она перевозилась в Одессу. Если до учреждения пароходства в 1833–1839 гг. в среднем вывозилось 1,4 млн пудов соли в год, то за 11 лет деятельности пароходства, в 1840–1850 гг. в среднем в год вывозилось 2,3 млн пудов. Через Керченский порт в '50-х годах в среднем вывозилось 1,1 млн пудов соли в год, а в '40-х годах всего лишь 688 тыс. пудов. Заметна зависимость уменьшения Керченского вывоза от увеличения вывоза через Овидиополь.

Увеличение вывоза бессарабской соли в украинские губернии повлекло за собой уменьшение её ввоза из Запрутской Молдовы. Начальник Скулянского таможенного округа в отчёте за 1834 г., писал, что “соль аккерманская уже наводняет ныне всю Бессарабию и губернии Подольскую, Волынскую, часть даже Херсонской и Киевской. Дешевизна и постепенное распространение привычки к употреблению этой соли обеспечивают дальнейшие успехи сбыта оной, так что молдавская не может, более выдержать соперничества с аккерманской солью, которая вполтину дешевле первой”.

Запасы соли в соляных озёрах Бессарабии были довольно велики. Несмотря на увеличение экспорта соли в украинские и российские губернии и расширение розничного рынка в Бессарабии, в 1846 году запасы соли составляли 11 182 000 пудов, а в 1850 году – 9 421 038 пудов. Но во время черноморского урагана, который разразился 1 и 2 февраля 1850 года, большие волны разбили полосу песка, которая отделяла соляные озёра от моря, и затопили их, поддерживая их в прямом контакте с морем до октября месяца. В результате этого наводнения в последующие годы было потеряно более 4 850 000 пудов соли. В дальнейшем соляные озёра на юге Бессарабии утратили своё значение.

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ЧИНОВНИКІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.: ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ

Мазур Владислав Володимирович
Інститут історії України НАН України (м. Київ)

Формування законодавчих засад пенсійного забезпечення державних чиновників Російської імперії – тривалий процес, який залежав від поточної політичної кон'юнктури. Наприклад, ще у 1742 р. імператриця Єлизавета скасувала всі існуючі на той момент виплати, які були призначені за регентського правління Е. Бірона та Анни Леопольдівни. Натомість пізніше, у 1763 р., вже Катерина II заборонила виплачувати пенсії будь-кому без її відома.

Тож на початку ХІХ ст. склалася така ситуація, що всередині кожного відомства існувала своя заплутана та різнорівнева система. Імператорськими указами надавався дозвіл на продовження виплат вдовам загиблих на війні у випадку їх повторного шлюбу; регламентація пенсійного забезпечення членів адміралтейського департаменту та адміралтейських генералів визначалася різними законами. Зрівняння цивільних чиновників у відповідних правах із військовими відбулося лише у 1819 р. Митне, гірниче, освітнє, медичне та інші відомства при призначенні пенсій керувалися різними законодавчими актами.

Якісно новий, і визначальний для історії розвитку пенсійного забезпечення, етап розпочався з 1827 р., коли було затверджено перший в Російській імперії пенсійний статут – “Загальний статут про пенсії та одноразові виплати”. У цьому документі зазначалося, що претендувати на виплату пенсій можна було лише у випадку довготривалої та сумлінної служби.

Відтоді всі цивільні чиновники мали отримувати пенсію за такою схемою: 1) за наявності вислуги від 20 до 30 років – у розмірі 1/3 річного окладу визначеного для кожного розряду чиновників; 2) вислуга від 30 до 35 років дозволяла отримувати 2/3 річного окладу; 3) понад 35 років – повний річний оклад.

Для виходу на пенсію за станом здоров'я потрібно було пропрацювати не менше, ніж 10 років. У такому випадку виплачувалися 1/3 окладу, за наявності стажу понад 20 років – 2/3, а понад 30 років – повний оклад. У разі тяжкої хвороби (параліч, психічні розлади, втрата зору) нижня межа вислуги могла бути зменшена. Окремо регламентувалися виплата пенсій та субсидій для вдів і дітей померлих чиновників.

Цей пенсійний статут стосувався лише чиновницького апарату. У приbliżному розписі окладів, який використовували для визначення розміру пенсій, фіксувалося, що сенатори (а також міністри) отримували 4000 руб.; цивільні губернатори, керуючі державними банками, директори департа-

ментів, обер-прокурори – 3000 руб.; обер-секретарі в Сенаті та Синоді, начальники відділень у міністерствах, губернські прокурори – 1500 руб.; губернські поштмейстери, екзекутори в Сенаті та Синоді, поліцмейстери в містах – 1200 руб.; секретарі Сенату та Синоду, асесори губернських правлінь і казенних палат – 1000 руб.; міністерські столоначальники, бухгалтери, контролери та секретарі – 750 руб., протоколісти, реєстратори, перекладачі, старші помічники столоначальників – 600 руб.; повітчики в Сенаті і Синоді, секретарі губернського правління і палат – 450 руб.; молодші помічники столоначальників та інші канцелярські службовці – 300 руб.

У подальшому зафіксована у законі 1827 р. система майже не змінилася. При цьому варто враховувати, що абсолютна більшість населення Російської імперії не мала подібного соціального захисту.

CONSTRUCTION AND REPAIR OF ROADS IN THE MAC ADAM SYSTEM IN THE KINGDOM OF POLAND ACCORDING TO THE OFFICIAL MINISTERIAL INSTRUCTION OF SEPTEMBER 22, 1825

Rutkowski Marek
(*Białystok*)

After few previous attempts to establish in Vienna Congress Kingdom of Poland standardized way of building and repairing of roads, the significant change came in 1825. Namely on September 22, 1825, Warsaw's Government Committee of Internal Affairs and Police issued a rescript No. 306/1001, in which the ministry at stake presented officially "Rules for making [building] roads and streets of crashed stones, according to Mac Adam [system], or so-called macadamizing". The reason for publishing of such a rescript was the fact that this way of constructing the traction of the transport network was recognized by Polish authorities as the most accurate, as well as providing the greatest structural and strength reliability. It was therefore decided that in the Kingdom of Poland roads and streets should be built in a sort of possible closest accordance with the very system, invented by Mac Adam, whose principles were also decided to be publicly explained in the most detailed way.

It was no secret that the very construction or repair of the road had to start with collecting the necessary material. Thus, in September 1825, the Ministry of the Interior began its proper, detailed description of the paved roads construction process with information on the method of storage needed for building material. According to the ministry, stones or gravel should therefore be deposited either on the edge of the road or even beyond it. An important duty was to ensure that stones gathered in a form of piles were not lying loose on the roads being built or repaired.

Of course, the stone material already delivered to the road or nearby had to be crashed / broken into small pebbles. The legislator would set their weight at no more than 13 Polish drams (circa 164,5 grams). The process of stone breaking had to be proceeded generally relying on assumption that all stone fragments resulting from it had to occur of about the same size. For the purpose of obtaining such results, the Government Committee of Internal Affairs and Police suggested using small, one-pound hammers with accurately integrated flat tips of "one Polish zloty coin size". For works on breaking stones needed for road construction process done with usage of Adam's Mac system, Government Committee of Internal Affairs and Police suggested in September 1825 the involvement of the elderly, women and children, who were to perform these works "sitting down" on the ground of piles. The mostly anticipated places of such a sitting could be chosen as most effective ones "preferably on a piles of already crashed stones". Under no circumstances there were allowed these stones to be crashed while placed in the middle of the road.

Describing the stone material itself required for the process of road construction, the ministry basically acknowledged that only the "hard-stone materials" were useful for building a properly constructed highways. For the building of paved tracks, however, it was recommended to choose not only the hardest stones only, but also the government added here its clear indication of usage of granite itself. It is worth mentioning here, that this kind of stone material, widely called in then contemporary Poland a "field stone", was generally available almost everywhere in the country, and as such it has been already used for paving local towns' streets for a long time before. Consequently, the Government Committee of Internal Affairs and Police recognized that a standard paved road, constructed with usage of this specific type of stone, would be characterized by adequate hardness and "smoothness", as well as by anticipated water impermeability to the lower decks of the road. It was stressed that this last outcome could only take place if the lower layers of the road built with the Mac Adam system were properly well cleaned and prepared.

In addition to the use of properly crashed granite stone, the ministry also allowed the use of sufficiently thick gravel to pour on the top layer of the road. Except that, the use of gravel often required rinsing it with water first, mainly because of the frequent mixing of this material with clay, which of course had to be removed before spilling the gravel material. Besides rinsing, it was also allowed to screen the gravel, then "crush" its consistency, and finally clean it of fine sand or dust.

According to the instruction of September 22, 1825, it was only after finishing all these primary activities, that Mac Adam system procedures allowed spilling this material onto the surface of the paved road. As suggested, in no way should gravel been used for the construction of a road with too small consistency, especially ".../ because of its unevenness and of its roundness, [this type of gravel] does not clump into a round mass". At the same time,

Government Committee of Internal Affairs and Police strongly prohibited the construction of roads in the Mac Adam system in a mixed manner, i.e. while using to spread onto the guardhouse simultaneously crushed stones and the similarly crushed gravel. In general, it was forbidden to mix any building material, i.e. “/.../ either clay or sand, or fine and round gravel, which all puzzles [the process of] binding stones, which themselves /.../ stacked, turn over time into one and inseparable mass”.

The actual road construction process itself was described by Polish ministry in September of 1825 as follows. The first rule was the necessity of building roads with an equal slope on both sides. The track's slope from the top to its side edge(s) was to be established as 3 inches for the 30 feet of width. The construction of the “macadamized” street (not road) was, of course, slightly different. Namely in such a case it was necessary to apply the commonly accepted custom of paving gutters, located on two sides of such a street, using obviously a suitable slope in their construction. The properly built street (i.e. the space located between the two gutters) had to be carefully leveled (laid out), leaving room for laying on the top the layer of crashed stones, 6 to 10 inches deep.

There was spread a general belief that “macadamized” roads, “laid” on rocky ground, were generally not as durable as those laid on the plain ground. Emphasizing this regularity, the ministry explained the above thesis by writing that “/.../ placed on the road surface stones are crushed by carriages with a bottom layers of them, as if [being] in the mortar”. With all this, the need to rise the road layout at least a few inches above the ground level was reminded, as the necessity to maintain a proper slope for roadside, ditches or street gutters.

Another warning given by the Warsaw's ministry in September of 1825 was a reminder of the requirement to build “not too curved” roads, which proved to be less durable than those highways that were built with a flatter surface. The above was related to the fact that on roads with a highly convex surface “/.../ carriages travelling along the ridge of the road, [were] wiping in one place the [deep] railway, where water could be gathered”. As a result, the risk of water seepage under the stone layer increased significantly under these circumstances. Such a phenomenon turned out to be extremely harmful for roads built using the Mac Adam method (as causing pavement breaking). Meanwhile, on roads with a more flat surface, the carriages usually traveled along their entire width. As the Government Committee of Internal Affairs and Police reported on this occasion, on these flat roads the carriages' wheels usually “/.../ exert load on the pavement almost perpendicularly, and thus the stones there do not set off to the side”.

After suitable preparation of the not very convex substrate, it was necessary to spread evenly on the entire surface of a 3-inch thick layer of previously crashed stones. The best solution to properly end this phase of building process was to drive in turn over these crashed stones with a road roller, especially prepared for that matter. The Interior Ministry also reminded on this occasion that in Great Britain even rollers weighing up to 200 hundredweights (circa

10 160 kilograms) were used for this purpose, but the inventor of the system himself – Mac Adam – did not use rolling, although he was not opposed to the idea of using a roller for hardening the track. Having reminded that, the Warsaw authorities took a more favorable position for the use of rollers in order to increase the hardness and resistance of roads in the Kingdom of Poland, motivating the above by: a) the lack of usage of wide-wheeled carriages in the country; b) their relatively small load capacity – which, therefore, could not “replace the role” of traditional rollers; c) no specific need or possibility to use in Poland, where the soils were mostly “soft”, very heavy, and therefore difficult to drive rollers. In the event of the inability to use the roller, however, it was possible and adequate (as the rescript of September 22, 1825 stated) simply to let the travelers’ vehicles move along the freshly laid original layer of stones. Nevertheless, the introducing of the above solution required daily backfilling of emerging ruts with a fresh layer of crashed stones. The Warsaw authorities mentioned here anyway that “/.../ where the vehicles often go through daily, [what was causing] backfilling and preparing the ruts, one can prosper without a roller”.

The Ministry repeatedly warned on September 22, 1825 that the road, which was laid unevenly with different size crashed stones, was often severely affected by pressure from the heavy loads it carried. This time this information was delivered to remind of its consequence, when the top stones might not clump into a uniform mass, which was normally formed from stones that were crashed evenly. Thus, the use of unsuitable stone led to irreparable damage. This was because in such a situation “/.../ thick stone comes out on top, the finer goes underneath, holes are made, which soak up moisture in autumn and compress it in winter, increasing their mass”. As a result, the Mac Adam's path laid out with inadequately processed material often revealed cracks and scratches, and eventually even “blew itself up”.

After tamping (with or without a roller) and then “smoothing” the first layer of applied crushed stone, it was appropriate to apply a second stone layer on the road, again 3 inches thick. Needless to say, that this another layer of broken stones should have been rolled or left by to be tamped by passing vehicles. Dumping the “macadamized” road with a general layer of 6 inches of crushed stone basically completed its construction; except that city streets made with the same method were to be additionally sprinkled with water in the summer. Of course, in places where extra significant loads were carried on the roads, it was possible to build stone pavement to a depth of 10 inches. So in such occasions, the path of the Mac Adam system might have been constructed of three separately sanded and hardened stone layers.

The Act of September 22, 1825 also contained information on the forms and ways to repair roads built using the Mac Adam system. It was a general rule, that the road repair itself consisted mostly of adding new stone material, but only when the top stone layer of the road turned out to be smaller than the prescribed 6 or 10 inches of its thickness. If new material had to be added onto

the surface of the road, then it was first necessary to start with loosening its surface using pickaxes, so that the top layer of the road would become “rough and sharp”. Thanks to this, the newly applied layer of stones had a chance to bind with previously laid crashed stones. When the stone layer appeared proper correct and stayed sufficiently thick, and the road was still to be leveled, then the principle of digging stones to a depth of 3 to 4 inches was used to move them along the road with the help of iron shovels. Legislators also mentioned that essentially 10-inch wide metal rakes fitted with 2½-inch teeth should have been normally used to rake the crushed stones.

Its needless to say, that the ministerial information of September 22, 1825 marked a new standards and, as such, theoretically invited most of the state administrators and private entrepreneurs to deal with building and repair Mac Adam roads and streets in the Kingdom of Poland in strict accordance with the provided information.

ОПОДАТКУВАННЯ ВЛАСНИКІВ СОБАК У ГАЛИЧИНІ (СЕРЕДИНА XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Проців Олег Романович

*Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
(м. Львів)*

З метою регулювання чисельності собак широко застосовувалось оподаткування їхніх власників. Наприклад, у Відні податок на собак було запроваджено у 1870 р. Завдяки цьому податку до міського бюджету тоді надійшло 42 000 золотих. Відомо, що у 1895 р. у Відні нараховувалось 32 750 собак, а податок становив 4 золотих за собаку.

У Галичині аналогічний податок вперше було запроваджено у Львові відповідно до закону, підписаного Францом Йозефом 19 грудня 1872 р. У ньому визначалось, що за кожного собаку, який знаходиться на території міста, слід сплачувати 2 золотих. Оплату треба було здійснювати щорічно у січні. Оподаткуванню підлягали власники тих собак, які перебували на території Львова більше чотирнадцяти днів. При цьому сплачувати потрібно було як за цілий рік. Не підлягали оплаті щенята, які смоктали молоко. За невиконання цих норм передбачався штраф у подвійному розмірі – 4 золотих. Пізніше оподаткування власників собак було запроваджено у Станиславові. Відповідний закон був підписаний імператором у Люксембурзі 22 липня 1876 р., і набув чинності з 1 січня 1877 р.

29 листопада 1877 р. підписано закон про сплату податку на собак у Кракові. Особливістю цього закону було те, що оплата ділилась на півріччя: 1 січня – 1 липня, і з 1 липня до 1 січня; за кожного собаку потрібно

було сплатити по 4 золотих. Від сплати податку звільнялися власники щенят до 10 днів народження та собак, які використовувалися для сторожування. Також оподаткуванню не підлягали власники собак, які постійно не проживали у Кракові, але деякий час (не більш трьох місяців) перебували у місті. Магістрат Кракова зобов'язаний був щорічно складати список собак, які знаходилися на території міста. Інформацію у Краківський магістрат про утримання собак повинні були подавати як власники будинків, так і квартиранти. За невиконання цих вимог був передбачений штраф від 2 до 5 золотих. У випадку, коли собаку продавали, або пес загинув, власник був зобов'язаний у 14-денний строк повідомити магістрат і, тим самим, звільнявся від подальших оплат. Однак уже сплачені кошти назад не повертались. У п. 9 зазначалося, що на підтвердження оплати податку власнику собаки видавався жетон, який необхідно було прикріпити до нашійника тварини. Собак, що знаходилися на вулиці без відповідного жетона, виловлювали працівники магістрату, й якщо упродовж трьох днів не з'являвся господар, їх знищували. Власники собак могли забрати тварин лише після сплати штрафу.

У 1912 р. у Кракові податок становив 8 крон, що відповідало 4 золотим римським. Для прикладу, до міського бюджету Кракова у 1908 р. від податку надійшло 10 212 крон, а в 1909 р. – 11 337 крон.

3 27 листопада 1884 р. гміні Тарнув надавалось право оподатковувати власників самців собак на 3 золотих, самиць – на 2 золотих. Тобто, простежується тенденція, що у менших містах податок був меншим. 3 2 березня 1887 р. подібна плата вводилася у Перемишлі: 2 золотих – за самця і 1 злотий – за самицю. 3 18 березня 1888 р. власники собак у Заліщиках повинні були сплатити 1,5 золотих за собаку, не зважаючи на його стать. Це був найменший розмір податку з усіх міст Галичини.

Аналіз ситуації суспільного життя в економічній, соціальній, гуманітарних сферах дозволяє краще зрозуміти формування в Галичині політики щодо утримання собак. У стенограмах Галицького сейму збереглися дискусії депутатів, які представляли думку тогочасного суспільства та формували законодавче забезпечення щодо державного регулювання утримання собак у краї. Так, на засіданні сейму 28 грудня 1901 р. розглядали питання про встановлення податку на собак у містах Пшеворськ (2 золотих за тварину) та Ланьцут. Противником оподаткування власників собак був священник-єзуїт С. Стояновський. Він аргументував свою позицію тим, що у малих містечках собаки в основному виконують практичну роль – охороняють майно своїх власників, а не так, як у Львові та Кракові, де собак використовують для розваг. С. Стояновський запропонував у малих містечках оподатковувати лише собак кімнатних та мисливських порід. Він також звертав увагу на те, що цю норму необхідно чітко виписати у законі, а не давати на відкуп місцевим громадам, аби запобігти зловживанням. Особливо часто це відбувалося через релігійні конфлікти: євреї, які негативно ставилися до собак і практично їх не утримували,

маючи більшість у радах міст, дошкуляли християнам, встановлюючи високі податки на собак. На засіданні Галицького сейму 29 грудня 1902 р. священник звернув увагу й на соціальні аспекти щодо утримання собак. Зокрема, йшлося про військовиків, які зазвичай були багатими людьми, але взагалі не сплачували податку на собак, хоча здебільшого використовували їх для полювання.

25 вересня 1888 р. польський політик, уродженець Калуша Францішек Смолька виступив у Галицькому сеймі з доповіддю про встановлення податку на собак у Бережанах (за самця – 3 золотих; за самку – 1 золотий), вказуючи що 23 грудня 1886 р. гмінна рада Бережан вже затвердила проект відповідного закону.

На вирішення питання про оподаткування власників собак мали вплив і громадські організації. Так, у 1905 р. у Пешті проходив VIII Міжнародний ветеринарний конгрес. На ньому виступив ветеринарний лікар Йозеф Шпільман, зробивши історичний екскурс щодо правового врегулювання у країнах Європи питання утримання собак. Він відзначив, що у всіх країнах законодавство побудоване на однакових принципах, а саме: правила знищення бродячих собак із підозрою на сказ; лікування підозрілих на сказ тварин проводити лише під наглядом влади; заборона вживання м'яса, молока, зняття шкіри з тварин, з підозрою на сказ; спосіб знищення трупів тварин; карантин собак, коней, великої рогатої худоби, свиней, які мали контакт зі скаженими собаками; накладення карантинних обмежень із заборonoю на певний час у місцевості утримувати собак і котів. На початку XX ст. багато країн застосовували заходи щодо ефективного контролю за чисельністю собак через підвищення відповідного податку, заборону експорту собак з-за кордону, встановлення обов'язку виводити їх у публічні місця у намордниках тощо.

ЕКСПОРТНИЙ ВЕКТОР В РОБОТІ ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПІДПРИЄМЦІВ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Шандра Ірина Олександрівна

Харківська державна академія культури (м. Харків)

У другій половині XIX – на початку XX ст. сформувалася мережа представницьких організацій підприємців, які в широкому спектрі своїх завдань мали і мету покращення зовнішнього вивозу товарів. Діячі представницького руху зазначали, що в питаннях експорту “все має значення – аж до розміру коробки, ярлика, малюнка на ній і подібних дрібниць, не кажучи про місцеві смаки, звички населення, характер місцевої промисловості, торгові звичаї, організацію та досвідченість конкурентів”.

Представницькі організації галузевого типу (Всеросійське товариство цукрозаводчиків, м. Київ; З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії, м. Харків; З'їзди російських фабрикантів землеробських машин і знарядь, м. Харків тощо) мали суттєві успіхи у справі врегулювання умов та збільшення обсягів вивозу своїх товарів.

Представницькою організацією млинарів було порушено клопотання про збільшення залізничної тарифної знижки на транспортні витрати експортерів до 33%. З'їзд млинарів Чорноморського району (1908 р.), який проходив в Одесі, порушив питання про підвищення вивізної премії для експортерів на борошно з 15 до 22%, на зерно – до 33%.

Незважаючи на те, що хліб був на першому місці серед експортованих з Російської імперії товарів, для фахівців продовольчого ринку ситуація виглядала непривабливо. Підприємці констатували, що “наша участь у власній відпускній торгівлі хлібом досить рідко іде далі скупки зерна в Росії та підвозу його до російських відпускних портів. *Не ми продаємо хліб іноземцям, а вони його в нас самі купують* (курсив наш – І. Ш.)”. Представник одеських підприємців С. І. Соколовський наводив такий сумний приклад: “Наші чорноземні губернії родять таку пшеницю, що обійтися без неї немає ніякої можливості... І не обходяться без неї. Франція закуповує нашу пшеницю, переробляє її на борошно і відправляє до близькосхідних країн. Увесь Близький Схід головним чином харчується борошном з Марселя, де для цього існують спеціальні експортні організації і де млинарі зуміли об'єднатися. Франція нашим же борошном перегороджує нам шлях до експорту. Маленька Болгарія, яка нещодавно побудувала свої млини, б'є нас на закордонному ринку”.

У Російській імперії експорт цукру займав перше місце серед вивозу всіх оброблених продуктів. Всеросійське товариство цукрозаводчиків (далі – ВТЦ) відмічало, що в той час, як експорт для західноєвропейських країн падав, вивіз до Азії значно зростав. Товариством додатково розроблялися питання посиленого експорту цукру до Південної Персії, Туреччини, Китаю та Афганістану. Незважаючи на складні відносини з головними європейськими виробниками цукру, ВТЦ підтримувало постійні ділові контакти з Товариством німецьких цукрозаводчиків та Міжнародним союзом із цукрової статистики аби постійно бути в курсі всіх змін на світовому цукровому ринку. У серпні 1911 р. Товариство приймало делегацію Синдикату французьких цукрозаводчиків, яка відвідала цукрові заводи Південно-Західного краю та Харківської губернії.

Проблеми експорту розглядали і З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії. Довгий час питання вивозу мінерального палива ними не порушувалося, що мало об'єктивне підґрунтя. У другій половині XIX ст. для гірничопромисловців першочерговим стояло завдання насичення внутрішнього ринку та витіснення іноземного вугілля з південно-західних та північно-західних портів. Як зазначав проф. П. І. Фомін, “експорт не відіграв особливо суттєвої ролі в житті нашої південної гірничої промисловості”.

Наприкінці XIX ст. стрімке зростання продуктивності гірничої та гірничозаводської промисловості Південного економічного району спонукало підприємців до активнішого опрацювання експортного вектору збуту. У 1890 р. гірничопромисловці порушили питання про розвиток торгового флоту на Чорному й Азовському морях, “щоб наше вугілля могло проникнути до Константинополя”. На початку XX ст. з’являються клопотання власників копалень щодо звільнення експортованого вугілля від портових зборів та сприяння з боку консульств і посольств розвитку закордонної торгівлі донецьким вугіллям (Харків, XXVII з’їзд, 1902 р.). На цьому ж з’їзді розпочалася робота над створенням “Акціонерного товариства для вивозу за кордон донецького кам’яного вугілля, коксу й антрациту”. Також вивчалися можливості експорту залізної руди й товарів металургійної промисловості.

У січні – лютому 1917 р. члени Ради З’їздів гірничопромисловців приймали в Харкові італійську делегацію на чолі з повноважним міністром короля Італії, маркізом делла Торретто. Ще раз було наголошено на необхідності поглиблення співпраці між сторонами за участі Російсько-Італійської торгової палати та її харківського відділення на чолі з М. Ф. фон Дітмаром (гірничий інженер, голова Ради З’їздів гірничопромисловців Півдня Росії). У березні 1917 р. гірничопромисловці зустрічали в Харкові французьку торгово-промислову делегацію. Голова Ради З’їздів, гірничий інженер О. І. Фенін у своїй промові відмітив, що Франція, разом зі своїми капіталами принесла в Донбас “непорушну енергію промислових діячів, дух промислової підприємливості, ініціативи й дисципліни”.

Активні експортно орієнтовані дії З’їздів гірничопромисловців Півдня Росії, як виразника інтересів представників важкої промисловості українських губерній, мали свої позитивні результати. Участь Ради З’їздів у міжнародних виставках, співпраця з іноземними делегаціями, вивчення світового ринку сприяло встановленню міцніших відносин із закордонними партнерами.

У роботі представницьких організацій капіталу питання експорту було не більше, ніж “одним із” численних напрямів, що порушувалися на зібраннях представників торгово-промислового стану. За оцінкою діяча представницького руху В. Ю. Шимановського, експорт у їхній роботі був “суто випадковим і губився в загальній масі питань”. З ускладненням зовнішньої торгівлі та посиленням конкурентної боротьби на міжнародному ринку виникла потреба створення спеціальних експортних організацій. Ними стануть бінаціональні торгово-промислові палати та спеціальні експортні структури.

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ КОМЕРЦІЙНОГО КРЕДИТУ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Орлик Михайло Васильович

*Центральноукраїнський національний технічний університет
(м. Кропивницький)*

Для Російської імперії 60-і роки XIX ст. відзначилися низкою реформ. Трансформаційні процеси не могли оминати банківську систему. Перехід від феодальної економіки до ринкової, хоч і спіткав Російську імперію дещо із запізненням, але все ж ставив нові виклики у банківському секторі. Для їхнього вирішення 31 травня 1860 р. було створено особливу установу – Державний банк. Новий указ передбачав ліквідацію Державного позичкового банку та Державного комерційного банку, а також передачу їхніх активів та пасивів новоствореному банку. Крім того, за Державним банком було фактично закріплено функцію банківського регулятора над усіма комерційними банками та кредитними товариствами, залишаючи, при цьому, функції комерційного банку.

Разом зі створенням Державного банку влада Російської імперії взяла курс на лібералізацію банківського законодавства, що, у результаті, призвело до ліквідації старих банків, які були у власності держави. Із запровадженням реформи Олександра II такі функції, як кредитування, збереження депозитних вкладів та інші були передані товариствам взаємного кредиту, місцевим та приватним акціонерним банкам. Першим із таких пореформених фінансових установ став Херсонський земський банк (травень 1864 р.), для створення якого Міністерство фінансів виділило 100 000 руб., що були надані у вигляді позики. При цьому головною метою заснування цього банку було посередництво у видачі кредитів під заставу нерухомого майна між Міністерством фінансів та кредитними товариствами поміщиків.

Розвиток ринкових відносин у другій половині XIX – на початку XX ст. створив попит не лише на банківські іпотечні кредити, а й на поточне кредитування та лізинг. Такими кредиторами часто виступали лихварі, котрі давали позики під заставу цінностей або нерухомого майна позичальника. Проте подібні кредитні взаємини несли із собою великі ризики для кредиторів, що призводило до зростання процентних ставок за такими кредитами. Значною мірою такі ризики були викликані державною політикою уряду Російської імперії, що суттєво обмежувала або навіть забороняла лихварську діяльність. Але дана проблема стала каталізатором для створення комерційних акціонерних банків та банкірських домів у 70-х рр. XIX ст. Виникнення великої кількості акціонерних банків призвело до зменшення відсоткової ставки за кредит від 8 до 6% річних. На території Наддніпрянщини серед перших таких установ були Київський

приватний комерційний банк (1868 р.) зі статутним капіталом у 1 млн руб., Харківський торговий банк (1868 р.) зі статутним капіталом у 100 тис. руб. та Київський промисловий банк (1871 р.).

Із збільшенням пропозиції на рику банківських послуг зростала бюрократизація та регламентація діяльності кредитних установ. Так, 17 травня 1871 р. затверджено рекомендації Державної думи, де було зазначено основні вимоги для створення банку, його функціонування, статутного капіталу, форми власності та навіть щодо власників чи співзасновників кредитних установ.

Отже, банківське комерційне кредитування в другій половині XIX ст. тільки почало зароджуватися, але великий попит на кредитні послуги з боку бізнесу спричинив різке поживлення у його формуванні та розвитку на території Наддніпрянщини. Значний інтерес до банківської справи з боку власників великого грошового капіталу призвів до зростання кількості банків та установ банківського типу, а відтак, до конкуренції на ринку банківських послуг, що своєю чергою сприяло поступовому здешевленню кредитних продуктів.

НАУКОВИЙ ДИСКУРС ЩОДО ГРОШОВОГО ОБІГУ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Істоміна Алла Олегівна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Зацікавленість дослідників та громадських діячів проблемою державного регулювання грошового обігу в Російській імперії загалом та в Наддніпрянській Україні зокрема почала виникати з середини XIX ст., коли настала необхідність в удосконаленні та реформуванні існуючих на той час державних фінансів та регулюванні приватних фінансів в умовах прискореного розвитку капіталістичних відносин. Зауважимо, що значна частина дослідників – сучасників тієї епохи – у своїх працях розглядала проблеми грошового обігу в контексті модернізації фінансово-кредитної системи Російської імперії. Так, особливості становлення грошової системи в імперії, грошові реформи, які проводили або намагалися проводити різні міністри фінансів – реформатори російського уряду у XIX – на початку XX ст., зокрема Д. О. Гур'єв, Є. Ф. Канкрін, М. Х. Рейтерн, М. Х. Бунге та С. Ю. Вітте, ставали предметом досліджень багатьох поколінь вітчизняних та зарубіжних науковців. Водночас, на наше переконання, проблеми підготовки до проведення грошової реформи у 1862–1863 рр. за патронатом міністра фінансів М. Х. Рейтерна є недостатньо вивченими. Це при тому, що досвід зазначеної грошової реформи та комплекс подальших

урядових стабілізаційних заходів став у пригоді для здійснення наступних, більш успішних, грошових реформ, зокрема за міністерства С. Ю. Вітте (1895–1897 рр.), яка стала предметом цілого корпусу як історичних, так і правових та економічних наукових досліджень.

Дійсно, одним із визначальних елементів фінансової політики уряду Російської імперії у сфері грошового обігу беззаперечно можна вважати грошову реформу, проведену за часів міністра фінансів С. Ю. Вітте у 1895–1897 рр., яка перевела грошову систему на золотий монометалізм. Тож у науковому середовищі фінансистів, економістів та юристів уже більше століття йде дискусія щодо необхідності, доцільності та механізму проведення указаної реформи. Адже ця грошова реформа потрапила під серйозні випробування світової фінансово-промислової кризи 1899–1902 рр., в умовах якої почали проявлятися її слабкі сторони та неспроможність аграрної Російської держави утримати “золотий блиск” золотого монометалізму у її “дерев’яній” грошовій системі. Низка науковців, переважно сучасних українських, присвятили свої праці особливостям грошової реформи С. Ю. Вітте в Наддніпрянській Україні та її впливу на розвиток промисловості й торгівлі.

Окрім досліджень грошових реформ, існують поодинокі студії, присвячені фальшивомонетництву в Наддніпрянській Україні в пореформену добу. Проте ця проблема все ж не має достатнього висвітлення в історіографії.

Таким чином, можна констатувати, що проблеми грошового обігу в пореформену добу в Російській імперії загалом та на теренах Наддніпрянської України зокрема стали предметом вивчення багатьох науковців. Проте питання грошового обігу в губерніях Наддніпрянської України, а саме: особливостей грошових реформ, купівельної спроможності грошей, ставлення населення до грошових знаків та боротьба владних інститутів із фальшивомонетництвом – на наше переконання, усе ж залишаються недостатньо дослідженими в історіографії.

ПРОБЛЕМА НАТУРАЛЬНИХ ПОВИННОСТЕЙ СЕЛЯН У РОБОТІ ОРГАНІВ СЕЛЯНСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПОРЕФОРМЕНОЇ ДОБИ

Мельничук Катерина Вікторівна

Інститут історії України НАН України (м. Київ)

Відбування натуральних повинностей населенням у пореформену добу було пережитком середньовічних форм управління державою, явищем, яке ніяк не вписувалося в процеси модернізації II-ї половини XIX ст. В контексті Селянської реформи 1861 р. виконання натуральних та грошових

повинностей гарантувалося круговою порукою громади, що ставило селянство в нову залежність від громади та держави. Натуральні повинності у II-й половині XIX ст. полягали у використанні селянської праці для забезпечення функціонування низки галузей управління державою. Найчастіше влада використовувала селянський ресурс для організації стягування податків та інших грошових зборів, побудови та ремонту будинків волосних та сільських правлінь, ремонту доріг, загат, переправ, забезпечення транспортних послуг для роз'їздів чиновників, облаштування та утримування поштових пунктів, сприяння армії в місцях її розташування (квартирування, організація харчування для солдат, забезпечення фуражем та провізією), використання селян та їх транспортних послуг для охорони та перевезення арештантів під час їх етапування, побудови та обслуговування в'язничних приміщень. Органи селянського самоврядування, волосні управи та сільські правління, окрім низки функцій, відповідали й за розподіл та організацію відбування натуральних повинностей селянами. Селяни використовували механізми громадських волосних сходів (з 1899 р. сільських сходів) і вирішували питання розподілу та шляхів виконання покладених на них натуральних зобов'язань.

Натуральна повинність сприймалась селянами негативно, як будь-який безоплатний тягар, а виконання робіт відбувалось без особливої ініціативи і, здебільшого, без належного контролю якості виконання з боку органів самоврядування. Зокрема, невдоволення у селян викликало те, що вони змушені були покидати власні господарські справи та виконувати натуральні відробітки. Болісно реагували сільські громади на повинності, які виконували на користь армії, зокрема квартирну повинність. Проживання військових в будинках селян чи в межах сільських громад створювало соціальну напругу, подекуди конфліктні ситуації між солдатами та селянами на побутовому рівні, а інколи між військовим керівництвом та представниками селянських адміністрацій. Незадоволеними залишались і державні структури, робота яких забезпечувалась з селянського ресурсу, оскільки ефективність їх функціонування в окремих випадках залежала від якості наданих селянами послуг. Існував механізм заміни натуральної повинності грошима, він був у компетенції волосних сходів, які могли запроваджувати додатковий мирський збір для оплати деяких робіт. Однак такий "компроміс" виглядає досить цинічного стосовно селян, які, будучи перевантажені грошовими зборами (викупні платежі, подушний податок, поземельний збір, мирські збори), не могли дозволити зайвих витрат. Зважаючи на усі перераховані обставини, для селян натуральна повинність була меншим злом, ніж грошова, однак це не заперечує її несправедливого по відношенню до селян характеру.

Спостерігаючи постійні конфлікти, які виникали між селянами та державними службовцями, військовими в процесі виконання натуральних повинностей, уряд намагався їх відмінити. Заміна натурального безоплатного ресурсу, який отримувала держав від селян, потребувала підготовки

та фінансових витрат, які знову ж таки понесли селяни. Так, скасовувалась квартирна натуральна повинність законом 1884 р., проте вирішення розквартирування військ продовжувалось за рахунок селян. Шляхом різних домовленостей між військовими присутствами та селянськими адміністраціями, військовим для розквартирування пропонувались громадські приміщення та землі для облаштування таборів, для поселення офіцерів виплачувалися з волосних кас квартирні гроші.

Отже, натуральна повинність була компромісом між селянством і державою. Важливий внесок в її організацію робили органи селянського самоврядування, які виступали посередниками між державними структурами і селянами та відповідали за розподіл і шляхи виконання поставлених державою завдань. Однак результати виконаних робіт не завжди були позитивними, що, в першу чергу, пов'язано з відсутністю мотивації у селян добросовісно працювати для державних потреб.

ІНОЗЕМНІ ЗАМОВЛЕННЯ ДЛЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ ГРЕЦЬКОГО КОРОЛІВСТВА (1867–1912 рр.)

Морозов Олег Вікторович

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Закріпивши остаточно власну незалежність у 1830 р. під час розбудови морського компоненту національної оборони, грецькі політики робили ставку на своєрідне “морське ополчення” – озброєнні торговельні судна приватних судовласників. Але поступове зміцнення державних інститутів дозволило грецьким урядовцям розпочати створення регулярного військового флоту. Подією, яка прискорила цей процес стала Критська криза 1866 р. Події навколо критського повстання 1866 р., а саме морська блокада, здійснена османським флотом, продемонстрували, що без сучасного броненосного флоту Греції буде неможливо реалізувати власні геополітичні амбіції у Східному Середземномор'ї. Тому, не зважаючи на мізерний бюджет, грецький уряд приймає рішення про замовлення на закордонних верф'ях броненосних кораблів. Виконавцями грецького замовлення стали британська фірма “Thames Iron Wks” – збудувала броненосець “Василевс Георгіос”, та австрійський суднобудівний завод “Stabilimento Technico Triestino”, яка передала замовнику “Василису Ольгу”. Кораблі передали Греції у 1869 р., і вони обійшлися бюджету в 210 тис. фунтів кожний.

По справжньому реорганізація та збільшення корабельного складу грецького флоту розпочалось в період каденції прем'єр-міністра Харілоса Трикупіса. Реформи Трикупіса передбачали створення національної системи підготовки кадрів та збільшення замовлень нових кораблів у

іноземних виробників. У 1884 р. засновується військово-морське училище, 1880 р. –початок діяльності школи підводних човнів, 1884 р. відкрита мінно-торпедна школа. Значний внесок у модернізацію грецького флоту був зроблений французькими радниками. А з метою популяризації морської справи та залучення добровільних внесків на будівництво кораблів, у 1886 р. засновано “Спілку створення національного флоту”, яку очолив ветеран грецької революції Константіс Нікодимос.

Стосовно збільшення корабельного складу, то, враховуючи специфічну структуру грецької економіки, ставка була зроблена на закордонні замовлення. Так, уже в 1881 р. замовляються у британської фірми “Blackwall Yard” канонерські човни “Актіон” і “Амвракія”. У цьому ж році в Британії купуються мініні загороджувачі “Енгіалія”, “Монемвасія”, “Навплія”. У 1885 р. вже відома фірма “Blackwall Yard” передала грецькому замовнику ще 4 канонерських човни: “Ахелоос”, “Алфіос”, “Евротас”, “Пініос”. Крім того, з 1881 по 1885 роки Греція замовила і отримала від британської фірми “Yarrow” 7 міноносців.

У середині 1880-х рр. грецький уряд ухвалив амбіційну програму з придбання справжніх капітальних кораблів – броненосців. Проектантом і будівельником виступила відома французька суднобудівна компанія “St. Nazaire”. Броненосці були закладені у 1887 р. і передані грекам у 1891 р. Це були “Ідра”, “Спеце”, “Псара”. За своїми характеристиками вони були типовими броненосцями для бідних країн та не могли повноцінно протистояти у відкритому бою класичним броненосцям. Але наявність у грецькому флоті і таких броненосців зробила його збалансованим та найбоекватнішим у Східному Середземномор’ї. У той же час бюджетна система Грецького королівства не витримала такого навантаження, і у 1893 р. уряд оголосив дефолт. Банкрутство держави загальмувало подальший розвиток військово-морських сил, але наступне критське повстання 1897 р. та справакована ним греко-турецька війна змусили знову звернути увагу на загрози з боку Османської імперії. Тим більше, що з 1898 р. османський уряд взявся енергійно відновлювати свій флот. З метою залучення додаткових коштів, уряд прем’єр-міністра Георгія Феотокіса започаткував Фонд Національного флоту, який взяв на себе централізований збір добровільних внесків на користь військово-морського флоту. Вже у 1905–1907 рр. Греція замовила у свого старого партнера фірми “Yarrow” 4 ескадрених міноносця (“Навкратуса”, “Тіелла”, “Сфендоні”, “Логхі”) та 4 корабля у німецького виробника фірми “Vulkan”, яка спеціалізувалась на будівництві саме міноносців і досягла видатних результатів. Міноносці вулканівської побудови отримали імена: “Аспіс”, “Велос”, “Нікі”, “Докса”. Слід відзначити, що зазначені 8 есмінців були придбані за рахунок коштів Фонду Національного флоту. Також керівництво грецького флоту продемонструвало новаторське мислення і замовило у Франції в 1910 р. два підводні човни “Усіфіас” та “Дельфін І”, які встигли отримати напередодні першої Балканської війни 1912 р.

Найцікавішим прикладом державно-приватного партнерства у придбанні нових кораблів для грецького флоту стало замовлення у італійської компанії “Cantiere Nawale Fratelli Orlando” броненосного крейсера типу “Pisa”. Грецькі моряки прийняли крейсер у травні 1911 р., і його ціна склала 950 750 ф. ст. Але 280 000 ф. ст. з цієї суми сплатили спадкоємці відомого грецького мецената Георгіоса Аверова. І на честь видатного підприємця новий крейсер отримав назву “Георгіос Аверов”.

Останнім поповненням для грецького флоту стала четвірка сучасних ескадрених міноносців (“Аетос”, “Пантір”, “Теракс”, “Леон”), збудованих на верфі британської компанії “Cammell Laird” для аргентинського флоту. Але аргентинці своєчасно не змогли розрахуватись за них, і тому греки оперативно встигли їх перекупити. Кораблі прийшли у грецькі води вже після початку Балканської війни і відразу вступили в бій.

Таким чином, Грецьке королівство за відсутності необхідної промислової бази, але маючи геополітичні амбіції, в процесі створення власних військово-морських сил зробило ставку на імпорتنі замовлення. Це створювало перенапруження бюджету країни і змусило уряд активно залучати добровільні внески громадян для розвитку флоту.

ПРОДАЖ МІСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В СИСТЕМІ МІСЦЕВОГО САМОУПРАВЛІННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Добржанський Сергій Олександрович
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
(м. Чернівці)

Особливості управління міським майном (у першу чергу нерухомістю) є одним із визначальних показників ефективності роботи органів самоврядування. Цей напрям діяльності може як формувати суттєву статтю прибутку та, відповідно, досить серйозно сприяти покращенню добробуту населення, так і стати фактором появи/зростання дефіциту бюджету, муніципальних збитків та різноманітних правопорушень у сфері цивільних відносин.

Основним законодавчим актом Російської імперії, який регламентував діяльність органів міського самоврядування, в тому числі й Правобережної України, у сфері управління земельною власністю наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. було “Міське положення” в редакції 1870 р. та 1892 р. Відповідно до першої з них компетенція міської думи включала встановлення правил щодо завідування усім майном міста та прийняття рішення про купівлю нерухомості або відчуження її, в тому числі й земельної власності. Натомість управа відповідала за безпосереднє

управління господарством. Ті землі, які згідно з планом міста відводилися під площі, вулиці, провулки, тротуари, проходи, мости, переправи і бечівники, а також водні сполучення, перебували у загальному користуванні та утримувалися коштом місцевого бюджету. Їх відчуження (і загалом зміна генерального плану) відбувалося за рішенням міської думи із подальшим затвердженням губернатором, а для губернських центрів – міністром внутрішніх справ.

Втім на практиці розпорядження міськими землями досить часто викликало різноманітні труднощі, зумовлені неврегульованістю відносин у цій сфері, невідповідністю орендних розцінок ринковим, поширенням випадків самозахоплення земель або користування ними без укладення відповідних договорів, а також ухиляння від сплати оренди.

У Вінниці в 1901 р. мала місце ситуація, коли встановлені розцінки на землю виявилися завищеними для пересічних жителів, про що свідчила зафіксована у протоколі засідання міської думи “відсутність клопотань щодо продажу міської землі”. Натомість вже у 1910 р. було запроваджено 10% знижку або 3-річну розстрочку (на вибір) на продаж землі службовцям залізниці та міським чиновникам. Знизити вартість для жителів не вдалося через відсутність дозволу подільського губернатора. Напередодні Першої світової війни ціна то збільшувалася, то зменшувалася щорічно на 10–25%, фактично без обґрунтування та повноцінного врахування ринкових тенденцій.

Натомість уже на початку революційних подій 1917 р. домінуючою на Правобережній Україні тенденцією було заниження вартості міської землі порівняно із ринковим рівнем у 2–3 рази. При цьому органи самоврядування виявляли більшу зацікавленість у продажі ділянок під промислові об’єкти або здачі в оренду великими площами. Дрібні орендарі та покупці, які займалися сільським господарством, у переважній більшості не забезпечували належну сівозміну, а відтак не отримували гарний урожай та великі прибутки. У такій ситуації звичною практикою стало збільшення недоїмок (в окремих населених пунктах розмір несплаченої вчасно оренди досягав 10–20 тис. руб.), відкриття великої кількості судових справ, зростання бюджетних витрат на вирішення цих спорів та зниження прибутковості землі.

Аналіз рішень дум різних міст засвідчує, що їх пересічні жителі зазвичай подавали клопотання про продаж земель площею від 5 кв. сажнів до 100–200, рідше – більше 300 кв. сажнів. Часто це були невеличкі ділянки, які знаходилися біля садиби, ніким не зайняті або ті, що кваліфікувалися як непридатні для обробітку. Різнманітні установи заявляли про намір придбати більші площі для облаштування якихось об’єктів (наприклад, побудову будівлі, складу, електростанції тощо). Для кожного окремого випадку визначалася певна ціна, єдиного стандарту не було. На початку XX ст. для губернських і повітових центрів (крім Києва) відповідні розцінки могли коливатися від 50 коп. до 3 руб. і вище за квадратний

сажень. При цьому враховувалося географічне розташування ділянки, її розмір, призначення та ін.

Загалом, незважаючи на те, що прибутки від міської землі формували головну статтю бюджету і не вимагали пошуку ефективних управлінських рішень, губернаторські або міністерські перевірки дуже часто фіксували недотримання органами місцевого самоврядування коштів від розпорядження нерухомим майном.

УЛАШТУВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ПЛЯЖІВ В ОДЕСІ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.: ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

Шевченко Валентина Віталіївна

Інститут історії України НАН України (м. Київ)

У період становлення індустріального суспільства в українських губерніях Російської імперії внаслідок промислової революції та ліберальних реформ сталися важливі трансформації у життєдіяльності міських поселень. Значне зростання міського населення поставило на порядок денний вирішення низки проблем, пов'язаних зі створенням комфортного для проживання простору, котрий би сприяв не тільки ефективній трудовій діяльності людини, а й її відпочинку та відновленню ресурсів. З'явилася необхідність в організації спеціальних зон для рекреації містян, зокрема біля водних об'єктів. Особливо актуальним це було для міст, розташованих на узбережжях Чорного та Азовського морів, насамперед для Одеси – одного з найбільших адміністративних, торговельно-економічних та культурних центрів Півдня України.

Сприятливий клімат і близькість моря природно обумовлювали прагнення одеситів відпочити на його березі та “освіжитися” в морській воді. Спочатку доступні для усіх містян пляжі виникали стихійно, без будь-якого упорядкування. До середини 1840-х років в Одесі взагалі не було благоустроєних громадських місць для купання та сонячних ванн. Мешканці використовували для цього переважно гавань. Проте з будівництвом залізничної естакади до порту увесь морський берег виявився відрізаним від міста. Та й купання у воді, забрудненій викидами з численних суден було не те що неприємним, але й ризикованим. Зручні виходи до моря були на Пересипі, але там існувала інша проблема – стічні води з промислових підприємств та боєнь. З іншої сторони від центральної частини міста розташовувалися приватні дачі з крутими спусками та кам'янистим дном. Хоча й у тому районі було кілька ділянок морського узбережжя, доступних для відпочинку публіки, зокрема на Малому, Середньому та Великому Фонтанах. Однак добиратися до них було доволі довго і складно.

У ювілейних виданнях до 100-річчя Одеси наголошувалося на недостатній кількості хороших громадських пляжів. Тому наприкінці XIX – на початку XX ст. міська дума неодноразово розглядала це питання на своїх засіданнях. Задля його вирішення громадське управління викупило кілька дач й улаштувало там купальні – дерев'яні кабінки на підмостках для перевдягання та спуску у воду.

У 1894 р. було прокладено лінію конки, котра з'єднала Малофонтанську дорогу з Аркадією – місцевістю з відкритим берегом без складних спусків та піщаним морським дном. Це стимулювало міську владу до певного благоустрою цієї території та спорудження купалень. Там же підприємці облаштовували різноманітні ресторації та розважальні заклади. Відтоді Аркадія стала модним фешенебельним місцем літнього відпочинку заможних одеситів.

Однак найближчим і найпопулярнішим місцем для морських купань, яке щоденно приваблювало тисячі відвідувачів, став “Ланжерон”. Ця дача, котру одеське громадське управління викупило у попередніх власників, офіційно мала статус міського пляжу й повністю утримувалася за рахунок міського бюджету. Там було облаштовано купальні чотирьох категорій (1-го, 2-го, 3-го класу, народні) окремо для жінок і чоловіків, мебльовані кімнати, літні будиночки, павільйони, буфети, кіоски, літній театр тощо. За користування купальнями брали певну плату, інші приміщення здавали в оренду помісячно або посезонно. Також було встановлено збір за право причалювання човнів до купалень 1-го класу. Все це складало дохід від експлуатації пляжу (для прикладу див. табл.).

Таблиця

Основні статті надходжень до бюджету Одеси від експлуатації дачі/пляжу “Ланжерон” на початку XX ст.

	1905 р.	1906 р.	1907 р.
Прибуткові статті	<i>руб.</i>	<i>руб.</i>	<i>руб.</i>
Від купалень 1-го класу	4497,50	3666,15	4091,65
2-го класу	6012,25	4383,65	4933,75
3-го класу	2240,65	1541,18	1336,60
4-го (народних) класу	1497,63	1243,47	1040,85
Плата за оренду мебльованих кімнат	2240,72	1531,49	1073,21
літніх будиночків	1190,00	1107,50	537,50
торгових приміщень	740,00	850,00	935,00
приміщення ресторану			
та літнього театру	150,00	275	250,00
Збір за право причалювання човнів до купалень 1-го класу	–	–	100,00
Випадковий прибуток	15,00	–	–
Усього:	18 583,75	14 398,44	14 298,65

Видатки спрямовувалися переважно на утримання штату службовців, освітлення, друк квитків, озеленення території, прання та придбання білизни й аксесуарів для купання, дрібний ремонт та різні непередбачувані витрати.

Попри це на початку ХХ ст. пляж перебував у доволі занедбаному стані. Так, автор путівника Одесою 1904 р. Г. Москвич зазначав, що “дача Ланжерон утримується недбало, а часткові покращення запроваджуються безсистемно і повільно”. Певні зміни відбулися у зв’язку з отриманням 10-ти мільйонної позики на благоустрій пляжу. У 1907 р. виділили кошти для розширення водопровідної мережі, ремонту літніх будиночків та спорудження нових купалень 1-го класу. Пізніше основну увагу було приділено укріпленню берега й озелененню території.

Загалом до облаштування громадських пляжів міську владу спонукало не тільки прагнення задовольнити потреби мешканців в “освіщенні”, а й дедалі зростаюче зацікавлення Одесою як лиманним курортом та збільшення потоку приїжджих як для відпочинку, так і лікування, особливо напередодні та в роки Першої світової війни.

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА БЮДЖЕТИ ЗЕМСЬКИХ ШКІЛ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1910–1914 рр.)

Милько Володимир Іванович

Інститут історії України НАН України (м. Київ)

Напередодні Першої світової війни Міністерство народної освіти Російської імперії наблизилося до реалізації планів по запровадженню загального навчання та різко збільшило відповідні асигнування. Це відразу вплинуло на фінансовий стан земств. Починаючи із 1908 р. вказане відомство нарощувало обсяги видачі державних субсидій початковим школам. Зокрема, у той рік було визначено додатково щорічно асигнувати 6,9 млн руб., 1909 р. – 6 млн, 1910 р. – 10 млн, 1911 р. – 7 млн, 1912 р. – 8 млн.

Кошти спрямовувалися, перш за все, на відкриття нових шкіл та підвищення зарплат вчителям, що дозволяло з року в рік дуже стрімко збільшувати видаткову частину. Тож у вказаний період навіть так звані “бідні” земські повітові управи українських губерній (серед них більшість слобожанських та кримських) дозволяли собі витратити десятки тисяч рублів на освітні потреби. Для прикладу, фактичний освітній бюджет земства Лебединського повіту Харківської губернії у 1910 р. дорівнював 259,5 тис. руб., а вже у 1912 р. – 340 тис. На початку 1910-х рр. ще менш заможна управа Сумського повіту того ж регіону могла дозволити собі щорічно виділяти власних коштів понад 100 тис. руб. Земство

Прилуцького повіту Полтавської губернії на 1913/14 навчальний рік планувало отримати від профільного відомства 107,8 тис. руб., загальні ж витрати сягали понад 200 тис. руб. щороку.

Кошти від Міністерства народної освіти спрямовувалися, головним чином, на розвиток мережі початкових шкіл. Реалізація плану по запровадженню загального навчання вимагала інтенсивного відкриття нових закладів освіти. Із 1910 р. і до початку Першої світової війни звичною практикою стало створення однокласних училищ у найманих приміщеннях. Для прикладу, у Ніжинському повіті Чернігівської губернії лише у 1913 р. відкрилося 23 нових комплектів (тобто нових класів/наборів учнів). На 1913/14 навчальний рік від відомства було отримано понад 67 тис. руб. на утримання однокласних училищ. Тоді ж повітова управа клопотала про отримання у 1914 р. одноразової допомоги у розмірі 24 тис. руб. на побудову нових цегляних приміщень та 25,3 тис. руб. в якості позики на 20 років під 3 % річних. У Зінківському повіті Полтавської губернії пішли далі. На 1914 р. тут планували отримати від казни майже 50 тис. руб. позики аж на 40 років (тобто виплату планували завершити не раніше 1954 р.!) під 3% річних і ще 20,7 тис. як фінансову допомогу.

Обов'язковою умовою для отримання земствами державної допомоги на відкриття нових шкіл була розробка плану розвитку мережі навчальних закладів та плану запровадження загального навчання у повіті. Тож ті управи, які зводили із цієї формальністю не могли претендувати на додаткові фінанси і результати їхньої роботи були значно скромніші. Перш за все, мова йде про окремі регіони Кримського півострову. Наприклад, саме через це земство Перекопського повіту Таврійської губернії не отримувало державної фінансової підтримки. Для порівняння, управа сусіднього Євпаторійського повіту у 1912 р. затвердила клопотання про отримання на реалізацію плану шкільного будівництва 50 тис. руб. позики і 41,1 тис. руб. субсидії.

Суттєво іншою ситуація була на Правобережній Україні, де земських установ не існувало аж до 1904 р., а де-факто у повній мірі вони запрацювали лише із 1911 р. Тож тут і загальний рівень фінансування і розміри бюджетів були на порядок меншими. Більше того, зберігалася застаріла практика виділення органами місцевого самоврядування асигнувань на церковнопарафіяльні школи. До певної міри можна говорити навіть про своєрідне консервування тутешньої мережі початкової освіти. Земські школи залишалися у меншості. Наприклад, у 1912 р. в Київській губернії їх налічувалося лише 203, а всього ж було 2271 початкове училище. Профільне міністерство не приділяло належної уваги розвитку навчальної інфраструктури, підвищенню матеріального добробуту педагогів чи покращенню санітарно-гігієнічного стану закладів освіти, особливо з огляду на боротьбу із польським національним елементом.

Таким чином, до початку Першої світової війни в усіх українських губерніях (та і загалом в Російській імперії) існував загальний механізм

отримання державної фінансової допомоги та позик на освітні потреби. Однак зростання бюджетів спричинило не лише позитивні наслідки. Асигнування цільових коштів із казни на підвищення зарплат вчителям спричиняло скасування і зменшення їм виплати земських надбавок. Іншим негативним наслідком різкого зростання бюджетів стала відсутність жорсткого контролю за витратами, зокрема на будівельні і ремонтні потреби (поширювалися випадки недобросовісного виконання робіт підприємцями). Отримання повітовими земствами великих позик на різні потреби супроводжувалося наростанням загальної заборгованості та дефіциту коштів. Основними методами її зменшення була не оптимізація витрат, а отримання нових позик вже не від уряду, а у Державному банку, губернському земстві чи різноманітних загальноімперських акціонерних товариствах.

Утім, із початком Першої світової війни ситуація кардинально змінилася, обсяги відповідних витрат почали різко зменшуватися, а невдовзі міністерство взагалі призупинило виділення земствам коштів на будівельні роботи.

ПІЛЬГОВИЙ ТАРИФ ДЛЯ ПРОЇЗДУ ОСВІТНІХ ЕКСКУРСІЙ ЗАЛІЗНИЦЯМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: СУТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОРИСТУВАННЯ

Савчук Надія Іванівна

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
(м. Івано-Франківськ)*

Важливе значення для розвитку шкільного туризму у Російській імперії, зокрема в тій частині українських земель, що входили до її складу, мало запровадження міністерством шляхів сполучення спеціального залізничного пільгового тарифу для проїзду освітніх екскурсій. Його суть полягала у тому, що учням та викладачам, які їх супроводжували, під час екскурсії надавалося право здешевленого проїзду у вагонах 3-го класу пасажирських, поштових та товаро-пасажирських потягів на усіх залізницях, що застосовували загальний пасажирський тариф. Для вихованців державних середніх та деяких інших (за встановленим переліком) навчальних закладів знижка становила 75% – вони сплачували вартість дитячого квитка. Учні початкових навчальних закладів, підпорядкованих державі, органам міського самоврядування, земствам, а також окремих приватних шкіл могли їздити на відстань до 50 верств узагалі безоплатно.

Проте скористатися пільгами можна було лише за умови дотримання встановлених вимог. Відповідно до тарифу № 6836 від 11 серпня 1901 р., щоб отримати знижку, навчальний заклад, який організовував екскурсію,

мав завчасно (не пізніше як за тиждень до виїзду) узгодити з управлінням залізниці чи її агентами головні аспекти поїздки. Для цього на ім'я начальника станції відправлення потрібно було обов'язково надіслати письмове повідомлення із зазначенням таких відомостей: кількість екскурсантів та осіб, що їх супроводжують; платна чи безплатна поїздка; станції та дороги відправлення і прибуття; маршрут слідування; передбачені зупинки та їх тривалість; орієнтовна дата від'їзду й обраного потяга. На основі отриманої інформації начальник залізничної станції визначав точний день виїзду екскурсійної групи, номер потяга та кількість необхідних для проїзду по всьому маршруту свідоцтв. Для придбання пільгових квитків керівник екскурсійної групи мав пред'явити в касу станції відповідне свідоцтво (на офіційно затвердженому бланку, правильно оформлене, за підписом директора навчального закладу або чиновника того органу влади, якому підпорядковувався навчальний заклад. Зі зміною залізничного напрямку потрібно було викуповувати нові квитки за іншим свідоцтвом. Керівник екскурсії мав надавати свідоцтва на станції відправлення для відрізання талону та пред'являти їх на контролі у дорозі. Безоплатний проїзд здійснювався за накладними.

Час від часу екскурсійний тариф переглядали, а відтак змінювалася його нумерація та вносилися корективи до деяких положень. У наступному спеціальному тарифі № 6900 від 9 березня 1902 р. нововведення стосувалися докладнішого роз'яснення окремих пунктів правил проїзду. Зокрема зазначалося, що пунктом відправлення може бути тільки найближча до екскурсуючого навчального закладу залізнична станція. Свідоцтва, оформлені закладами початкової освіти для подорожування в межах 50 верств могли підписуватися їхніми керівниками, а якщо маршрут був довшим, то документ повинна була завірити відповідальна особа органу влади чи громадської організації.

Чергове оновлення тарифу відбулося наприкінці 1912 р. (тариф № 200 від 15 грудня). Порівняно з попередніми, у ньому було чимало суттєвих змін. Насамперед це стосувалося розміру пільги – знижка зменшилася з 75% до 50%. Водночас було спрощено систему викуповування квитків – вони оформлялися одразу на весь маршрут слідування і зберігали свою чинність упродовж двох місяців від початку поїздки. При цьому вартість проїзду визначалася за загальною протяжністю (у верстах) запланованого до користування учасниками екскурсії залізничного шляху.

Також уперше було чітко визначено критерії щодо складу групи та керівництва нею. Зауважено, що загальна кількість учасників подорожі за одним свідоцтвом повинна становити від 10 до 40 осіб. Супроводжувати учнівську молодь мали право тільки педагоги, кількість яких визначали з розрахунку: одна особа на кожні 10 учасників, але не більше 3 керівників на 40 вихованців. Дещо змінився й бланк свідоцтва та правила його оформлення.

Водночас спеціальний тариф не був позбавлений певних вад. Попервах, після його запровадження, виникали непорозуміння щодо правильності

заповнення свідоцтва та його наявності. Також умови тарифу обмежували користування ним для окремих категорій навчальних закладів. Право на проїзд за зменшеною вартістю квитків мали тільки державні, муніципальні та земські заклади освіти. Інші ж навчальні заклади могли отримати знижку у тому разі, якщо були внесені до спеціального переліку (А чи Б). Розширення кола суб'єктів, які мали право на пільговий проїзд відбулося в 1911 р. Відтоді під час здійснення подорожей ним могли скористатися учні всіх приватних гімназій, прогімназій та реальних училищ з правами державних навчальних закладів. Існував ліміт і на формування екскурсійної групи. Вона мала складатися лише з вихованців навчального закладу, зазначеного у свідоцтві. На так звані змішані екскурсії чинність тарифу поширилася з 22 січня 1915 р., а з 1 квітня того ж року – і на випускників початкових і середніх закладів освіти у літні місяці одразу після закінчення навчання. Утім можна констатувати, що зазначені вище преференції загалом суттєво розширили можливості закладів освіти для подорожування країною на далекі відстані, а особливо, для красєзнавчого туризму.

МИТНА ПОЛІТИКА УРЯДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ГАЛИЧИНИ ТА БУКОВИНИ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Орлик Світлана Владиславівна

*Центральноукраїнський національний технічний університет
(м. Кропивницький)*

Вторгнення російських військ на територію Галичини та Буковини у вересні 1914 р. поставило на порядок денний необхідність термінового вирішення прикордонно-митного питання, яке стосувалося доцільності існування довоєнних кордонів між Російською та Австро-Угорською імперіями. Розв'язання цієї проблеми мало не лише політичне, а й економічне значення.

Керуючись задекларованими вигаданими гаслами і власними хибними переконаннями у тому, що Галичина – “споконвічна російська територія”, і що вступ російських військ на ці землі – це “завершення формування російської території”, російська влада мала б сприяти негайній інтеграції Галичини в Російську імперію, зруйнувавши будь-які кордони між “братніми народами єдиної російської крові”. Тож за ходом наступу російських військ, митні установи, за розпорядженням військової влади, були евакуйовані з місць їхнього постійного перебування. З кордону була знята і його охорона – прикордонна сторожа. Проте такі поспішні дії російської армії, яка була осліплена військовими успіхами легкого вторгнення на територію Галичини, у подальшому були переглянуті з метою відновлення прикордонно-митного контролю.

Митну політику в даному регіоні було доручено розробляти Міністерству фінансів Російської імперії. Саме в його юрисдикції знаходилися питання стягнення митних зборів під час перетину кордонів з Російською імперією, проведення розрахунків щодо економічної доцільності, втрат від ліквідації/збереження митниць та прогнозування росту/зменшення торговельно-економічної активності між окупованою територією та Російською імперією.

У січні 1915 р. Рада міністрів розглянула подані Міністерством фінансів Правила щодо створення та діяльності російських митних органів в межах Галицького-Буковинського генерал-губернаторства, які 14 лютого 1915 р. були погоджені з імператором Миколою II. Цей Порядок до канцелярії військового генерал-губернатора Галичини було направлено лише в березні 1915 р. До м. Львова для створення та налагодження роботи митних установ було відряджено варшавського митного інспектора, дійсного статського радника п. Сабанєва.

Даними Правилами було визначено структуру (штат та грошове забезпечення) митних органів, їхнє підпорядкування, завдання, функції, порядок пропуску та таврування вантажів для засвідчення факту справляння митних зборів з товарів, що вивозилися з названого генерал-губернаторства на територію внутрішніх губерній Російської імперії та відповідно порядок ввезення. Крім того, митниці Галичини та Буковини керувалися списками товарів, заборонених до ввезення або вивезення, які були затверджені міністром фінансів за погодженням з генерал-губернатором Галичини та Буковини. Стягнення мита та інших зборів здійснювалося за законодавством Російської імперії. Затримані контрабандні товари, котрі провозилися повз митниці, або товари, які приховувалися від митного контролю і були виявлені при митному огляді, конфіскувалися, про що складалася відповідна постанова. Конфісковані предмети, які могли використовуватися для потреб військового, санітарного або інших відомств, передавалися їм за належністю на підставі відповідної постанови митниці, інші товари підлягали знищенню.

Митники були зобов'язані наглядати за тим, щоб у проїжджаючих осіб були відповідні дозволи (перепустки) або посвідчення, які видавалися військовим генерал-губернатором, його помічником, губернаторами, начальником жандармського управління Галицької залізниці, губернаторами прикордонних з Галичиною губерній та начальником штабу Київського військового округу. У перепустках зазначалися термін та мета в'їзду. Рух людей територією Галичини та за її межі урегульовувався відповідними "Тимчасовими правилами щодо в'їзду осіб з губерній Російської імперії в Галичину, виїзду з Галичини та руху по території Галичини", затвердженими 11 листопада 1914 р. начальником постачання армій Південно-Західного фронту. Роз'яснення загального характеру щодо застосування правил функціонування митних органів в межах Галицько-Буковинського генерал-губернаторства надавалися генерал-губернатором за погодженням

з міністром фінансів. Спірні питання чи непорозуміння з пасажирями, візниками або адресатами товарів вирішувалися митним інспектором, представництво якого знаходилося у місті Львові. Скарги на постанови митного інспектора подавалися до міністра фінансів у місячний термін.

Таким чином, зі вступом російських військ в Галичину та Буковину імперська влада мала вирішити прикордонно-митну проблему: запровадити безперешкодний і безмитний рух товарів, або відновити старий порядок перетину кордону та обкладання митними зборами. Уповноваженим органом, який розробляв концепцію митної політики Російської імперії на окупованих територіях було Міністерство фінансів під керівництвом Петра Львовича Барка, який був ситуативно прихильником останнього варіанту. Тож розроблений Міністерством фінансів нормативний документ встановлював порядок створення (відновлення) на кордоні Російської імперії з окупованими територіями російських митних органів та конкретизував механізм митної процедури, акцентуючи увагу на адмініструванні та сплаті митних платежів.

ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ МЕТАЛУ НА СХОДІ УКРАЇНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Синявська Лариса Іванівна

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(м. Черкаси)*

У роки промислового піднесення (1910–1914 рр.) темпи зростання виробництва металургійних заводів Сходу України, технічно найбільш оснащених, були нижчими, ніж по всій металургійній промисловості Російської імперії. Тоді як виплавка чавуну в регіоні збільшилася на 41%, відповідні загальноросійські показники становили 60%. Водночас його ціна зросла на 38,2%, а на уральський – на 27,4%, що зумовлювалося митним протекціонізмом. Практика казенних замовлень сприяла домінуванню невеликого кола підприємств на ринку металу, оскільки заводи, які не отримували державної підтримки, природно, не могли з ними конкурувати.

У роки Першої світової війни металургійні підприємства Сходу України в межах загальної мілітаризації економіки різко збільшили виконання замовлень, орієнтованих на потреби фронту. Ці підприємства мали досить високий технологічний рівень, що зумовлювалося особливостями формування ринку металу напередодні бойових дій.

Обмеження експортно-імпортних операцій в умовах Першої світової війни негативно вплинули на пропозицію металу та прокату на загальноросійському ринку. З початком війни через припинення імпорту й перебої

в роботі залізничного транспорту пропозиція металу на ринку відразу зменшилася на 10%, що зумовлювало зростання цін. Запаси напівпродукту й готового продукту в металургії не перевищували на той час 19 млн пудів, або 5,7% річного виробництва. У серпні 1914 р. міністр торгівлі і промисловості взяв на себе зобов'язання забезпечити потреби заводів, які виконували воєнні замовлення алюмінієм, нікелем, цинком, свинцем та іншими металами у відповідній кількості. З цієї метою міністр звернувся з проханням виділити в його розпорядження 20 млн руб. для закупівлі відповідних товарів за кордоном.

Після поразки військ Російської імперії в Галичині, під час утворення Особливих нарад, металургійна і металообробна промисловість опинилася у сфері відання Особливої наради з оборони. При цій нараді було створено спеціальні органи з регулювання роботи металургійної промисловості в умовах війни, а саме: 12 серпня 1915 р. – Бюро з розподілу металів, а 1 вересня того ж року за ініціативою Центрального військово-промислового комітету – Комітет для завідування постачанням металу закордонного виробництва. Обидва органи виконували лише функції посередників, виключаючи принцип примусовості, що в ситуації ажіотажу на ринку металу і напівприхованої протидії з боку окремих державних закладів не могло продовжуватися довго. 17 грудня 1915 р., унаслідок наступних реорганізацій, забезпечення потреб у металі різної якості й сорту працюючих на оборону підприємств було покладено на уповноваженого у справах металургійної промисловості, якого призначав Голова Особливої наради з оборони. При уповноваженому працював комітет (“Расмеко”) за участі представників відомств, громадських і торгово-промислових організацій. Функції цих органів ще не передбачали широкого застосування державного примусу. Лише після заснування 6 квітня 1916 р. посади Головного уповноваженого з постачання металів цій особі було надано значні повноваження у справі розподілу металів. Однак відсутність апарату й відмова від співпраці з синдикатами (незважаючи на приклад Німеччини) не дозволяли встановити дієвий контроль над ринком металу. Це спричинило поширення нелегальної торгівлі цим видом продукції. Закон від 15 вересня 1916 р., про право міністра торгівлі і промисловості встановлювати максимальні ціни на метали і вироби з них, практично не виконувався.

У 1916 р. власники металургійних підприємств порушили перед урядом питання щодо виконання контрактних замовлень, угоди за якими було підписано до початку бойових дій. Проблема була пов'язана з тим, що в умовах воєнного часу діяльність майже всіх заводів регулювалася урядом з метою забезпечення воєнних потреб. Тому виконання попередніх замовлень або суттєво гальмувалося, або було повністю призупинено. За свідченнями очевидців різниця між цінами, встановленими в контрактах, і цінами моменту їх виконання могла бути настільки значною, що постачальники іноді віддавали перевагу порушенню угод із виплатою

неустойки. Ці виплати були суттєво меншими, аніж втрати від виконання попередньо взятих на себе зобов'язань. 12 червня 1916 р. цю проблему обговорювали на засіданні Комітету у справах металургійної промисловості, результатом чого стало внесення до Особливої наради з оборони пропозиції, згідно з якою всі приватні замовлення по галузях промисловості, що були здійснені до початку війни, визнавалися такими, що втратили юридичну силу, якщо їх виконання виявилось неможливим унаслідок реквізиції.

Власники металургійних підприємств використовували діяльність Металургійного комітету у своїх інтересах: розподіл замовлень між найбільшими металургійними підприємствами країни здійснювалося комітетом за посередництва розподільного апарату “Продамету”. Вплив останнього особливо виявився саме в питанні про обов'язок виконання контрактів на постачання металу. Посилаючись на те, що вартість металу протягом 1915 р. значно підвищилася, підприємці наголошували, що виконання замовлень за старими цінами для них рівнозначне розоренню. “Продамет” відстоював право виконувати замовлення не за договірними цінами, а за існуючими на момент виконання замовлення. Ця вимога “Продамета”, що була не вигідною для казни, була безумовно прийнята Металургійним комітетом. Комітет не раз повертався до визначення цін на метал і завжди вирішував спірні питання на користь підприємців-металургів. На засіданні 20 січня 1916 р. Металургійний комітет роз'яснив, що постачання металу “Продаметом” за угодами не обов'язкове. Ціни, за якими виконувалися замовлення, встановлювалися лише залежно від загальної кон'юнктури на ринках. У багатьох випадках синдикат «Продамет», прийнявши замовлення на метал, після закінчення терміну угоди розцінював виконання замовлення не вигідним і продавав метал за спекулятивними цінами. Військові замовлення збагачили великих промисловців, що входили до синдикату “Продамет” і викликали подальше посилення тенденцій до концентрації виробництва промисловості Сходу України.

Збільшення потреб у výroбах металургійної промисловості в умовах війни спричинило зростання цін на них. У зв'язку з цим 3 серпня 1916 р. Особлива нарада з оборони звернула увагу міністра фінансів на необхідність створення “законодавчих норм, спрямованих проти отримання надмірного прибутку підприємцями й комісіонерами за замовленнями на державну оборону”. А 9 серпня 1916 р. Рада міністрів прийняла постанову “Про карну відповідальність торгівців і промисловців за збільшення чи пониження цін на предмети продовольства чи першої необхідності”, згідно з якою демпінгування чи підвищення цін підприємцями за попередньою змовою з метою отримання додаткових прибутків чи їх перерозподілу між учасниками економічної діяльності передбачало позбавлення волі строком від восьми місяців до одного року та чотирьох місяців. А у випадку, коли такі дії спричиняли порушення “суспільного спокою” ув'язнення могло супроводжуватися також накладенням штрафу у розмірі до 10 тис. руб.

Отже, наприкінці 1916 р. стає помітним зменшення виплавки металу, що супроводжувалося інфляційними процесами і спричиняло зростання цін на продукцію та ставило у скрутне становище всю металообробну промисловість. Так, наприкінці 1916 р. керівники Дніпровського металургійного заводу вказували, що собівартість чавуну зросла майже вдвічі, рейок і сортового заліза – майже втричі. Фактично вже наприкінці 1916 – на початку 1917 рр. купівля імпортного металу була доцільнішою за витрати на його виробництво. Надмірна етатизація економічних відносин загострила стосунки підприємців у сфері виробництва та реалізації металу і сприяла поширенню так званого “металевого голоду”, зумовленого значною невідповідністю попиту у пропозиції.

ВПЛИВ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА КРИЗУ ОЗБРОЄНЬ (1915–1916 рр.)

Дейнеко Сергій Миколайович

Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова (м. Харків)

Перша світова війна виявила суттєві недоліки у військово-технічному забезпеченні російської армії. Спираючись на досвід російсько-японської війни, більшість російських генералів дотримувалися думки, що можлива війна з Німеччиною та Австро-Угорщиною довго не триватиме. Згідно з цією концепцією розроблялися мобілізаційні плани та запаси різноманітних видів озброєнь і боєприпасів. Так, наприклад, резерви артилерійських снарядів складали тисячу пострілів на одну гармату. Але вони повністю вичерпалися за чотири місяці, а не за рік, як розраховували у російському Генеральному штабі. Аналогічна ситуація склалася зі стрілецьким озброєнням – гвинтівками та кулеметами. Професор Миколаївської академії Генерального штабу, генерал-лейтенант М. М. Головін під час своїх досліджень дійшов висновку, що “действительные потребности армии превзошли мобилизационные расчёты более чем на 150 проц. 11 миллионов винтовок не хватало, и их откуда-то нужно было получить”. Таким чином, російська армія зустріла 1915 р., маючи велику нестачу озброєнь. Показовим є приклад, наведений у листі тим же М. М. Головіним: “... в бытность мою генерал-квартирмейстером 9-й армии я получил в августе 1915 года телеграмму штаба Юго-Западного фронта о вооружении части пехотных рот топорами, насаженными на длинные рукоятки; предполагалось, что эти роты могут быть употребляемы как прикрытия для артиллерии. ... Я привожу эту почти анекдотическую попытку ввести «алебардистов» только для того, чтобы охарактеризовать ту атмосферу почти отчаяния, в которой находилась русская армия в кампанию 1915 года”.

У цій ситуації логічним рішенням для виходу з кризи стало би збільшення виробництва озброєння та боєприпасів на відповідних підприєм-

ствах. Але промисловість не справлялася з тим великим навантаженням, яке з'явилося у 1915 році. Так, зокрема, згідно з мобілізаційним планом, річна продуктивність трьох патронних заводів: Петроградського, Тульського і Луганського, – мала скласти 550 млн набоїв на рік, хоча реально, як згодом виявилось, місячна потреба армії в набоях склала 250 млн на місяць!! Тобто різниця між теорією та дійсністю була суттєвою. Промисловість не мала можливості повністю забезпечити армію озброєнням і боєприпасами. Не вистачало технічних можливостей, іншими словами – спостерігався гострий дефіцит верстатів, за допомогою яких можна було би відносно швидко збільшити обсяги виробництва вказаної продукції. Нестачу обладнання могли би ліквідувати за рахунок збільшення виробництва верстатів, але значну їх кількість Російська імперія імпортувала, у тому числі з Німеччини.

Проблему дефіциту озброєнь та боєприпасів намагалися вирішити декількома шляхами: 1. Залучення до виробничого процесу всього наявного парку верстатів. Зокрема, в травні 1915 р., генерал В. Сухомлинов звернувся до земських організацій за допомогою у розміщенні військових замовлень на приватних підприємствах та ремісничих училищах. Наприклад, Київська губернська земська управа доповіла, що може надати до 300 верстатів; 2. Придбання обладнання за кордоном. Так, в 1915 р., у Франції та Британії працювала місія адмірала О. І. Русіна. Її мета – придбання стратегічно важливих матеріалів та обладнання. Лише три заводи: Іжевський, Тульський та Сестрорецький, – замовили у 1914 р. 2500 верстатів. Російське посольство в Швеції, через яку йшов основний потік вантажів, розподіляло їх за важливістю і терміновістю, на першому місці знаходилися верстати; 3. Розміщення військових замовлень за кордоном, на підприємствах Франції, Великої Британії, США і Японії.

Виникає логічне питання, як могло так статися, що, готуючись до війни, російське політичне та військове керівництво не звернуло увагу або не зважило на потреби військово-промислового комплексу.

Відомо, що верстатобудування в Російській імперії знаходилося на невисокому рівні. Основним імпортером товарів даної групи стала Німеччина. З 1898 по 1907 р. німецькі машинобудівники ввезли до Росії різноманітних машин та запчастин до них на 34 млн 800 тис. рублів, а у 1912 р. ця сума збільшилася до 88 млн 400 тис. рублів. Звісно, це були не тільки верстати. Професор В. І. Гриневецький, який вивчав розвиток промисловості Російської імперії напередодні Першої світової війни констатував: “Производство машин для промышленности увеличилось с 1900 по 1912 г. почти втрое и достигло 90 млн рублей, но одновременно привоз машин из-за границы, включая пошлину, достиг в 1912 г. 182 млн рублей, составил 125% от внутреннего производства промышленных и сельскохозяйственных машин”. Це свідчить не тільки про значні обсяги ринку, але і про те, що широко відома політика протекціонізму культивована російським урядом, не захищала вітчизняних верстатобудівників.

У Російській імперії верстати виробляли лише на декількох підприємствах: Герлях і Пульст у Варшаві, Фельзер в Ризі, Фенікс в Петербурзі та Краматорську, Бромлей в Москві та ще на низці підприємств, які паралельно з промисловим обладнанням випускали іншу продукцію. Вироби вищезначених фірм це крупні важкі верстати, що використовувалися на суднобудівних та артилерійських заводах. Але, як відомо, для виробництва стрілецької зброї та різноманітних видів боєприпасів необхідні невеликі легкі верстати – токарні, свердлильні тощо. Втім, виготовлення цього обладнання в Російській імперії вважалося економічно не вигідним ще з 90-х рр. XIX ст.

Професор М. М. Саввін, ще у 1915 р., назвав декілька причин, що сприяли цьому: “многообразие типов станков, к которому приучен русский потребитель иностранными производителями; ...трудность конкуренции, при существующих ставках, дороговизна сырых материалов и капитала, отсутствие специально обученных рабочих и ограниченность внутреннего рынка”. На наш погляд, з усіх вищеназаних причин необхідно виокремити і розглянути основну – “существующие ставки”.

Мита, які сплачували імпортери при ввезенні верстатів на територію Російської імперії, мали протекціоністський характер тільки по відношенню до російських виробників важкого устаткування. Однак обладнання у ваговій категорії 20–60 пудів та високоточні прилади обкладалися невисоким митом, що сприяло масовому завезенню даної продукції з-за кордону і робило не вигідним виробляти її в Російській імперії.

Згідно з розрахунками професора М. М. Саввіна, середня ціна за пуд верстата іноземного виробництва загальною вагою до 100 пудів складала 15 руб. 27 коп., мито – 28% від цієї вартості; для наступної вагової категорії, від 100 до 600 пудів, ціна за пуд складала 10 руб. 70 коп., мито – 39% від вартості; для важкого обладнання, чия вага перевищила 600 пудів, ціна за пуд складала 6 руб. 86 коп., мито – 61%.

Відповідно, поглянувши на ці цифри, можна впевнено сказати, що виробляти легкі верстати в Російській імперії на межі XIX–XX ст. було економічно не вигідно. І цьому сприяла, перш за все, митна політика російського уряду. Саме за свою недалекоглядність на початку XX ст. вже невдовзі, у роки Першої світової війни, Російська імперія заплатила велику ціну, як в грошовому вимірі (придбання за кордоном зброї, боєприпасів, промислового обладнання), так і в людському (великі втрати російської армії внаслідок дефіциту зброї та боєприпасів).

ТОРГІВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ УСРР В АВСТРІЇ (ПОЧАТОК 1920-х РОКІВ)

Купчик Олег Романович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Радянські й сучасні українські історики розкрили головне політичне співробітництво УСРР й Австрійської Республіки та діяльність українських емігрантів у Відні на початку 1920-х років. Тому закономірно постали питання про не досліджену досі українсько-австрійську торгівельну співпрацю цього періоду.

Після укладення 7 грудня 1921 р. “Тимчасової угоди між Урядами РСФРР і УСРР, з одного боку та Урядом Австрії – з другого” з середини березня 1922 р. у Відні почало функціонувати “Торгівельне представництво УСРР в Австрійській Республіці”. Його очолив торгівельний представник Самуїл Якович Деревенський. Він також виконував обов’язки “представника Київської контрактної ярмарки в Австрії”.

У Відні торгпредство знаходилося за адресою Шведенплац, 2. Станом на 22 березня 1922 р. у ньому працювало 2 особи, а саме торгпред і секретар. З квітня ц. р. працювало вже 4 особи. Засновано також “осередок для організації транспорту на Дунаї”, у якому працювало 4 особи.

Очевидно, що у налагодженні торгівельних відносин з Австрією, український раднарком розраховував на взаємну зацікавленість, відносно територіальну близькість, давні українсько-австрійські історичні зв’язки. Водночас раднарком знав, що “Австрія «зажата» у лещатах Сен-Жерменського договору, позбавлена ресурсів для самостійного економічного існування й шукає опори в українському, російському ринках”.

Тому оцінюючи укладену “Тимчасову угоду”, австрійські торгівельно-промислові кола наголосили саме на її торгівельно-економічному значенні. Угода, на їх думку, мала пожвавити, перш за все, торгівлю обох країн. Налагодженню австрійсько-українських торгівельних відносин на початку 1920-х років сприяло рішення керівництва українського “зовнішторгу”, за яким Австрію віднесено до країн, що “мають значення для України”.

Торгівельні дипломати дослідили австрійську економіку, її промисловість і сільське господарство, ринки товарів, проводили постійний моніторинг цін на віденських біржах. Вони зауважили, що “Австрія буде відгравати значну роль у торгівельній діяльності як важливий транзитний коридор на Дунаї, що зв’язує між собою країни Центральної і Південно-Східної Європи та усіх їх разом з Чорним морем”. Для організації транспортування товарів розпочали переговори з “Дунайським пароплавним товариством” (Відень).

Тоді йшли переговори щодо заснування змішаних австрійсько-українських товариств з експорту електричних виробів, обробки шкіри й

виготовлення виробів із неї, оптової закупівлі взуття, виготовлення сільськогосподарських інструментів.

Саме на австрійський ринок була зорієнтована частина лікарських рослин, які знаходились на складах у Данцигу. Український експорт до Австрії тоді складали кінське волосся, яйця, скипидар. Але українську сільськогосподарську продукцію на австрійському ринку продати було складно, бо країна імпортувала її з таких ближчих аграрних країн як Румунія й Угорщина.

Для перевезення вантажів залізницею через територію Польщі існувала технічна проблема: австрійські вагони були вузькоколійними, тому вантаж на залізничній станції “Здолбуново” доводилось перевантажувати у польські ширококоліїні вагони. А це обумовлювало втрату часу і фінансові затрати.

Водночас торгівельну діяльність в Австрії проводило представництво “Вукоопспілки”. Австрійських виробників намагались долучити до Харківської контрактної ярмарки.

На австрійському ринку тоді було закуплено 100 тис. кіс, 12 тис. серпів, 11 вагонів паперу, 5 вагонів книг, а також мікроскопи, друкарські машинки, канцелярські товари, швейцарські і французькі сита, цигарки. Загалом український імпорт товарів з Австрії в 1921–1922 рр. склав 142 тис. 184 зол. руб., у 1922–1923 рр. – 373 тис. 625 руб.

Через утворення СРСР й заснування в Австрії союзного торгівельного представництва діяльність торгпредства УСРР в Австрії у серпні 1923 року було згорнуто. Ще раніше воно переїхало за адресою вул. Рейзнерштрассе, 45. Після відкликання торгівельного представника С. Деревенського обов’язки торгпреда деякий час виконував завідувач торгівельним відділом Цукерман.

Опісля заснування в Австрії торгівельного представництва СРСР, через наявність в цій країні т. зв. “української роботи” в сфері зовнішньої торгівлі, раднарком УСРР домігся, щоб до складу торгпредства ввели одного співробітника як заступника торгівельного представника. Згодом до складу торгпредства українському раднаркому вдалось ввести ще одного співробітника. Це дозволило, для виконання “української роботи”, утворити в складі союзного торгівельного представництва “окремий осередок”.

Станом на 1923–1924 роки з усього імпорту австрійських товарів до СРСР на Україну припадало 50%. Щодо імпорту, то український раднарком й далі був певен, що “австрійська промисловість буде вимушена пов’язатись з УСРР і шукати на її території ринки для збуту своїх товарів”. Щодо експорту, то раднарком знав, що “Австрія не має власного продовольства, ані сировини, й може стати ринком збуту українських товарів”. Більше того, тоді австрійський уряд виношував ідею “заснування у Відні транзитного ринку для української торгівлі з Балканами, використавши для цього Дунайський шлях”.

З покращенням у республіці продовольчого становища український раднарком планував експортувати на австрійський ринок зерно, м'ясо, яйця, соду, соняшникову олію і садові фрукти, а також кінське волосся, пух і перо, вугілля і деревину. Особливими були сподівання щодо австрійського попиту на соду та яйця. З іншого боку, планувалось купувати в австрійців коси, проволоку, канцелярські товари, парафін та ін.

Український раднарком був певен, що “Австрія вирізнялась більш вигідними цінами, а коли йшлося про значні закупки – це було істотно”. Більше того, “Австрія була найбільш пристосованою до термінових замовлень”.

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ У ВЕРЕСНІ 1939 – ЧЕРВНІ 1941 рр.

Старка Володимир Васильович

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира
Гнатюка (м. Тернопіль)*

Початок Другої світової війни докорінно змінив соціально-економічне життя мільйонів українців, котрі населяли територію Східної Галичини. Трансформація влад і політичних режимів змушувала місцеве населення адаптовуватися до нових суспільно-політичних реалій. Польські фіскальні органи намагались нашвидкуруч провести збір “добровільної” протилетунської позики грошима, залізним ломом тощо, водночас державні служби намагались організувати збір грошових та натуральних податки із селян. Усвідомлюючи складність ситуації, селяни у різний спосіб намагались продати зерно нового врожаю на ринках чи перекупникам, щоб отримати гроші для сплати податків. Потрібно зазначити, що в умовах бойових дій аграрії не завжди могли реалізувати свої наміри, оскільки не було кому продавати та й не було чітко регламентованих цін на їхню продукцію. За таких умов більшість селян просто очікувала вияснення ситуації.

17 вересня 1939 р., із вступом на територію Східної Галичини підрозділів Червоної Армії, суспільно-політична та соціально-економічна ситуація зазнала нових потрясінь.

Під час мітингів радянські військові політруки та пропагандисти виголошували, що ми вас визволили від гніту польських поміщиків, не будете більше платити податків, нести жодних тягарів, тепер заживете радісно і щасливо. Люди не розуміли, що коїться. Звільненню від сплати податків та виконанню повинностей польській державі селяни дуже зраділи і зайняли здебільшого прихильну позицію до нової влади. Водночас зібрані для сплати податків польській владі продукти, селяни із складів розтягли по домах.

Проте ейфорія тривала не довго, і доволі швидко західноукраїнське селянство відчуло усі “переваги соціалістичного способу сільськогосподарського виробництва”.

Старт радянським соціально-економічним перетворенням у західноукраїнському селі дала декларація Народних Зборів Західної України “Про конфіскацію поміщицьких земель”, прийнята 28 жовтня 1939 р., згідно з якою, всю землю, її надра, води й ліси було націоналізовано. Землеволодіння поміщиків, буржуазії, церкви і монастирів ліквідовувалося. Будь-які операції з купівлі та продажу землі заборонялися, що засвідчувало початок докорінного переустрою аграрних відносин. Соціальною опорою для втілення в життя радянських економічних реформ виступало найбідніше селянство.

Після наділення біднішого селянства землею та майном радянська влада поступово стала впроваджувати радянську модель економічного життя. Попри те, що нова влада звільнила селян від сплати податків Польській державі, наприкінці осені 1939 р. селянам оголосили, що вони повинні тепер сплачувати радянські податки, здавати натуральні поставки та виконувати різноманітні повинності.

Місцеві органи влади, згідно з радянським фіскальним законодавством, отримали право додатково збирати податки із культурно-масових заходів, комерційних спортивних змагань. Із вистав, концертів, гулянь в парках відпочинку до місцевих бюджетів відраховували 10% вартості квитка, громадських ігор – 15%, естрадних виступів, каруселей, різного роду атракціонів – 20%, танцювальних вечорів – 60%.

Відсутність добре підготовлених фахівців, маніпуляції з нарахуваннями податкових платежів, надання необґрунтованих пільг привели до невиконання податкових надходжень до бюджетів західних областей УРСР упродовж 1939–1941 років.

Наприкінці 1940 року серед галицьких селян популярним став жарт: “Почалось, як всюди: наїхали, пограбували, а проче роздали біднякам, щоб потім відібрати”.

Одночасно, через систему радянських податків, галицьких селян змушували вступати до колгоспів.

Пропагандисти, які переконували селян у перевагах радянської системи господарювання, наводили приклад, що селянин-бідняк із с. Острів Галицького району за Польщі, володіючи 0,28 га землі, сплачував до 70 крб податків, а власник 12,88 га платив 50 крб. В умовах радянської податкової системи селянин-колгоспник повністю звільнений від сплати податків, а заможний селянин має заплатити 13 185 крб податків.

Не бажаючи втратити дідівську землю, люди змушені були шукати різних способів виконати всі податкові зобов’язання, щоб лише не вступати до колгоспів чи бути вивезеними у віддалені райони СРСР як порушники соціалістичної законності.

У цей час мало місце чимало випадків публічних самогубств голів родин через свавілля радянських фіскальних органів. У с. Коцюбинці

Тернопільської області повісився бідняк Черемих, а в передсмертній записці написав, «коли в нього відібрали землю, то не має чого жити».

У травні 1941 р. радянські фіскальні органи провели форсовані збори усіх податків та натуральних поставок, через що чимало господарств залишилися без засобів до існування.

Зупинив процес соціально-економічних перетворень у Західній Україні початок німецько-радянської війни.

Зазначимо, що у перші дні війни, чимало сільських фінагентів було вбито місцевими мешканцями, на знак помсти за їх “професійну” діяльність.

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ 1939–1946 РОКІВ

Баран Богдан Миколайович

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира
Гнатюка (м. Тернопіль)*

У Польщі міжвоєнного періоду релігійні організації користувалися податковими пільгами та отримували на свій розвиток державні субвенції. Завдяки соціально-економічним ініціативам Митрополита А. Шептицького, греко-католицька церква у Східній Галичині долучилася до розвитку сільських кооперативів, що дозволяло їй утримувати не лише парафіяльних священиків, але й фінансувати діяльність медичних та освітніх закладів.

Після приєднання Східної Галичини до складу УРСР радянська влада оголосила релігію “приватною справою” і у різний спосіб намагалася обмежити вплив церковних інституцій на соціально-економічне життя місцевого населення.

Насамперед Народні Збори Західної України у жовтні 1939 р. проголосили ліквідацію церковного землеволодіння.

Крім конфіскації церковних земель та майна, радянська влада на церкву наклала сільськогосподарський, прибутковий, протипожежні, та обов’язкові страхові платежі. Додатково церква сплачувала авторські відрахування за виконання церковних пісень, подібно до того, як це робили професійні співаки під час гастролей. Разом з тим, з храмів збирали податок за площу використовуваних приміщень. Окремо священики платили прибуткові податки, якщо використовували землю для обробітку, в окремих місцевостях землі від священика не забрали, натомість дозволили займатися господарством як одноосібнику за умови сплати усіх податків та виконання трудових повинностей, розмір яких був вищим від того, які сплачували селяни-одноосібники. Конфіскувавши частину парафіяльних

будинків під потреби нової влади, зокрема для приміщень шкіл, сільрад, сільських амбулаторій чи колгоспних контор, парохам, які залишалися мешкати у іншій частині конфіскованих парафіяльних споруд, запровадили орендну оплату за житло, як “нетрудовому елементу” 5-тикратно більшу, ніж іншим прошаркам “нетрудового елементу” і 12-тикратно більшу, ніж іншим громадянам.

Поширили на церкву дію Постанови ЦВК і Раднаркому СРСР від 23 січня 1934 р. “Про збір на потреби житлового і культурно-побутового будівництва в містах і сільських місцевостях”, розміри котрого встановлювалися місцевими фінвідділами. Священникам, залежно від лояльності до радянської влади, нараховували від кількох сотень до кількох десятків тисяч карбованців. Пароху с. Іванівці Жидачівського району Львівської області нараховували 12 400 крб прибуткового податку, натомість у с. Володимирці, найбільшій парафії в деканаті, нараховували податок 22 876 крб. У с. Княже Золочівського району Львівської області на церкву наклали 6000 крб податку, “коли в селі добра корова коштувала 150–200 крб, а на священика у 1939 р. наклали 42 000 крб податку, і 4000 крб «культзбору»”. За цей податок у 46 000 крб, можна було купити всю худобу села корів, коней, свиней”. В с. Ясенівці Зборівського району Тернопільської області пароху нараховували у 1939 р. 10 000 крб податку, на сплату якого селяни зібрали лише 800 крб.

Для сплати податків священники часто змушені були продавати все належне їм майно та частину поля, решту землі просто роздавали парафіянам, як це мало місце у с. Глинна-Застав’є Глинянського району Львівської області. У с. Боків Підгаєцького району Тернопільської області 4 га церковного поля роздавали біднякам, проте ніхто не хотів брати, і землю повернули назад парохам. Натомість забрали 35 центнерів зерна по ціні 2 крб за 1 центнер, коли на ринку 2 крб коштувала курка, крім того, нараховували 13 000 крб податків, для сплати яких, парох продав весь реманент, а решту доплатили парафіяни.

Населення по-різному ставилося до описуваної проблеми. Одні підтримували, інші ставилися байдуже, треті взагалі відходили від церкви, переважно у тих селах, де релігійність була низькою і до того. Проте більшість селян залишилися вірними церкві, відмовлялися брати наділені їм церковні землі та різними способами намагалися підтримати своїх парохів. Зокрема, селяни робили місячні складки не лише на сплату податків з церкви, але і з священика. У селах, де землю роздали людям, вони з власної ініціативи давали частину священику для сплати ним контингенту, іншу частину самі мали віддати владі. Варто зазначити, що відважитися на такі вчинки людям було доволі складно, адже тих, які ходили до церкви, виганяли на важкі роботи в лісі, накладали більшi податки.

Такий стан справ змусив Митрополита Шептицького 3 вересня 1940 р. звернутися листом до голови ЦК КП(б)У М. С. Хрущова з проханням

зменшити податкове навантаження на духовенства та селян. Серед іншого Митрополит зазначав: "... всі ми лояльно відносимося до Радянської Влади і хотіли би, щоб нижчі органи не підкопували надмірними податками довір'я до неї". На жаль, це звернення залишилося без уваги, та податковий тиск на церкву лише посилювався.

Під час нацистської окупації краю податковий тиск на церкві дещо ослаб. Німецька окупаційна адміністрація від сільських священиків вимагала сплати податків з прибутків, отриманих від ведення сільськогосподарської діяльності.

Після звільнення території Східної Галичини від нацистських окупантів, радянська влада, незважаючи на те, що греко-католицька церква виділила значні кошти для потреб Червоної армії, повернулися до практики посилення фіскального тиску на релігійні спільноти.

Податковий тиск на греко-католицьку церкву припинився після об'єднання частини її парафій із відповідними структурами Російської православної церкви, хоча релігійні громади і надалі сплачували значну кількість податків.

ЛЕНД-ЛІЗ АВТОМАТИЧНОГО СТРІЛЕЦЬКОГО ОЗБРОЄННЯ В СРСР

Фрадинський Олександр Анатолійович
*Науково-дослідний центр митної справи
Науково-дослідного інституту фіскальної політики
Університету державної фіскальної служби України
(м. Хмельницький)*

Вивчення поставок стрілецької зброї відразу наштовхує на думку про незначну їх роль у підсиленні озброєння радянської армії. Поставки двох типів пістолетів-кулеметів кількістю у 122 948 одиниць (за радянськими даними) не могли компенсувати потреби воюючої багатомільйонної армії, проте в частині забезпечення для ведення бою на ближніх дистанціях ленд-лізівські автомати калібром 11,43-мм, які почали надходити в СРСР з 1941 року, коли у військах відчувався тотальний дефіцит ручної автоматичної зброї, сприяли частковому підсиленню радянських стрілецьких частин. Ще одним позитивним моментом у здійсненні стрілецького ленд-лізу стала можливість практичного вивчення зразків іноземного озброєння в умовах ведення бойових дій у різних погодних умовах, видах бою, географічних зонах.

Серед автоматичної зброї найбільшу питому вагу займають поставки улюбленої зброї чикагських гангстерів – пістолета-кулемета Томпсона А-1 (зразка 1928 року), яких, за американськими даними, надійшло близько

112 тис. одиниць. В армійських підрозділах цей пістолет-кулемет отримав назву “окопного віника” за його високу ефективність в бою на близьких дистанціях (окопах, будівлях, населених пунктах), де усе вирішувала скорострільність зброї та ємність магазину. Цікаво, що досвід його використання в СРСР не обмежується лише II Світовою війною та має значно довшу історію – автомат Томпсона почали закуповувати ще у 20-х роках для озброєння частин спеціального призначення (ЧОН) Головного політичного управління (ГПУ), які були задіяні у ліквідації бандформувань на Кавказі та в Середній Азії, про що свідчать архівні фотографії.

Першими військовими частинами, куди почалося постачання американських автоматів, стали підрозділи Північного флоту, згодом їх включили до озброєння танків та літаків (як особисту зброю пілотів у випадку вимушеної посадки літака в тилу ворога), вантажних та легкових автомобілів, мотоциклістів, як правило, 1-2 пістолет-кулемет на екіпаж. Характерні гільзи, калібру 11,43-мм, і зараз знаходять на місцях запеклих бойових дій від Кольського півострова до Кавказу та Кубані. Серед архівних документів початкового періоду війни є наказ начальника штабу Брянського фронту командуючому артилерією від 15.02.1942 року, про те, що на озброєнні 38-ого, 3-ого, 5-ого, 58-ого лижних батальйонів перебувають “англійські автомати «Томпсон»”, постачання яких патронами є утрудненим. У зв’язку із цим начальнику артилерійського постачання необхідно *“забезпечити безперебійне постачання боєприпасами вказаних лижних батальйонів, взявши їх забезпечення під особистий контроль”*.

Радянська сторона вважала в доцільності використання цього виду стрілецької зброї на своєму фронті із-за:

- “чутливості” до забруднення в умовах окопної війни;
- відсутності у Радянському Союзі виробництва патронів калібру 11,43-мм та необхідності їх доставки через океан, що і було підтверджено в ході бойових дій, коли солдати за першої ж нагоди міняли американця на радянський ПППШ;
- певного дефіциту ручної автоматичної зброї у військах заокеанських союзників, однією із причин якого була висока вартість виготовлення.

У підрозділах радянської армії пістолет-кулемет Томпсона найкраще зарекомендував себе як індивідуальна зброя моряків, артилеристів, саперів, шоферів, солдатів тилових підрозділів, тобто бійців, які не перебували в постійному вогневому контакті з ворогом. Радянських морських піхотинців, озброєних Томмі-Ганом із барабанним магазином, американці жартома прозвали “Russian Gangsters” – “російськими гангстерами”. Проте, слід визнати, в армійських підрозділах автомат “не прижився” – цьому сприяло велике розсіювання куль при стрільбі, невелика її дальність, калібр в 11,43-мм обумовлював більшу вагу патрона, що, своєю чергою, обмежувало кількість боезапасу, який міг брати з собою солдат у бій чи розвідку.

У загальну кількість поставок пістолетів-кулеметів за системою ленд-лізу увійшла і певна кількість пістолетів-кулеметів Рейзинга, про вико-

ристання яких в Радянському Союзі залишилося вкрай мало інформації. Основним джерелом, яке підтверджує його використання, є “Пам’ятка про використання американського 11,43-мм пістолет-кулемета Рейзинга”, видана Народним комісаріатом оборони СРСР у 1942 році. На жаль, інформації про особливості використання пістолета-кулемета на радянсько-німецькому театрі бойових дій не залишилося. Форма пістолета-кулемета, ємність його магазинів на 12 та 20 патронів, довжина ствола та особливості ергономіки нашттовхують на думку про те, що цей вид зброї необхідно віднести до класу карабінів, обладнаних перемикачем автоматичного та одиночного режимів стрільби.

Суттєвою перевагою була його дешевизна. Якщо вартість виготовлення пістолета-кулемета Томпсона становила близько 225 доларів, то дітище Райзинга обходилося казні США у 50 доларів. Серед недоліків варто виокремити відсутність взаємозамінності у деталях – прямо заборонялося переставляти деталі з одного карабіна на інший, також зазначалося, що надмірно часта чистка зброї веде до виведення її частин із ладу, до початку стрільби ствол карабіну повинен бути змазаний, а перед її початком – витертий насухо, тощо. Окрім того, пістолет-кулемет Райзинга був сам по собі складний за конструкцією в порівнянні із радянськими аналогами. Про його бойові якості свідчить вкрай невисокий рівень довіри в середовищі основних експлуатантів – Корпусу морської піхоти США. Бійці намагалися позбавитись від цього озброєння за першої-ліпшої нагоди, що зумовило його передачу на бойові кораблі, військовій поліції, силам берегової оборони.

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ МИТНОЇ СИСТЕМИ В’ЄТНАМУ

Ченцов Віктор Васильович

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Період 1945–1954 рр.:

10 вересня 1945 року засновано Департамент тарифів і непрямих податків Демократичної Республіки В’єтнам.

Ситуація в країні. У цей час країна знаходилась у стані війни. Політичним завданням В’єтнамської митниці було “уважно стежити і своєчасно виконувати завдання революції, отримувати дохід для національного бюджету, контролювати імпорту і експорт товарів, боротися з контрабандою між регіонами вільних і тимчасово окупованих районів”.

Завдання. Отримання податків від експортно-імпортних операцій. Згодом були надані додаткові повноваження по боротьбі з контрабандою наркотиків.

Організаційна система.

Центральна – Департамент тарифів і непрямих податків (у подальшому Департамент оподаткування і непрямих податків) при Міністерстві фінансів.

Період 1954–1975 рр.:

Ситуація в країні. Побудова соціалізму на Півночі, протистояння американському вторгненню, воз'єднання країни.

Завдання. На цьому етапі митниця визначається як інструмент забезпечення належного здійснення державного монопольного режиму зовнішньої торгівлі, здійснення тарифної політики (збір податку на некомерційні товари), боротьби з транскордонною контрабандою.

Організаційна система. 17 червня 1962 року уряд видав рішення про створення Митного департаменту при Міністерстві зовнішньої торгівлі.

Період 1975–1986 рр.:

Ситуація в країні та завдання митниці. Після об'єднання країни митні органи функціонували по всій країні з північного кордону до південно-західної прикордонної лінії, у морських портах, міжнародних аеропортах, вантажних станціях.

Організаційна система. 30 серпня 1984 року Державна рада затвердила постанову про створення Головного митного департаменту при Раді міністрів.

Період 1986–2005 рр.:

Ситуація в країні. Шостий Конгрес правлячої Комуністичної партії запропонував відновити країну, впровадити політику відкриття і розвитку багатосекторальної економіки під контролем держави.

Завдання та організаційна структура. У лютому 1990 року Голова Державної ради підписав указ про митницю, який визначає функції в'єтнамської митної служби на чолі з Головним митним управлінням.

Після злиття у 1996 р. двох в'єтнамських митних шкіл рішенням Кабінету Міністрів було створено Митний коледж. З 1986 по 1999 роки професійну підготовку пройшли 4642 співробітники. Ще 1750 співробітників пройшли навчання в університетах.

З 01 липня 1993 р. в'єтнамська митниця стала офіційним членом Всесвітньої митної організації.

З 1990 по 2000 роки митний сектор активно здійснював реформу адміністративних процедур. Також у цей час було підписано та реалізовано два проекти з іноземними партнерами. Це проект “Зміцнення потенціалу В'єтнамської митної служби для управління імпорту і експорту” та проект техніко-економічного обґрунтування, який фінансувався департаментом торгівлі США і компанією UNISYS з інформаційних технологій для застосування технології обміну даними.

З 1993 по 2001 роки митниця зосередилася на розробці та доопрацюванні проекту митного законодавства. Митний Закон був підписаний Президентом 12 липня 2001 року. Зі змінами Закон набрав чинності з 01.01.2006 р.

Період 2006–2020 рр.:

Завдання митниці. В'єтнамські митні органи мають завдання оглядати і контролювати товари і транспортні засоби; запобігати і боротися з контрабандою і незаконним переміщенням товарів через кордон; здійснювати втілення податкового законодавства щодо експорту та імпорту товарів; пропонувати вдосконалення політики і заходів державного регулювання експорту, імпорту, виїзду, в'їзду і транзиту, а також податкової політики щодо експорту та імпорту товарів.

Організаційна система митних органів має такий склад:

- Генеральний департамент митної служби, який є органом у складі уряду;
- Митні департаменти провінцій, міжпровінційні департаменти і департаменти міст центрального підпорядкування;
- Митні департаменти пунктів пропуску, відділи митного контролю.

Уряд визначає завдання, організацію та функціонування митних органів усіх рівнів; службовий режим, звання, ранги, зарплатню, надбавки за вислугу та інші режими спеціальних пільг для митників; митні значки, прапори, спеціальні знаки, уніформу та ідентифікаційні картки.

Стратегія митного розвитку В'єтнаму до 2020 року передбачає таке:

1. Сприяти торговельній діяльності та в той же час підвищувати державне управління митними органами відповідно до положень Закону.
2. Сфокусувати і широко застосовувати підхід управління ризиками до рівня передових країн Південно-Східної Азії.
3. Впровадити спеціальний механізм пріоритету бізнесу щодо процедур та безпеки відповідно до стандартів ВМО.
4. Впровадити національний митний єдиний механізм і приєднатися до "Єдиного вікна".
5. Зменшити частку перевірок товарів до 7% (рівень фактичної перевірки до 2015 р. складав 10%).
6. Збільшити до 90% у 2020 р. частку дозволів на імпорт-експорт, що реалізується в національному універсальному механізмі (у 2015 р. складав 50%).

Правову основу українсько-в'єтнамського торговельно-економічного співробітництва становлять:

- Угода про торговельно-економічні відносини (1992 р.).
- Угода про створення Міжурядової українсько-в'єтнамської комісії з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва (1993 р.).
- Меморандум про розуміння між Урядом України й Урядом СРВ щодо вступу України у СОТ (2007 р.).
- Угода між Урядом України і Урядом СРВ про заохочення і захист інвестицій (1994 р.).

- Протокол про взаємне визнання ринкового статусу економік (2007 р.).

ВІДРОДЖЕННЯ ТОВАРНО-ГРОШОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ У 1953–1958 рр.

Мазур Оксана Олександрівна

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(м. Черкаси)*

На початок 1950-х років розруху в сільському господарстві України не було подолано. Основні кошти держава направляла на відбудову важкої промисловості та оборонного комплексу, натомість аграрний сектор залишався донором цих ресурсів. Нееквівалентний обмін між містом і селом відбувався через закупівлю державою у колгоспів сільськогосподарської продукції за надто низькими директивними заготівельними цінами, які не відшкодовували суспільно необхідні затрати праці. З міста ж колгоспи отримували за дуже завищеними цінами промислові товари та техніку, що зосереджувалася в МТС.

У результаті цих процесів власні грошові нагромадження колгоспів були незначними, що позначилося на низькій і несвочасній оплаті праці колгоспників. У господарствах встановлювалися норми виробітку і завдання, за які колгоспникам нараховувалися трудові. Виробити денну норму, як у рослинництві, так і в тваринництві, було досить важко, оскільки більшість виробничих процесів не було механізовано і вони виконувалися вручну. Середній виробіток трудових за рік варіювався по областях із урахуванням природних зон та структури господарства. Оплата ж праці за вироблені трудові в колгоспах України (як її грошова, так і натуральна частки) була мізерною. Так, на початку 1950-х років колгоспники отримували в середньому 16,4 крб за місяць, що в 4 рази менше, ніж отримували робітники і службовці. До того ж, як правило, зарплатню колгоспники отримували наприкінці господарчого року, після того як колгосп розраховувався з МТС за надані послуги. Оскільки розрахунок з колгоспниками здійснювався за залишковим принципом, то часто-густо їхня зарплатня була мізерною, або її взагалі не нараховували. Так, у 1951 р. 33 колгоспи в Україні не оплатили працю колгоспників, а у 1952 р. таких господарств налічувалося 18. Переважно це були господарства західних областей України. Натуральна частка зарплати також була незначною. У 1951 р. в Україні налічувалося 8611 колгоспів, у яких на трудовень видавалося до 1 кг зерна, а в 1952 р. таких господарств було 2693.

Таким чином, важка праця українських селян у повоєнний період належно не оплачувалася. Негативно на розвиток сільського господарства

в той період вплинула також податкова політика держави щодо особистих підсобних господарств. Податків було настільки багато, що вони часто перевищували зарплатню селянина. Така політика майже повністю нівелювала товарно-грошові відносини на селі, знищивши будь-яку особисту зацікавленість колгоспників у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції.

Катастрофічна ситуація в сільському господарстві на початку 1950-х років вимагала термінового вирішення проблеми. Тому не випадково, що саме цю галузь народного господарства М. Хрущов обрав головним об'єктом своєї реформаторської діяльності. На пленумі ЦК КПРС у вересні 1953 р. він указав на причини відставання сільського господарства, що зводилися до низького рівня його фінансового й матеріально-технічного забезпечення. Відтоді почалося здійснення низки заходів економічного стимулювання роботи сільськогосподарських підприємств: збільшення капіталовкладень, підвищення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію по держзамовленню, підвищення оплати праці колгоспників, зниження податків з присадибних господарств селян.

Державні капіталовкладення у сільське господарство країни лише впродовж 1954–1955 рр. на 40% перевищили їх загальну суму за 1946–1950 рр., а в 1954–1958 рр. – були вдвічі більшими сумарного обсягу капіталовкладень у сільське господарство за 1933–1953 рр. Це позначилося на зміцненні машинно-тракторного парку, рівні механізації та електрифікації виробничих процесів. Наприкінці 1950-х років вдалося досягти довоєнного рівня парку тракторів, зернозбиральних комбайнів, автомашин. Моральному стимулюванню колгоспників до праці сприяло підвищення державних закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію в 5–7 разів.

Наслідком зазначених процесів стало значне зростання грошових доходів колгоспників (у 1957 р. порівняно з 1952 р. – у 2,3 рази). Так, виплата грошей за трудові дні на працездатного колгоспника у 1958 р. збільшилася у 3,8 рази порівняно з 1953 р. У результаті пенсійної реформи 1956 р. уперше колгоспникам почали виплачувати пенсії та соціальні допомоги. На зміцненні грошових відносин на селі позначилося також відчутне зниження податків та відміна обмежень щодо підсобних господарств селян. Це сприяло зростанню зацікавленості у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції, оскільки її надлишки колгоспники мали право здавати державі за підвищеними цінами, а також вільно продавати на ринку.

Зміна державної політики щодо розподілу капіталовкладень на користь села сприяла поживавленню житлового будівництва, прискоренню його електрифікації та радіофікації, відновленню та розширенню довоєнної мережі закладів торгівлі й громадського харчування, збільшенню кількості медичних, культурно-освітніх закладів. Проте, загалом, житлово-побутові умови українських селян залишалися тяжкими, а соціальна інфраструктура розвивалася вкрай повільно.

Таким чином, упродовж 1954–1958 рр. в аграрному секторі економіки України відбулися значні позитивні зрушення. У той період зросла продуктивність праці, значно збільшилося виробництво сільськогосподарської продукції, збільшився машинно-тракторний парк, а головне – значно підвищився рівень доходів та добробут колгоспників, що сприяло, по суті, відродженню товарно-грошових відносин в українському селі, повністю нівельованих злочинною сталінською політикою.

ІСТОРИЧНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ОБЛІКУ В ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІЙ АВТОМАТИЗОВАНІЙ СИСТЕМІ В. М. ГЛУШКОВА

Муравський Володимир Васильович

Тернопільський національний економічний університет (м. Тернопіль)

Муравський Василь Володимирович

Тернопільський національний економічний університет (м. Тернопіль)

Загальноприйнятим початком становлення Інтернету є розробка у 1969 році мережі Agranet (з англ. – Мережа Агентства передових досліджень), створеної на замовлення військових відомств та інституцій США. Натомість, ще у 1964 році в Україні В. М. Глушковым була спроектована Загальнодержавна Автоматизована Система збору і обробки інформації для обліку, планування народним господарством (ЗДАС). На відміну від інших технологічно подібних проектів, реалізація мережі ЗДАС передбачалася винятково у економічній площині. Значних змін зазнавав бухгалтерський облік як основний інформаційний ресурс економіки в умовах реалізації принципів ЗДАС (табл. 1).

Комунікаційні мережі та засоби зв'язку стають визначальними чинниками функціонування загальнодержавної автоматизованої системи. Завдяки комунікаційним технологіям виникає можливість об'єднання електронно-обчислювальних машин в єдину мережу з централізованим підпорядкуванням. Ще у 1956 році у промисловості за допомогою цифрових машин здійснювалося автоматичне керування як окремими агрегатами, верстатами, так і поточними лініями і навіть цілими автоматизованими заводами. У подальшому реалізувалося поступове ієрархічне об'єднання обчислювальних центрів за галузевим, територіальним та відомчим принципом. Регіональні обчислювальні центри передбачалося розміщувати у столицях союзних республік та промислових агломераціях. На території України центри ЗДАС планувалося базувати у Києві, Дніпрі, Харкові, Одесі, Вінниці, Чернівцях і Тернополі.

Вплив принципів організації ЗДАС на бухгалтерський облік

№ з/п	Принцип організації ЗДАС	Вплив на організацію обліку
1.	Найбільш економне та ефективне використання засобів зв'язку.	Комунікації є визначальним чинником організації обліку. Передача облікової інформації є етапом автоматизованої її обробки.
2.	Має існувати центральна (міжвідомча) ланка, що виконує функції диспетчеризації і комутації повідомлень, його технічна база – система загальнодержавних (міжвідомчих) інформаційно-обчислювальних центрів, які є одночасно і центрами комутації повідомлень.	Централізація обліку. Збір облікових даних здійснюється в місцях їх виникнення. Обробка виконується в обчислювальних центрах.
3.	Головний обчислювальний центр розташований в безпосередній близькості від місця зосередження центральних органів управління і з'єднаний широкосмуговими каналами зв'язку.	Оброблена облікова інформація передається в центри управління для прийняття управлінських рішень.
4.	У разі змін (організації нового міністерства або передачі підприємства) структура ЗДАС залишається стабільною, зміниться відомча приналежність абонентів; мережа має власну людино-машинну диспетчерську службу, яка опрацьовує заявки від абонентів на інформацію.	Комунікаційна мережа регламентована з розподілом облікової інформації між абонентами. Функції регламентування виконуються диспетчерською службою.
5.	Відомчі обчислювальні центри в методичному та інформаційному відношенні повинні бути підпорядковані ЗДАС.	Єдина методика обробки і передачі облікової інформації, що визначає інформаційну сумісність системи обліку та управління на різних ієрархічних рівнях.
6.	Основними абонентами ЗДАС є автоматизовані системи управління великих та середніх підприємств і об'єднань, обчислювальні центри, інформаційно-диспетчерські пункти.	Систему доцільно запроваджувати на великих та середніх підприємствах, які об'єднуються з обчислювальними центрами та диспетчерськими службами
7.	Інформації на низовій ланці (побудова інформаційної бази ЗДАС) повинна бути повною, об'єктивною і своєчасною.	Якісні характеристики облікової інформації є важливими для ефективного управління.
8.	В інформаційну базу потрібно включити перспективний план-прогноз розвитку галузі в динамічному поданні, а також плани на більш короткі періоди (5 років і 1 рік).	Облікова інформація має бути цінною для тактичного та стратегічного управління з метою прогнозування економічних показників.

Обчислювальні центри містили необхідну технічну та організаційну інфраструктуру. На базі технічного і програмного забезпечення організовувалася електронна база облікових даних, інформація в яку надходила з робочих місць облікових фахівців. Виробниче обладнання здатне збирати

облікову інформацію, через мережеві канали зв'язку передавати на обробку та отримувати готові управлінські рішення. База даних слугувала накопичувачем інформації, на основі якої автоматизовано приймалися управлінські рішення. Для цілей управління цілими галузями економіки облікова інформація акумулювалася та надсилалася у всесоюзний обчислювальний центр. Розроблявся механізм автоматизованого розподілу облікової інформації для поточних та стратегічних цілей управління.

Збір та обробка облікових даних в місцях їх виникнення мала бути стандартизованою з метою подальшого акумулювання інформації для статистичних цілей. Передбачалася розробка уніфікованого програмного забезпечення, яке б працювало за єдиною методикою незалежно від регіонального розташування. Вперше важливими стають якісні характеристики облікової інформації, такі як: своєчасність, повнота, оперативність, достовірність, забезпечення яких є можливим завдяки використанню електронно-обчислювальних машин, об'єднаних в мережі. Завдяки мережевому принципу обробки облікової інформації забезпечується можливість віддаленого та одночасного виконання облікованими працівниками функціональних обов'язків.

Хоча планувалося об'єднання усіх підприємств в єдину комунікаційну мережу, найбільш придатними до автоматизації обліку були середні та великі інституції. Пріоритет надавався промисловим підприємствам, торговельним закладам та колгоспам. В майбутньому усі інституції вимагалося під'єднати до загальнодержавної автоматизованої системи, що б дало змогу інтегрувати економічну сферу з навчальною, науково-технічною, статистичною та іншою діяльністю. Інтеграція обробки облікової інформації з іншими видами інформаційних ресурсів забезпечила досягнення синергетичного ефекту в управлінні державою.

Проте через значну урядову бюрократизацію, супротив науковців-маргіналів усередині СРСР та критику іноземних науково-технічних та військових інституцій плани щодо масштабної реалізації ЗДАС не були реалізовані. Отже реалізація обліково-контрольних функцій в умовах загальнодержавної комунікаційної мережі потребує подальших досліджень.

АЗЕРБАЙДЖАНСЬКО-УКРАЇНСЬКА ТОРГІВЛЯ ЕНЕРГОНОСІЯМИ

Гахраманова Хатіра Джахангір кизи

Інститут історії ім. А. А. Бакіханова НАН Азербайджану (м. Баку)

З перших років незалежності Україна залежала в енергетичних потребах від Російської Федерації. Тому прагнула закріпити відносини з альтернативними постачальниками нафти та газу. РФ протистояла цим

спробам. Попри те Україна розвивала з Азербайджаном співпрацю в сфері торгівлі й транспортування енергоносіями.

Її перший напрям склав проект “Євро-Азійського нафтотранспортного коридору”. Він передбачав створення нового маршруту транспортування нафти з Каспійського регіону в Україну та ЄС в обхід перезавантажених турецьких проток. Очевидно, що для України дуже важлива підтримка Азербайджаном українського варіанту транспортування каспійської нафти за маршрутом Баку-Супса-Одеса-Броди як елементу Євро-Азійського нафтотранспортного коридору. За цим варіантом нафта з Баку нафтопроводом мала доставлятися до грузинського порту Супса, а звідти танкерами – в Одесу (нафтовий термінал “Південний”), а далі нафтопроводом “Одеса-Броди” в європейські країни. З точки зору реалізації цього проекту, Азербайджан займає головну позицію як найбільший експортер нафти на Кавказі. Для України цей проект став би альтернативою іншим, зокрема російським джерелам.

Тут важливий також “Транскавказький коридор” як елемент “Євро-Азійського нафтотранспортного коридору”. Україні він сприяв би у розширенні її інтересів у Середній Азії. Цей “коридор” міг би “зв’язати” Чорноморсько-Каспійський регіон, який міг би стати центром торгівлі між Європою, Близьким Сходом і Азією.

Ще у середині-другій половині 1990-х років азербайджансько-українські офіційні делегації обговорювали питання спільної розробки й газових родовищ, про постачання Україною нафтогазового обладнання в обмін на нафтопродукти. Азербайджанські спеціалісти виявляли готовність допомогти в розробці української частини шельфу Чорного моря. У свою чергу, азербайджанська сторона хотіла би отримувати з України компресори, насоси і т. д. Тут же стояло питання про обслуговування, ремонт та виробництво цього обладнання шляхом утворення спільних підприємств.

Інший напрям азербайджансько-українського енергетичної торгівлі складало постачання азербайджанської нафти на нафтопереробні заводи України з подальшим транзитом у треті країни з використанням нафтотранспортної системи України. Ще 20 березня 2011 р. Кабінет Міністрів України та уряд Азербайджанської Республіки уклали угоду про розвиток співпраці в сфері транспортування нафти територією України. Реалізація цієї угоди дозволила б збільшити завантаженість нафтопроводу “Одеса-Броди”. Відбувались переговори щодо постачання нафти на митну територію України для подальшої її переробки на Кременчуцькому НПЗ.

Зрештою азербайджанська нафта постачалась в Україну танкерами в Одеський морський порт і далі Придніпровським нафтопроводом на Кременчуцький НПЗ, нафтопроводом “Одеса-Броди” на Надвірнянський і Дрогобицький НПЗ. Але постачання припинилось, бо в останні роки Азербайджан зробив ставку на будівництво НПЗ, оскільки продаж нафтопродуктів вигідніший, ніж продає сирої нафти. Очевидно, що Україна

зацікавлена в транзиті через її територію каспійської нафти у Європу. Вона також зацікавлена в отриманні нафти для своїх потреб.

Між Азербайджаном та Україною інтенсивно здійснювалась співпраця щодо постачання азербайджанського скрапленого газу. Цьому сприяло освоєння газових родовищ на шельфі Каспійського моря (Шах-Деніз-1, Шах-Деніз-2). Сьогодні Азербайджан нарощує темпи розвитку газовидобувної галузі.

Саме Азербайджан деякі українські експерти оцінюють як перспективне джерело постачання природного газу в Україну. Щоправда інші українські експерти сумніваються у цьому. Вони вважають, що проект GUEU (Georgia-Ukraine-European Union) менш вигідний, ніж проект AGRI ((The Azerbaijan-Georgia-Romania Interconnector). Обидва проекти газопроводу “Білий потік” передбачали прокладку газопроводу з Азербайджану через територію Грузії в район Супса на грузинське узбережжя Чорного моря і далі по дну Чорного моря в Україну чи Румунію. На користь “румунського проекту” зіграла політична стабільність Румунії і її членство в ЄС. Тому консорціум AGRI виступив інвестором будівництва “LNG-терміналу” в Коснтанці (Румунія).

Тоді мова йшла про постачання природного газу у скрапленому вигляді. Але для цього слід було побудувати термінал для прийому скрапленого природного газу. До 2014 року “LNG-термінал” “Південний” мали підготувати для прийому перших танкерів. Крім Азербайджану, постачальниками газу мали стати Алжир, Лівія, Єгипет, Катар. Проте будівництво терміналу не відбулось і це очевидно позначиться на азербайджансько-українській співпраці в схожих проектах.

Більше того, на думку українських експертів, Україні не слід розраховувати на азербайджанський газ. На сьогодні Азербайджан уклав понад 30 угод з різними країнами й газовими корпораціями. Він бере участь у цілій низці проектів (“Nabucco”, Трансадриатичний газопровід, Трансарабський газопровід, Трансанатолійський газопровід (“TANAP”, “AGRI”). Окрім цього, уклав угоду про постачання газу до РФ та Ірану.

Не дивлячись на це, азербайджанська й турецька сторони зацікавлені в участі України в “Трансанатолійському газопроводі”. Україна також розраховує на туркменський газ, але для цього потрібно побудувати “Транскаспійський газопровід” по дну Каспійського моря. Проте чи відбудеться будівництво наразі не відомо.

Участь України у міжнародних газових компаніях визначає наявність більше 25 тис. км магістральних трубопроводів. Її територією проходять газопроводи “Союз”, “Богатство”, “Прогрес”. На її території розміщені найбільші у Європі підземні газосховища об’ємом 35 млрд. м³. Українські ж спеціалісти вважають, що потрібно більше уваги приділяти видобутку власного природного газу як на суші, так і морському шельфі.

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Булгакова Ольга Федорівна

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Здійснення митної справи й ефективна діяльність Державної митної служби України можливі лише за умови забезпечення митних органів сучасною комп'ютерною технікою та використання сучасних телекомунікаційних мереж для організації автоматизованого інформаційного обміну як у межах митної служби, так і з іншими міністерствами й відомствами України та організаціями закордонних держав. Побудова Єдиної автоматизованої інформаційної системи Державної митної служби України (ЄАІС ДМСУ) являє собою поетапний процес розробки й упровадження автоматизації виконання функціональних завдань митних органів з використанням передових технологій обробки та передачі інформації, поєднаних у технічному, програмному і телекомунікаційному середовищі.

Митна служба України розпочала втілення новітніх технологій в митну справу ще в 1992 році. *У підготовчий період (1992–1993 рр.)* поступово впроваджувалася система збирання й обробки вантажних митних декларацій (ВМД) з використанням програмного забезпечення “Інспектор”. Передача зібраної інформації відбувалася за допомогою фельд’єгерського зв’язку. Для ефективнішого упровадження комп’ютерних технологій в 1992–1993 рр. було розроблено, а 27 липня 1993 р. прийнято концепцію створення ЄАІС ДМСУ і план її реалізації.

На першому етапі (1994–1997 рр.) з метою вдосконалення та прискорення інформаційного обміну було розпочато упровадження в митних органах відомчої системи електронної пошти на базі програмного забезпечення (ПЗ) корпорації Lotus Development Corporation – Lotus cc:Mail. Було створено програмне забезпечення для декларантів і митних брокерів “Митний брокер”. Програма “Інспектор” була перепрофільована на перевірку електронної копії ВМД в митному органі. В 1996 р. у Держмитслужбі почалася розробка системи “Контролю доставки вантажів у митниці призначення”. Надійне функціонування такої системи потребувало створення транспортної мережі супутникового зв’язку. За допомогою сучасних інформаційних технологій побудовано трирівневу систему клієнт-сервер з доступом користувачів до ресурсів серверів центральної бази даних через web-сервер. Почалася розробка та поетапне впровадження програмно-інформаційних комплексів (ПІК) ЄАІС Держмитслужби.

Другий етап (1998–2000 рр.). Враховуючи незадовільний розвиток в Україні наземних каналів зв’язку, введено в промислову експлуатацію транспортну мережу супутникового зв’язку (ТМСЗ). 3 травня 1999 р. поетапно впроваджувався ПІК контролю за доставкою вантажів у митниці призначення за різними напрямками. Одночасно Держмитслужба вводить

в дію інформаційно-аналітичні комплекси за такими напрямками: виконання бюджетних зобов'язань; боротьба з контрабандою та порушенням митних правил; боротьба з наркобізнесом; розрахунок сил та засобів на основних напрямках діяльності митних установ, їх найраціональніше використання; опрацювання короткострокових оцінок при митному оформленні вантажів; впровадження системи прийняття рішень та побудови прогнозів на базі оперативного аналізу інформації за OLAP-технологією. Для забезпечення цілодобового пересилання електронних копій ВМД усіх типів протягом 1998–2000 років було введено в дію такий важливий елемент ЄАІС митних органів, як центральна база даних. Фактично всі програмно-інформаційні комплекси, що розроблялись Держмитслужбою, побудовані з її використанням.

Третій етап (2001–2004 рр.). У цей період було запроваджено в дослідну експлуатацію ПІК “Автоматизована система митного оформлення товарів та інших предметів” Customs Office. У 2002 р. розпочато роботу із створення Комплексної системи захисту інформації (КСЗІ). З метою впровадження в Держмитслужбі електронного документообігу у 2004 році розпочато роботи із створення Системи інформаційно-телекомунікаційного комплексу (ІТК) “Електронна пошта” на базі Lotus Domino/Notes, почалась модернізація існуючої системи зв'язку та перехід на цифрові канали зв'язку і модернізація супутникового сегменту зв'язку. В результаті чого була створена Відомча телекомунікаційна мережа (ВТМ) ДМСУ.

Четвертий етап (2005–2011 рр.). Держави-члени ЄС протягом 2005–2006 рр. прийняли рішення діяти в рамках структури “Електронної Європи” та затвердили Рішення Ради щодо простого та безпаперового середовища для митниці й торгівлі. У підтримку цих ініціатив, у 2006 р. Держмитслужбою України розроблено, а у вересні 2008 р. КМУ схвалено Концепцію створення багатофункціональної комплексної системи “Електронна митниця”. У результаті було розроблено такі елементи (підсистеми) цієї системи: електронне декларування; електронний документообіг; аналіз ризиків і керування ними; контроль за транзитом; єдина міжвідомча автоматизована система збору, збереження й обробки інформації, в тому числі від різних відомств; автоматизоване здійснення усіх видів державного контролю; уніфікована база нормативних та довідкових документів, які використовуються в митних цілях; інформаційне забезпечення пост-аудиту та правоохоронної діяльності.

П'ятий етап (2011–2018 рр.). З 5 квітня 2011 року спочатку як пілотний проект, а потім у повному обсязі було запроваджене електронне декларування, митний контроль та оформлення товарів із застосуванням електронних вантажних митних декларацій. З 1 серпня 2016 року було прийнято рішення про застосування на митниці автоматизованої системи “Єдине вікно”, що дозволило використовувати єдину електронну базу даних різним службам контролю (митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та

інших видів контролю) і в автоматичному режимі обмінюватись інформацією про вантаж, який проходить через кордон України, за допомогою ІТ-системи митниці.

На сьогоднішній день у Державній митній службі України побудована інфраструктура, розроблені та впроваджені в експлуатацію програмно-інформаційні комплекси, які охоплюють майже весь спектр діяльності Держмитслужби, впроваджено електронний документообіг, формується міжвідомча автоматизована система збору, збереження й обробки інформації, в тому числі від різних відомств; автоматизоване здійснення усіх видів державного контролю.

Таким чином, можна сказати, що створення та організація електронного інформаційного середовища в митній службі можливо представити як перехід від інформаційного сховища до інформаційно-довідкової системи, яка, в свою чергу, поступово перетворюється в автоматизовану виконавчо-контролюючу.

THE ROLE OF IDEAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY IN THE VIEW OF MAX WEBER. INSPIRATIONS FOR THE PRESENT DAY

Zemło Mariusz
University of Białystok (Białystok)

Numerous scholars have pondered the development of capitalist economy, especially its roots. Suffice it to mention: Adam Smith, Henri de Saint-Simon, Karl Marx, Werner Sombart. Proposals by these scholars did not arouse as much discussion and intellectual ferment as Weber's undertaking contained in the work *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*.

Reading *Die protestant Ethics* clearly proves that its author built his views in opposition to Marx's. The author of *Capital* approached the issue guided by simple logic – since the phenomenon called capitalism is taking place in the measurable plane also in the measurable plane one should look for its explanation. Thus, reaching for base factors gives you the opportunity to properly exemplify the matter. Of course, such a statement was clearly anchored in Marxist materialist ontology – which prompted decisions to be made only in a convention that recognizes the reality of what is experienced by the senses.

Weber broke this way of presenting the problem. The fact that capitalist order was taking place in measurable reality, that it was based on purely predictable relations in the external world – did not mean for him that factors that did not fit into materialized ontology did not become active in this process. He deliberately tried to show that the forces of the spirit have the power to influence the sphere of matter.

Weber, as he was based on science, sought hard evidence to base his reasoning on reliable foundations. As a scholar who identified with the “historical school” in experience of the past, he sought material that could validate the theoretical assumptions made. He found them in the puritan doctrine, the Calvinist variety, which led to the emergence of a “modern variety of capitalism”. This doctrine he reconstructed on the basis of the texts of Richard Baxter – (English theologian, author of *Christian Directory* – item containing the interpretation of Puritan morality) and Benjamin Franklin (father of the founder of the United States, in whose works he saw pure exemplification of ethos giving the opportunity to shape the capitalist order).

The guidelines constituting the core of the Puritan moral code were premises, respect for which led to an appropriate modification of economic life. The pillars of this code were called “the spirit of capitalism” by Weber. They can be reduced to three basic elements: 1) ascetic lifestyle, 2) profession – calling, 3) enrichment associated with predistination. Each of them was well established in religion. Accepting these elements guaranteed eternal happiness. Above-average justification gave above-average strength to recognize and respect them and to strengthen the resulting reality. Motivation remaining only in the earthly-temporal plane would not have such causative power.

The abovementioned principles, included in the social circulation, meant that individuals were subordinated to the ascetic lifestyle and mobilized in the diligent exercise of the profession, which successively and effectively led to the enrichment of society. Property, however, when confronted with restrictions on consumption and any abstinence that forced Calvinism followers to follow the rules of ethics and the order to get rich, which is an indicator of predistination, naturally led to an increase in capital. In connection with this, the question arose: how can the ever-growing resource of resources be used? Excessive consumption is not indicated. Crossing the thin line between expenses necessary for modest functioning, and getting caught up in the vortex of attractions suggested by the world is extremely easy, which of course would be fraught with consequences – would lead to the loss of a chance for eternal life, hence this direction of spending should definitely not be taken into account. In these circumstances, the most rational use of the capital surplus was the investment. Investments in the most effective way could guarantee increased profits and compliance with the principles set out in Puritan ethics. In this way, by sticking to the recommended puritan life rules, the owners of wealth contributed to the emergence of new economic ventures, which was the most appropriate way to become even more wealthy – and thus to reinforce the chosen one for eternal happiness. This, of course, had far-reaching social consequences – it led to investment expansion and, most importantly, to the formation of a new social order called by Weber the modern capitalism.

It should be emphasized here that modern capitalism, also defined by the scholar as “rational”, was essentially different than well-known in various areas of the world, as well as in various historical periods of “irrational capitalism”. It

was manifested in the ruthless use of one by the other to increase their own benefits. It was so in ancient Rome, in China ruled by Mandarins, in South America, in the Netherlands, colonial England and in many other parts of the globe. There was a tendency to love material goods and striving at all costs and by all means to acquire and multiply them. However, this did not end with the emergence of systemic capitalism, founded on ethical foundations, but “uncoordinated”. In each of the abovementioned cases, the manner of economy was the result of non-methodical practices, often authored by entities operating on the border of the law, and often even those who transgress the law, and by individuals who are particularly gifted in conducting financial activities. Only the casus described in *Die protestantische Ethik* was an exception. He showed that the manner of special economy can be the result of widespread involvement that has emerged within a particular community. At the same time, the units taking part in it with full firmness, implementing strict and demanding ethical principles, did not damage competition or enrich themselves at the expense of others, but managed in the most honest way to implement the adopted priorities, and thus to strengthen the new social order. Development was an inevitable consequence of the accepted axiological order.

Weber's venture can also be viewed as opposing the interpretation of social reality determined by a material factor, i.e. not recognizing the active power of factors of a different nature than the one indicated above. In his case, he rejects the formula: “social being shapes consciousness” and proves that the reverse relationship can take place, namely that “consciousness has the power to shape being”. This can be expressed in a language closer to Weber's style and enclosed in the statement “ideas influence history”. Weberian analyzes were revolutionary in the approach to explaining social facts. Their breakthrough value was not to emphasize the importance of ideal factors in the process of producing real reality, such was the case with Georg Hegel, who emphasized the importance of the spirit movement in the history of the world, and also with August Comte, who claimed that the consciousness factor determines social evolution. The power of Weber's message was to make a rational argument based on hard historical data; relating to specific facts that are realized in a particular social space.

Weber's analysis suggests that also in today's world we can “activate” the spiritual factor to bring measurable economic benefits. It remains an open question in what dimension it is placed (religious, national, ethnic, folk etc.) and how it can be activated?

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ МИТНОЇ І ТОРГІВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ І ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ У СВІТІ

Касян Сергій Якович

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

Діяльність багатонаціональних корпорацій, як міжнародних фірм, що проводять свої зовнішньоекономічні операції в обсязі понад 30% від загального маркетингового обороту, привертає увагу дослідників і фахівців-практиків до вивчення історії міжнародних фінансів, торгівлі, податків та мита. Відомі фахівці у сфері фінансів Ейсан Нікбахт, Анжеліко Гроппеллі висвітлюють низку викликів, що поставали перед багатонаціональними корпораціями в епоху організації зовнішньоекономічної діяльності у 70-х, 80-х роках ХХ століття. Зокрема, до таких нагальних проблем вони слушно зараховують такі, як: зміна поточного курсу долара США й іноземних валют провідних країн світу протягом певного періоду часу ХХ століття; правова база, що стосується оподаткування міжнародних операцій; культурна і соціальна різноманітність націй.

У цьому контексті спеціалісти з історії міжнародних фінансів визначають баланс платежів країн світу протягом різних часових періодів. Значущим є аналізування історії становлення міжнародних фінансових ринків, а саме: ринків євродолару, європейських облігацій, опціонів та ф'ючерсів. На наш погляд, обґрунтованіше визначення вартісно-часових параметрів сучасних міжнародних фінансових операцій, може бути досягнуто на основі глибоких знань історії міжнародних фінансів, торгівлі, податків та мита. Це пов'язано з тим, що темпоральні зміни елементів і структури маркетингового середовища опосередковують підвищення дослідницької уваги до комплексу складних питань історії ціноутворення, податків і мит на продукцію промислових, сервісних підприємств, що має відбуватися на засадах сходження від абстрактного до конкретного з урахуванням реакції конкурентів на зміну цін підприємствами.

М. С. Пашкевич, С. М. Шагоян досліджують хронологію накопичення експортних переваг транснаціональних і мультинаціональних компаній (ТНК, МНК) у межах світового ринку із урахуванням вибору певної портфельної стратегії на рівні асоційованих підприємств. Вони справедливо наголошують на поглибленому аналізуванні квотування експорту, забезпечення високих технічних параметрів інноваційної продукції, вагомих митних тарифів, інтенсивної цінової конкуренції. Підкреслюється ефективне функціонування експортної бізнес-моделі ТНК, яка спрямована на узгодження інноваційних логістичних ланцюжків та маркетингових поточкових схем. На наш погляд, у такій моделі передусім мають бути визначені історичні засади маркетингового ціноутворення і курсоутворення при збуті високотехнологічної продукції і супутніх послуг з логістичного сервісу в

різних країнах світу. Безперечно, успішна участь у міжнародних маркетингових комунікаційних і фінансових заходах сприяє інтенсифікації торгівлі між Україною і ЄС з урахуванням певних методик стягнення податків та мита.

Якщо розглядати історію торгівлі, мит і оподаткування, то при цьому японський автомобільний ринок після Другої світової війни мав свою специфіку. Ця специфіка історично полягала у тому, що важко було досягти економії на умовно-постійних витратах при досягненні широкого асортименту автомобільної пропозиції. У зв'язку із цим дотримувалася гнучкість організації внутрішніх і технологічних бізнес-процесів. Відмітимо, що історично у процесі фінансової і маркетингової діяльності така філософія бізнесу була притаманна Тойота Мотор Корпорейшн (Toyota Motor Corporation), що є відомою японською автомобілебудівною корпорацією і є конкурентоспроможним агентом фінансово-промислової групи "Toyota / Тойота". Ця корпорація є провідним виробником сучасних високотехнологічних автомобілів у світі поруч із Volkswagen і альянсом Renault-Nissan-Mitsubishi. Тому база для оподаткування та стягнення митних зборів історично комплексно формувалася з урахуванням виробництва продукції у найкоротші терміни, дякуючи швидкій адаптації внутрішньої і зовнішньоекономічної маркетингової політики. До цього історично допасовувалися відповідні детермінанти торгівельної політики.

На сьогодні програмування роботи конвеєрної стрічки на високотехнологічних підприємствах України та світу слушно відбувається завдяки формуванню низки інноваційних алгоритмів. Цей аспект викристалізувався історично на базі створення японської системи Канбан, де створено історично системні умови для уникнення марнотратства різних видів ресурсних потоків, якими комплексно огортаються сучасні інноваційні бізнес-процеси. Отже, протягом останніх декількох десятиріч формувалися інноваційні ресурсні технологічні потоки, необхідні для успішної організації Інтернет-маркетингу у віртуальному інноваційному середовищі взаємодії високотехнологічних фірм і агентів з клієнтами, партнерами і стейкхолдерами.

ЗАСТОСУВАННЯ КІЛЬКІСНИХ МЕТОДІВ В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Морозов Олег Вікторович

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Гревцов Микола Євгенійович

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Удосконалення наукових технологій в гуманітарних дослідженнях актуалізують роль кількісних методів. Результати, отримані на їх основі,

кількісні характеристики явищ і процесів можуть поглибити наші знання про минуле. На сучасному етапі історичні дослідження тісно пов'язані з різноплановими кількісними, або математичними методами. Традиційно вважається, що математичні методи та пов'язані з ними електронно-обчислювальні машини допомагають історикам при розрахунках, полегшуючи і прискорюючи дослідницький процес, але цим абсолютно не обмежується їх значення.

Звернення до математичних методів змушує будувати роботу історика таким чином: на першому етапі дослідження необхідно обрати об'єкт дослідження й чітко сформулювати мету. Наступний крок передбачає, що об'єкт дослідження приймає кількісну форму. Таким чином визначається система показників, які могли б охарактеризувати явище, що досліджується, і формується система статистичних показників. На другому етапі історик конструє робочу гіпотезу, яка, з його погляду, може відповісти на сформульовані питання. На третьому етапі здійснюється збір даних, які локалізуються конкретно проблематикою для перевірки висунутої гіпотези. І нарешті, історик перевіряє власну гіпотезу на підставі отриманих ним кількісних даних.

Прілюструємо об'єктивність наших суджень такими історичними прикладами. У середині XIX століття, завдяки фінансовій підтримці Наполеона III, розпочався розвиток військової археології та реконструкції. Французьким урядом цілеспрямовано фінансувалися розкопки в Алезії, за результатами яких відбулась перша спроба реконструювати античне судно – трирему і середньовічну металеву машину – требюше. Під час експериментів з реконструкції стародавньої військової техніки вперше були застосовані математичні методи з метою дослідження розвитку античних технологій. Так, за допомогою математичних методів, Р. Пейн-Геллвей реконструював римську одноплечову машину онагр, описану Амміаном Марцелліном. Цей реконструйований онагр зумів запустити кам'яне ядро вагою 3,6 кг на відстань 450 метрів. На початку XX ст. майор Е. Шрам у співпраці з університетськими вченими і за підтримки кайзера Вільгельма II побудував дванадцять зразків античних металевих машин. Також статистичні методи в своїх розрахунках у ході досліджень античної історії використовував Я. Ле Бок, і наукові результати реконструкцій знайшли відображення у працях “Третій легіон Августа” та “Римська армія епохи ранньої імперії”.

Слід зазначити, що у 1993 р. Р. Фогель та Д. Норт отримали Нобелівську премію з економіки за використання методів кліометрії у власних дослідженнях. У резолюції Нобелівського комітету зазначалося, що премія присуджена “за розвиток нових підходів в дослідженнях з економічної історії, що базувались на застосуванні економічної теорії та кількісних методів з метою пояснення динаміки економічних та інституційних змін”.

Залучення різних видів масових джерел у процес дослідження соціально-економічних відносин у XVII–XX ст. передбачає використання

кількісних методів їх обробки й аналізу. Одним з важливих критеріїв оцінки успішності економічної та соціальної політики урядів у різні історичні періоди є показники, що демонструють динаміку індустріалізації, ускладнення соціальної структури суспільств, динаміку розвитку торгівлі й фінансів, аналіз ринків збуту продукції; розвиток зовнішньоторговельної галузі з обов'язковим урахуванням регіонального аспекту.

На сьогоднішній день не має сумнівів у тому, що методи історичних досліджень, засновані на використанні ресурсів математичної обробки даних, увійшли в арсенал якщо не кожного історика, то спільноти істориків загалом. Математичні методи дозволили об'єктивніше, з нових позицій розглянути вже відомі проблеми, а також сформулювати і вирішити принципово нові, перспективні завдання дослідження історичних процесів.

ФАЛЬШИВІ БАНКНОТИ НА ГРОШОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ (1990–2000 рр.)

Бойко-Гагарін Андрій

Національний музей історії України (м. Київ)

Шевчук Олексій

(м. Київ)

Із розпадом СРСР та здобуттям Україною незалежності одним із ключових завдань стало створення власної грошової системи. Відмова від радянського рубля відбулася не одразу, тому для захисту внутрішнього товарного ринку від неконтрольованих грошових потоків з колишніх республік СРСР було запроваджено картки споживача. Через дефіцит товарів у деяких регіонах України було впроваджено запрошення на покупку, інакше кажучи – продуктові картки. Відтоді для витрачання радянських рублів необхідно було мати безпосередньо самі гроші, картку споживача як право витратити ці гроші в певній кількості та продуктову картку, щоб витратити гроші на товар. У таких умовах підробка радянських рублів втрачала сенс, а зміна карток споживачів відбулася так швидко, що про факт її підробки існують лише припущення – у музейних та приватних колекціях такі фальсифікати відсутні. Потенціал у цьому фокусі має архів СБУ, що є об'єктом майбутнього дослідження. У період умовного обігу радянського рубля в 1990-і роки серед грошової маси могли лишатися найбільш підроблювані номінали – 25, 10 та 5 рублів.

Новим явищем на українському грошову ринку стала іноземна валюта – долари США, німецькі марки, британські фунти та рублі сусідньої Росії, високі номінали інфляційних польських злотих. Найбільш небезпечними вважались підроблені 100 доларів США зразка 1988 р., т. зв. “супербанкноти”. В експозиції музею криміналістики СБУ експонуються зразки таких підробок.

Своєрідним відновленням власної грошової системи стало введення в обіг купоно-карбованців багаторазового використання, що понесли основний тягар галопуючої інфляції 1990-х рр. Банкноти дрібних номіналів мали відносно невелику кількість елементів захисту – водяний знак простого малюнку “паркет” та “наскрізне віконце”, що полегшувало їх підробку. Суттєве занепокоєння у правоохоронців та органів Державної безпеки викликала поява перших кольорових копіювальних машин “XEROX”, через що їх терміново взяли на спеціальний облік. Дійсно, за даними Експертно-криміналістичного центру МВС України, у 1992 р. поширеними були підробки купоно-карбованців багаторазового використання номіналом 100 карбованців, виготовлених на кольоровому копіювальному апараті (принтері) DeskJet 500 C, а наприкінці 1992 р. було вилучено більше 20 млн фальшивих карбованців, серед яких 1, 3, 5, 10, 25, 50 та 100 карбованців зразка 1991 р. та 100, 200, 500 та 1000 карбованців зразка 1992 р. Як бачимо, це фактично всі побутуючі в грошовому обігу номінали купоно-карбованців.

Відомі підробки банкнот 50 карбованців із серії 1991–1993 рр. з погашенням (Рис. 1). На колекційному ринку можна зустріти також інші банкноти з іншим штампом із написами “Фальшивий” різними мовами (англ. “FAKE” та нім. “FALZUM”), що викликає сумнів у його автентичності. Найпопулярнішими об’єктами фальшування стали 500 000 та 1 000 000 карбованців.

Важливим кроком у державотворенні стало проведення грошової реформи та запровадження гривні у 1996 р. Нові банкноти суттєво переважили купоно-карбованці за кількістю ступенів захисту, але також стали об’єктами підробки. Середні номінали 20 та 50 гривень, а також найвищий – 100. Уведення гривні та її високий курс відносно іноземних валют створили нові тенденції у структурі фальшування: якщо в часи обліку купоно-карбованця і нестабільності переважала підробка доларів США (100 \$), то зі стабілізацією грошової системи частка підробок національної валюти зростає. Одне із угруповань фальшивомонетників було виявлено 1998 р. у Львові. У зловмисників вилучили підроблені банкноти США номіналом 100 доларів, а також обладнання, що було зафіксовано на фото, яке зберігається у фондах Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного) (Рис. 2).

Кардинальні зміни у структурі грошового ринку настають наприкінці 1990-х років. Європейський союз переходить на єдину валюту – євро (виводячи з обігу популярні в Україні марки ФРН), після дефолту в Росії також вводяться нові гроші. З’явилися інші види шахрайства з іноземною валютою – спроби видання аргентинських аустралей за австралійський долар, пропонування старих російських 1000 рублів зразка 1995 р. замість нових зразка 1997 р., гульденів далекого Суринаму замість євро.

Цікавою особливістю є те, що серед грошових одиниць країн-сусідів, здебільшого підробляли російські рублі. Натомість польські злоті, біло-

руські рублі, леї Молдови та Румунії, форинти Угорщини та крони Словаччини могли епізодично траплятися лише в прикордонних зонах.

Найбільш масовими підробками банкнот, що нині трапляються в Україні є 500 та 200 гривень, 500 та 50 євро, 100 та 50 доларів США, 100 польських злотих та 5000 російських рублів.

Аналізуючи публікації в сучасних ЗМІ, ми спостерігаємо переважання повідомлень про виявлення фактів збуту підроблених грошей, а не їх безпосереднього виготовлення. Із останніх гучних подій – викриття факту ввезення з Угорщини підробок 500 грн, що змусило НБУ розмістити відповідну інформацію на сайті.

Наразі чекаємо введення нової банкноти 1000 грн. Цікаво, скільки часу мине до появи її підробок?

Ілюстрації

Рис. 1. Підроблені і вилучені 50 карбованців 1991 р.
(Приватна колекція, м. Вишгород).

Рис. 2. Журналісти знайомляться з грошима, конфіскованими у фальшивомонетників у Львові. Праворуч – начальник Личаківського відділу міліції полковник М. Баранов, м. Львів, квітень 1998 р. Фонди ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного.

АНАЛІЗ СПОЖИВАЦЬКИХ НАСТРОЇВ У СФЕРІ ХАРЧУВАННЯ: ПОКОЛІННЕВИЙ ВИМІР. НА МАТЕРІАЛАХ ОПИТУВАННЯ 2019 р.

Пивоваренко Олена Андріївна

Національний університет харчових технологій (м. Київ)

Дослідження гастрономічної культури України надзвичайно ускладнене обмеженістю джерельної бази. Навіть сьогоднішній стан інформативного забезпечення у сфері споживання харчових продуктів залишає бажати кращого. Відсутня навіть коректна державна статистика. Що вже говорити про складніші процеси мотивації вибору, поколіневі зрушення в уподобаннях тощо. Наявні маркетингові дослідження практично не враховують ряд важливих чинників ментального характеру.

Разом з тим, існують реальні можливості для заповнення цих прогалин. Величезний інформаційний ресурс може надати залучення студентської молоді до різноманітних реальних наукових досліджень, що можуть проводитись у рамках вивчення найрізноманітніших дисциплін. Так, нами вже не перший рік в рамках вивчення дисциплін “Історія харчової науки” та “Гастрономічні традиції народів світу: історія і культура” впроваджений такий вид роботи, як опитування, що проводять студенти самостійно за

запропонованим викладачами переліком питань. Для досягнення максимально достовірних результатів розроблена відповідна методологія та рекомендації, яким як інтерв'юери, так і респонденти мають слідувати.

В останньому опитуванні “Антропологія трансформації української гастрономічної культури: поколіневі, психологічні, етнографічні виміри”, проведеному навесні 2019 р., взяли участь 113 студентів, які мали самостійно дати відповіді на запитання 60 пунктів анкети, опитати за цими ж пунктами своїх мам та окремо своїх бабусь по материнській лінії. Таким чином було отримано, з об'єктивних причин, 298 відповідей на анкету. Для подальшого коректного аналізу результатів опитування респонденти надавали дані про вік, місце проживання, соціальний статус тощо. Цінність подібного опитування полягає ще в тому, що у ньому взяли участь представники усіх регіонів України. Аналіз відповідей надав можливість прослідкувати поколіневі зміни у споживчих настроях та уподобаннях.

Питання анкети містили 45% етнографічного характеру, 30% психологічного та 25% запитань стосувались мотивів вибору та споживчих уподобань. 60% запитань потребували простого вибору одного з запропонованих варіантів, 15% передбачали декілька варіантів вибору, 10% потребували коротких відповідей, а 15% передбачали розширені відповіді.

У результаті даного дослідження нами було виявлено таке. Якщо старші покоління приблизно однаково визначають найважливішим прийомом їжі сніданок і обід, то молодь у 75% випадків обрала сніданок, причому час, що готові були виділити респонденти на вживання їжі скоротився щонайменше у 2 рази. Такі ж тенденції спостерігаються і щодо готовності витратити певну кількість часу на приготування їжі. Кожне наступне покоління надавало статистично відчутну перевагу атмосфері закладу харчування. Практично не було поколіневих розбіжностей у виборі традиційної української кухні для щоденного харчування. При цьому раціон у старших поколінь відчутно змінювався під впливом життєвих обставин (робота, сім'я, стан здоров'я), а от молодь кардинально переглядає його під впливом нових знань.

З кожним поколінням збільшується частка покупок харчових продуктів у великих магазинах, хоча і закупівля на базарі залишається актуальною для усіх поколінь. При цьому частка придбаних готових харчових продуктів для всіх поколінь достатньо стала і коливається у межах 80%, при цьому якісними їх вважають 56% опитаних студентів, 43% їхніх мам та 32% їхніх бабусь. Подібна ж тенденція присутня і в отриманні задоволення від промислових харчових продуктів – 64%, 44%, 47% відповідно. А от як найефективніший спосіб боротьби зі стресом були обрані солодощі (ці дані теж потребують кореляції, оскільки 90% респондентів жіночої статі). При цьому смакові уподобання у всіх поколінь тяжіють до солоного. Відносно однаковою є частка бюджету, що витрачається на їжу. У всіх покоління домінують витрати від 40% до 60%.

Щодо вибору напоїв, то серед алкогольних респонденти у 90% надали перевагу червоним вином, разом з тим близько 95% опитаних вважає, що

найвживанішими в Україні є горілка, на 2-й позиції пиво. Серед безалкогольних напоїв представники старших поколінь надали перевагу компотам, а молодь сокам. А от кава домінує у виборі середнього покоління. Молодь і старше покоління в середньому у 75% надали перевагу чаю. При цьому, якщо покоління бабусь надало відчутну перевагу чорному чаю, то в наступних частка зеленого збільшилась удвічі, окрім цього, у згаданому порядку збільшується частка вживання трав'яних чаїв.

Більше 90% молоді подобається відвідувати кафе і ресторани і 60% з них хотіли б частіше харчуватись поза межами дому, при цьому лише 10% з цієї групи вважає, що подібні заклади можуть замінити повністю харчування вдома, частково – 50%, не можуть зовсім – 40%. Поколінню мам у 80% подобається відвідувати кафе і ресторани, а от серед бабусь лише 40% таких. Категорично не хотіли б більше харчуватись за межами дому 60% мам і 84% бабусь. І якщо перші допускають частково заміну харчуванню вдома на заклади громадського харчування у 40%, то неможливість цього декларує 58%. Покоління бабусь 16% і 78% відповідно.

Отримані нами дані, безумовно, потребують ще глибокого аналізу, і ми усвідомлюємо, що вони не можуть претендувати на абсолютну достовірність та інформативність. Разом з тим, проведене опитування показує, перш за все, можливості в дослідницьких сферах, які потребують значних людських ресурсів, та цілком придатне для визначення тенденцій.

ПРО ДЕЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Дячок Олег Олександрович

Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Цього року ми вже втринадцяте проводимо щорічну міжнародну наукову конференцію “Історія торгівлі, податків та мита”. За ці роки у ній брали участь науковці та практики з усієї України, а також із зарубіжних держав. Час від часу учасниками конференції були також окремі курсанти і студенти Академії митної служби України, а потім – Університету митної справи та фінансів. Це були ентузіасти, які навчалися за різними спеціальностями. Тому для більшості з них участь була одноразовою, оскільки тематика конференції і майбутній фах молодих людей, м'яко кажучи, мали небагато спільного.

У подальшому, на наш погляд, ситуація має змінитися. З цього року Університет митної справи та фінансів розпочав підготовку істориків за освітньою програмою “Історія та антропологія права”. Базовою є кафедра історії та теорії держави і права Навчально-наукового інституту права та міжнародно-правових відносин, яка всі роки й організовувала вказану конференцію.

Відтак, ми маємо контингент студентів, які виконуватимуть курсові, а згодом й дипломні роботи з історії та історії права. І саме конференція не тільки може, а й має стати тим полігоном, де майбутні історики вдосконалюватимуть наукову майстерність, набиратимуться досвіду публічних виступів, ведення дискусій, аргументованого відстоювання власної позиції.

Звичайно, очікувати участі уже в цьогорічній конференції студентів, які не провчилися ще й двох місяців, було би нереалістично. Проте, думаю, з наступного року це вже цілком можливо.

Зараз важко говорити про конкретну тематику майбутніх студентських досліджень. Це залежатиме, зокрема, від бачення наукових керівників, доступності джерел тощо. Тому висловлю власну точку зору. По-перше, хотілося би бачити роботи, присвячені окремим особистостям, які б показували людину в конкретних історичних умовах. По-друге, цікавими можуть виявитися компаративні історико-правові дослідження (наприклад, законодавства, що регулювало митну діяльність, оренди митних зборів тощо).

Наукове видання

XIII міжнародна наукова конференція

ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ, ПОДАТКІВ ТА МИТА

24–25 жовтня 2019 р.
Дніпро

Тези доповідей

Комп'ютерна верстка та оригінал-макет *Зубець Л.А.*

Підписано до друку 22.10.2019 р. Формат 60х84/16.
Ум. друк. арк. 5,7. Обл. вид. арк. 6,12.
Тираж 100. Зам. 36. 2019.

Поліграфічна д-ця Ін-ту історії України НАН України
01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4